

tris. Ecce, sancta crux Christi, apostolicus ordo quam concinne antiquis prophetis tuas laudes profert, ita ut in nullo dissentiat, cum ea quæ ipsi præcinebant futura, isti in te completa affirment, quia tu veræ concordie signum cœlestia simul et terrestria, vetera et nova omnia perficias.

CAPUT XXVIII.

De figura vicesima octava, ubi opifex ipse sanctam crucem adorat.

Omnipotens majestas, virtus excelsa, creator cœlestium et formator terrestrium, Dominus Deus sabaoth, qui verus conditor et redemptor es hominum, tu laus nostra es, tu virtus et gloria cum salute vera, tu es Rex regum, tu doctor ignorantium, rector fidelium et magister credentium, tu summus et princeps es pastorum, tu pius protector tuarum ovium, tu sancte Salvator auctor es totius boni, dux bonus, via recta, lux vera et vita perpetua, merces clara et ostium salutis æternæ. Ex te omnis sensus, vox, verbum et virtutum omnium fructus procedit. Ad te ergo direxi sermonem in primordio hujus operis, et quæcumque in sequentibus addidi, ad tuam laudem pervenire optavi. Cor meum ad te se elevat, mentis meæ tota intentio ad te clamat, quidquid usquam lingua rectæ confessionis seu manus bonæ operationis cum devotione piæ mentis profert, totum ad laudem tuam pertinet. Omnia namque te glorificant et benedicunt, quæ in imis et quæ in supernis sunt, nec non et ego pars minima tuæ creature, te Dominum verum supplex et latus adoro, atque cruci tuæ submisso et humiliter salutans dico: O lignum vitale et ara salutifera, te adoro, spem vitæ æternæ deprecans, ut per te structuram sanctissimam hostia grata Deo oblatus existam. Hoc meum est desiderium, hoc validus amoris fervor, hoc tota intentio mentis et famina linguæ exorant, hoc esurie cordis et sitis est animæ, ut per passionis tuæ gratiam me tibi oblatum famulum suscipias, tuaque

A crucifixio toluru quod in me tibi contrarium sit consumat, et carnalem æstum temperet, iram extinguat, linguam a pravo et vaniloquio compescat, et pietatis verba in os meum reponat; omnem perturbationem mentis pacificet, et vitam honestam deducat. Ergo quando adveneris, Domine Jesu, judicare vivos ac mortuos ac sæculum per ignem, et consumperit flamma adversarios tuos, omnes qui oderunt nomen tuum in novissima tuba et tempestate valida, quando secundum Evangelium tuum apparebit signum filii hominis in cœlo, et plangent super se omnes tribus terræ, intuentes in eum in quem pupigerunt: obsecro ut tunc a flammis ultricibus sancta crux me eripiatur, atque ab ira Agni proprium poetam defendat, cui cano carmen pressens, et utinam usque in finem vitæ meæ placita illi et honorifica semper decantem, minimus omnium servorum tuorum et peccator Rabanus, hymnis, laudibus, corde, ore, manu et totius gestu corporis, hoc semper memorans, quanta bonitate nos tu conditor noster creasti, et quanta pietate redemisti, cum ab inferni carcere et gehennæ flamma nos liberasti. Et nunc, bone Salvator, deprecor ut des mihi requiem illam quam fidelibus tuis promiseras te daturum in arce polorum, ubi vere populus tuus sabbatizat, sabbato perenni fruens. Interim quoque, quandiu sim in hoc corpusculo, dirige me in semita recta siedei catholicæ, sustenta firma spe, resice tua dilectione, ut ipse mihi sis refrigerium in via, quem requiem desidero habere in patria. Sine ulla enim dissidentia, omnia promissa tua credo esse verissima, judicia tua pertimesco rectissima, dona tua exspecto dulcissima. Praesta ut in te gaudens tecum permaneam in æterna lætitia. O crux alma Dei, usque huc, quantum potui, laudem tuam cecini; sed quia triumphum perpetem expetis, quem in his mortali bus pleniter et perfecte non invenis, confer te ad cœlestia angelorum agmina, ibique tibi laus perpetua per cuncta sonabit sæcula.

BEATI RABANI MAURI

FULDENSIS ABBATIS ET MOGUNTINI ARCHIEPISCOPI

DE CLERICORUM INSTITUTIONE

AD HEISTULPHUM ARCHIEPISCOPUM

LIBRI TRES. (ANNO 819.)

AD FRATRES FULDENSES EPIGRAMMA EJUSDEM.

Cernite quid voluit, fratres, sententia legis,

D Cui Psalmista pari concordat grammate plebem

Quæ mandat rite noscere verba Dei.

In legem Domini cernere rite jubens.

Aures quisquis habet, hic audiat, inquit, apertas,

Sic quoque nos semper oculis atque auribus est fas

Quid dicat sanctus Spiritus Ecclesiis.

Intentis, fratres, discere verba Dei.

Quid mandet dictis, quid factis indicet ipsis,
Quæ colex geminis continet ille suis.
Quid celebrando piis signet charissima Christi
Sponsa sacramentis, et studiis variis.
Namque poposcistis hæc vobis reddere scriptis,
Exhibui parvis hæc tribus ipse libris.
Quid cultura venit, gradibus quid nuntiet alnis,
Quid prece, quid festis sancta Dei Ecclesia.
Dognata quæ cunctis pia discere quæve docere,
Condecet ordinibus mystica dicta Dei.

A Si licet hæc tota non possum carpere scriptis,
Plurima complexus hic tamen arte dedi.
Hæc ego peccator Rabanus dona tonantis,
Vobiscum capiens nunc pia participo.
Supplex vos posco, testans per sceptra Tonantis,
Me ut commendetis vos precibus Domino.
Quatenus ipse pius concedat dona salutis,
Vobiscum mihi met regna beata poli.
Christus dux vester, Christus rex, Christus amator.
Semper vos salvet summus in arce Deus.

PRÆFATIO

Domino reverendissimo ac religiosissimo HEISTUL-
MO archiepiscopo RABANUS, minimus servorum Dei,
æternam in Christo optat salutem.

Cum te, sancte Pater, pro merito summæ pietatis plurimi venerentur, et omnibus fidelibus causa magne fidei et sanæ doctrinæ honorabilis atque amabilis existas, congruum esse judicavi ut ego in quem plurimum tuorum beneficiorum contulisti, aliquod munusculum licet non condignum, tamen, ut credo, non ingratum tuæ venerationi deserrem, nihil ve-
rens de pretio, quia animus in bonitate dives magis estimat devotionem offerentis quam donum; et hac fiducia ausus sum partem laboris mei, quam in studio sacræ lectionis elaboravi, tibi, quem benignissimum atque aequissimum esse scio, vice muneris di-
rigere, a te qualiscunque sit reciperetur, ac tuo sa-
cro iudicio probaretur, atque ad purum examinare-
tur. Quæstionibus ergo diversis fratrum nostrorum, et maxime eorum qui in sacris ordinibus pollebant, respondere compellebar, qui me de officio suo et variis observationibus quæ in Ecclesia Dei decentissime observantur, sèpissime et interrogabant, et aliquibus eorum dictis, aliquibus vero scriptis, prout opportunitas loci ac temporis erat, secundum au-
toritatem et stylum majorum ad interrogata re-
spondi, sed non in hoc satis eis facere potui, qui me instantissime postulabant, imo cogebant, ut omnia hæc in unum volumen congererem, ut haberent quo aliquo modo inquisitionibus suis facerent satis, et in uno codice simul scriptum reperirent, quod antea non simul, sed speciatim singuli prout interroga-
bant, in foliis scripta haberent. Quibus consensi, et quod rogabant feci quantum potui. Nam de hoc tres libros edidi. Quorum primus de ecclesiasticis ordi-
nibus, et de ueste sacerdotali continetur. Item de quatuor charismatibus Ecclesiae, id est, baptismo, et chrismate, corpore et sanguine Domini, et de officio missæ secundum morem Romanæ Ecclesiae. Secundus autem liber continet de officio canonica-
rum horarum, et de jejunio, et de confessione ac pœnitentia, de legitimis quoque jejuniis, et festivitatibus variis, de lectionibus et cantico ecclesiastico, de fide catholica, et e contrario de variis hæ-

B resibus. Tertius vero liber edocet quomodo omnia quæ in divinis libris scripta sunt, investiganda sunt atque discenda, nec non et ea quæ in gentilium stu-
diis et artibus ecclesiastico viro scrutari utilia sunt. Novissime vero liber ipse exponit quomodo oportet eos qui docendi officium gerunt diversos auditores diversis allocutionibus admonere, et in doctrina ec-
clesiastica fideliter erudire. Et quia hæc omnia quæ diximus ad clericorum officium maxime pertinent, qui locum regiminis in Ecclesia tenent, et de uni-
versis legitimis Dei populum instruere debent, pla-
cuit ipsos libros de Institutione clericorum nunci-
pari, id est, cum qua se vel sibi subditos ad servi-
tium divinum instruere debent. Proinde obsecro te, sancte Pater, ut oblatum tibi opus suscipias, ac pie relegens, diligenter illud examines, et ita quæ in eo rationabiliter inveneris dictata, ei hoc tribuas a quo est ratio creata; si qua vero inconsiderate repere-
ris prolata, tuo studio citius reddas illa emendata. Tu enim magisterio semper me libens subdam, a quo recordor me accepisse dignitatem ecclesiasticam. Confido tamen omnipotentis Dei gratiæ, quod fidei et sensum catholicum in omnibus tenuerim, nec per me quasi ex me ea protuli, sed auctoritati innitens majorum, per omnia illorum vestigia sum securus. Cyprianum dico atque Hilarium, Ambrosium, Hieronymum, Augustinum, Gregorium, Joannem, Damasum, Cassiodorum, et cæteros nonnullos, quorum dicta alicubi in ipso opere ita ut ab eis scripta sunt per convenientiam posui, alicubi quoque eorum sensum meis verbis propter brevitatem operis stricti-
enuntiavi. Interdum vero ubi necesse fuit, secundum exemplar eorum quedam sensu meo protuli. In on-
nibus tamen, ni fallor, catholicam imitatus sum ve-
ritatem, a qua (si Dominus adjuverit) non patior ullo modo divelli, quam et te præ omnibus habere atque amare confido; et ideo tua suffragia supplex peto, ut ipsa Veritas omnium creatrix atque gubernatrix, licet non meis meritis, tamen propter tuam sacratissimam orationem me in se sine ullo devio erroris in
æternum conservare dignetur. Beatitudinem tuam opto semper bene valere in omnibus, sancte Pater, memorem nostri.

INCIPIT

DE CLERICORUM INSTITUTIONE

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.*De una Ecclesia Dei.*

Ecclesia ergo Dei catolica, quæ per totum orbem dilatata diffunditur, Christi nomine nobilitata glorificatur. Omnis enim homo qui rectæ fidei existit particeps, et sacro baptismate regeneratur, a Christo Christianus vocatur, et Dei patris atque Ecclesie matris noscitur esse filius. Ecclesia ἡκλησία Græcum est, quod in Latinum vertitur convocatio sive conventus, eo quod omnes convocat ad se. Catholica καθολικὴ autem dicitur, id est, universalis, quia in toto mundo una est Ecclesia Christi, quæ et sponsa Christi, et corpus ejus est.

CAPUT II.*De tribus ordinibus Ecclesiae.*

Sunt tamen tres ordines in Ecclesia. Conversarium, id est laicorum, monachorum et clericorum. Quorum primus, id est laicus ordo, popularis interpretatur. Laos λαός enim Græce, populus Latine dicitur. Secundus est monachicus, id est singulariter conversans, hoc est, a sæculari conversatione renatus. Monas μονάς enim Græce singularitas dicitur, et monachus μοναχὸς singularis vel solitarius. Tertius est ordo clericalis. Cleros κληροὶ quippe Græce, sors vel hæreditas dicitur. Cleros autem vel clericos hinc appellatos doctores nostri dicunt, quia Matthias sorte electus est, quem primum ab apostolis legitimus ordinatum (*Act. 1*), sic et eos quos illis temporibus Ecclesiærum principes ordinabant, sorte legabant. Nam et hæreditas Græce cleronomia κληρονομία appellatur, et hæres cleronomos. Propterea ergo dici sunt clerici, quia de sorte sunt Domini, vel quia Domini partem habent, sicut de eis scriptum est longe Domino : *Ego hæreditas eorum* (*Ezech. XLIV*). Unde oportet ut qui Deum hæreditate possident, absque ullo impedimento sæculi, Deo servire studeant, ut congrue illud Psalmistæ dicere possint : *Dominus pars hæritatis meæ* (*Psal. xv*). Iste autem ordo præponitur in Ecclesia, quia jure in sanctis deseruit, et sacramenta populi dispensat. Sicut enim in Veteri Testamento tribus Levi præ cæteris tribubus peculiariter a Domino electa est ad serviendum illi per diversa officia in tabernaculo, quod est Ecclesia præsens, ut serviant ei die ac nocte in templo sancto ejus, ut sint populo in his quæ ad Deum pertinent, ut offerant Deo dona et sacrificia pro sua et populi ignorantia, ut judicent inter justum et injustum, et discernant inter sanctum et profanum, inter pollutum et mundum, doceantque populum Dei om-

A nia legitima ejus et præcepta quæ mandaverat ad eos.

CAPUT III.*De tonsura clericorum.*

Tonsura ecclesiastici usus a Nazareis (ni fallor) exorta est, qui, prius crine servato, denuo post vitæ magna continentiam devotione completa caput radebant, et capillos in ignem sacrificii ponere jubebant, scilicet ut perfectionem devotionis suæ Domino consecrarent. Horum ergo exemplis usus ab apostolis introductus est, ut hi qui in divinis cultibus mancipati Domino consecrantur, quasi Nazarei, id est, sancti Dei crine præciso innovantur. Hoc quippe Ezechieli prophetæ jubetur, dicente Domino : *Tu, fili hominis, sume tibi gladium acutum, et duces per caput tuum et barbam* (*Ezech. iii*) ; videlicet quia et ipse ex sacerdotali genere Deo in ministerio sanctificationis deserviebat. Hoc et Nazareos illos Priscillam et Aquilam in Actibus apostolorum primos fecisse legimus, Paulum quoque apostolum, et quedam discipulorum Christi, qui in hujusmodi cultu imitandi existierunt. Est autem in clericis tonsura signum quoddam quod in corpore figuratur, sed in animo agitur : scilicet ut hoc signo virtus in religione resecetur, et criminibus carnis nostræ quasi crinibus exuatetur, atque inde innovatis sensibus ut commis crudibus enitescamus, *exspoliante nos*, juxta apostolum, *veterem hominem cum actibus ejus, et induentes novum qui renatur in agnitionem Dei* (*Col. iii*). Quam renovationem in mente oportet fieri, sed in capite demonstrare, ubi ipsa mens noscitur habitate. Quod vero detenso superius capite inferius circuli corona relinquitur, sacerdotium regnumque Ecclesiae in eis existimo figurari. Tiara enim apud veteres constituebatur in capite sacerdotum. Hæc ex byssو confecta rotunda erat quasi sphera media, et hoc significatur in parte capitum tonsa. Corona autem aurea latitudo est circuli, quæ regum capita cingit. Utrumque itaque signum exprimitur in capite clericorum, ut impletatur etiam corporis quadam similitudine quod scriptum est Petro apostolo dicente : *Vos estis genus electum, regale sacerdotium* (*I Petr. ii*). Quaratur autem cur modo (sicut apud antiquos Nazareos) non ante coma nutritur, et sic tondetur? Sed qui hæc exquirunt, advertant quid sit inter illud propheticum velamentum, et hanc Evangelii revelationem, de qua dicit Apostolus : *Cum transieris ad Christum, auferetur velamen* (*II Cor. iii*). Quid autem significabat velamen interpositum inter faciem Moysi et aspectum filiorum Israel, hoc significabat illis tem-

D
D propheticum velamentum, et hanc Evangelii revelationem, de qua dicit Apostolus : *Cum transieris ad Christum, auferetur velamen* (*II Cor. iii*). Quid autem significabat velamen interpositum inter faciem Moysi et aspectum filiorum Israel, hoc significabat illis tem-

poribus etiam coma sanctorum. Nam et Apostolus comam pro velamento esse dicit. Proinde jam non oportet ut velentur crinibus capita eorum qui Nominis consecrantur, sed tantum ut revelentur, quia quod erat occultum in sacramento prophetiae, jam in Evangelio declaratum est. Sunt quoque quidam doctorum, qui asserunt diversas ob causas Petrum apostolum hunc ritum primum sumpsisse primitus, ut formam et similitudinem Christi in capite gestaret, dum pro redēptione nostra crucis patibulum subditurus, a nefanda Judæorum gente acutis spinarum aculeis crudeliter coronaretur. Deinde ut sacerdotes Veteris et Novi Testamenti in tonsura et habitu discernerentur. Postremo ut idem Apostolus suique successores et sequipedes ridiculosum gannature ludibriū in populo Romano portarent, quia et horum barones hostes exercitus superatos sub corona vendere solebant. Sed de his quid suscipiatur, sectoris iudicio derelinquimus. Veniamus ergo nunc ad sacratissimos ordines clericorum, eorumque originem et gradus singulariter demonstremus.

CAPUT IV.

De gradibus ecclesiasticis.

Sunt autem gradus ecclesiastici octo, quorum nomina haec sunt: Ostiarius, psalmista, sive lector, exorcista, acolythus, subdiaconus, diaconus, presbyter, atque episcopus. Initium quidem sacerdotii in Veteri Testamento Aaron fuit, quanquam et Melchisedech prior obtulerit sacrificium, et post hunc Abraham, Isaac, et Jacob. Legitur et Noe altare aedificasse, et super illud Domino holocaustum obtulisse. Sed isti spontanea voluntate, non sacerdotali auctoritate, ista fecerunt. Ceterum Aaron primus in lege sacerdotiale nomen accepit, primusque pontificali stola insulatus victimas obtulit jubente Domino ad loquente ad Moysen: *Accipe, inquit, Aaron et filios ejus, et applicabis ad ositum tabernaculi testimonium, cumque laveris patrem cum filiis aqua, indues Aaron vestimentis suis, id est, linea et tunica, et superhumerali, et rationali quod constringes balteo, et pones tieram in capite ejus, et tunicam sanctam super tieram, et oleum unctionis fundes super caput ejus, atque hoc ritu consecrabitis: filios quoque illius applicabis, et indues tunicis lineis, cingesque balteo Aaron scilicet et liberos ejus, et impones eis mitras, eruntque sacerdotes mei religione perpetua* (*Exod. xxix*). Quo loco contemplari oportet Aaron sacerdotem summum fuisse, id est episcopum. Nam filios ejus presbyterorum figuram præmonstrasse, quibus merito astare debuisserent Levites sicut summo sacerdoti. Moyses vero hujus facti mediator, Christum significat. In Novo autem Testamento post Christum sacerdotalis ordo a Petro coepit. Ipsi enim primum datus est pontificatus in Ecclesia Christi. Sic enim loquitur ad eum Christus Dominus. *Tu es, inquit, Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portæ inferorum non vincent eam, et dabo tibi claves regni caelorum* (*Math. xix*). Hic ergo ligandi atque solvendi potestatem primus accepit,

A primusque ad fidem populum virtute sue prædications adduxit. Siquidem ceteri apostoli cum Petro pari consortio honoris et potestatis effecti sunt, qui etiam in toto orbe dispersi Evangelium prædicaverunt, quibus decedentibus successerunt episcopi, qui sunt constituti per totum mundum in sedibus apostolorum, qui jam non genere carnis et sanguinis eliguntur, sicut primum secundum ordinem Aaron, sed pro uniuscujusque merito, fide et doctrina, quæ in eum gratia divina contulerit. Quod vero per manus impositionem a prædecessoribus Dei sacerdotibus episcopi ordinantur, antiqua est institutio. Isaac enim patriarcha sanctus, ponens manum suam super caput Jacob benedixit ei, et Jacob filiis suis. Sed et Moyses super caput Jesu Nave manum suam imponens, dedit ei spiritum virtutis et ducatum in populo Israel, sic et impletor legis et prophetarum Dominus noster Jesus Christus, per manus impositionem apostolis suis benedixit, sicut in Evangelio Luce scriptum est: *Et produxit illos foras in Bethaniam, et elevavit manus suas et benedixit eis. Factumque est cum benedixit illis discessū ab eis, et ipsi reversi sunt in Jerusalem cum gaudio magno* (*Luc. xxiv*). Et in Actibus apostolorum ex præcepto Spiritus sancti Paulo et Barnabæ ab apostolis manus imposita est in episcopatum, et sic missi sunt ad evangelizandum (*Act. xiii*). Porro quod episcopus non ab uno, sed a cunctis provincialibus episcopis ordinatur, id propter haereses aguescitur institutum, ne aliquid contra fidem Ecclesiae, unies tyrannica auctoritas moliretur. Ideoque ab omnibus convenientibus instituitur ut non minus a tribus presentibus, ceteris tamen consentientibus, testimonio litterarum. Huic autem dum consecratur datur baculus, ut ejus indicio subditam plebem vel regat vel corrigat, vel infirmitates infirmorum sustineat. Datur et annulus, propter signum pontificalis honoris, vel signaculum secretorum. Nam multa sunt quæ ante carnalium minusque intelligentium sensus occultantes sacerdotes, quasi sub signaculo cadunt, ne indignis quibusque Dei sacramenta aperiantur.

B CAPUT V.
De ordine tripartito episcoporum.

C Ordo autem episcoporum tripartitus est, id est, in patriarchis, archiepiscopis, qui et metropolitani sunt, et episcopis. Patriarcha πατριάρχης Graeca lingua pater principum sive summus patrum interpretatur, quia primum, id est apostolicum, retinet locum, et ideo quod summum honore fungitur, tali nomine censetur, sicut archiepiscopus, Antiochenus episcopus atque Alexandrinus antistes. Archiepiscopus ἀρχιεπίσκοπος Graeco vocabulo dicitur, quod sit summus vel princeps episcoporum, tenet enim vicem apostolicam, et praesidet episcopis ceteris. Singulis enim provinciis praeminet, quorum auctoritate et doctrina ceteri sacerdotes subjecti sunt, sine quibus reliquis episcopis nihil agere licet, nisi quod singulis in propria parochia commendatum est. Sollicitudo enim totius provincie ipsi commissa est, et omnes super-

D

rius designati ordines, uno eodemque vocabulo episcopi nominantur, sed privato nomine quidem nuntiatur propter distinctionem potestatum quam singulariter acceperunt. Metropolitanus autem idem vocatur, eo quod praesideat illi civitati, qua exteris civitatibus in eadem provincia constitutis quodammodo mater sit. Metropolis μητρόπολις ergo Graece, mater civitatum interpretatur. Episcopatus autem vocabulum inde dictum, quod ille qui superficiliter superintendat, curam scilicet subditorum gerens. Scopein σκοπῖν enim Latine intendere dicitur. Episcopi ἐπίσκοποι autem Graece, Latine speculatores sive superintendentes interpretantur. Nani speculator est praepositus in Ecclesia dictus, eo quod speculetur atque prospiciat populorum infra se positorum mores et vitam, intimet unicuique actus suos, sicut Dominus ad Ezechielem dixit prophetam. *Et tu, inquit, fili hominis, speculatorum dedi te domum Israel. Audiens ergo ex ore meo sermonem, annuntiabis eis ex me. Si me dicente ad impium morte morieris, non fueris locutus ut se custodiat impius a via sua, ipse implus in iniquitate sua morietur, sanguinem autem ejus de manu tua requiram,* etc. (Ezech. xxxiii).

Pontifex princeps sacerdotum est, quasi via sequentum: ipse et summus sacerdos, ipse pontifex maximus nuncupatur. Ipse enim efficit sacerdotes atque Levitas, ipse omnes ordines ecclesiasticos disponit, ipse quid unusquisque facere debeat, ostendit. Antistes autem idem dictus est, eo quod ante stet. Primus enim est in ordine Ecclesiae, et supra se nullum habet sacerdotem. Sacerdos quidem nomen habet compositum ex Graeco et Latino, quasi sacram dans. Dispensat ergo mysteria coelestia, fidelibus baptismum tradit, corpus et sanguinem Christi distribuit, et verbum Dei predicat. Sacerdos autem vocari potest, sive episcopus sit, sive presbyter. Episcopi autem apostolorum vicem in Ecclesia tenent, sicut supra diximus. Et chorepiscopi qui vicarii sunt episcoporum, ad exemplum LXX seniorum constituti sunt; nec aliquid eis magis licet in Ecclesia ordinare aut constituere, nisi quantum eis conceditur a legitimis episcopis, qui sedem et regnum integrum in Ecclesiis obtinent. Ordinati sunt autem chorepiscopi propter pauperum curam, qui in agris et villis consistunt, ne eis solatium confirmationis decesset. Dicti sunt autem chorepiscopi, quia de choro sunt sacerdotum; hi autem a solo episcopo civitatis cui adjacent ordinantur, sicut presbyteri.

CAPUT VI. De presbyteris.

Presbyterorum ordo exordium sumpsit a filiis, ut dictum est, Aaron. Qui enim sacerdotes in Veteri Testamento vocabuntur, hi sunt qui nunc appellantur presbyteri; et qui tunc princeps sacerdotum, nunc episcopus vocatur. Presbyter πρεσβύτερος enim Graece, Latine senior interpretatur. Non pro aetate autem vel decrepita senectate, sed propter honorem et dignitatem et doctrinam sapientiae quam accep-
runt, presbyteri nominantur, sicut per Sapientiam

A dicitur: *Gloria senum canities (Prov. xx), et item: Canities hominis prudentia ejus.* Unde et apud veteres idem et episcopi et presbyteri fuerunt. Quia illud nomen dignitatis est, hoc aetatis. Et Paulus apostolus ad Titum scribens: *Hujus, inquit, rei gratia reliqui te Cretae, ut ea quae desunt corrigas, et constitutas per civitates presbyteros, scilicet ego tibi disposui, si quis sine crimine est unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuria; aut non subditos (Tit. iii).* Et statim suum jungit: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non violentum, non persecutorem, etc. (Ibid.)* Et ad Philippenses episcopis et diaconibus scribit, cum una civitas plures episcopos habere non possit, sed sub episcoporum nomine presbyteros complexus est. Ideo autem presbyteri sacerdotes vocantur, quia sacrum dant, sicut episcopi, id est, in confectione divini corporis et sanguinis, et in baptismate, et in officio praedicandi. Sed licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, quod nec chrismate frontem signant, nec paracletum spiritum dant, quod solis episcopis deberi lectio Actus apostolorum demonstrat; nec ordinare clericos in sacris ordinibus possunt, quod episcopis propter unitatem et concordiam reservatur. Secundi vero ordinis viri presbyteri sunt, quorum typum preferebant LXX viri in Veteri Testamento, in quibus Dominus spiritum Moysi propagavit, ut talibus adjutoribus usus in populo, innumeris multitudines facile gubernaret. Sic et paternae plenitudinis abundantia transfusa est in Eleazar et Ithamaro, ut ad hostias salutares et frequentioris officii sacramentum, ministerium sufficeret sacerdotum. Sic et apostolis Christi, doctores, fidei comites additi sunt, quibus illi orbem totum secundis praedicatoribus impleverunt, et per evangelicam doctrinam dilataverunt.

B C

D

CAPUT VII.

De diaconis.

Levitae ex nomine auctoris vocati, de nomine Levi Levitae exorti sunt, a quibus in templo Dei, mystici sacramenti mysteria explebantur. Praecepit enim Dominus et dixit ad Moysen, ut post ordinationem Aaron sacerdotis et filiorum ejus, rursus Levi tribus in divini cultus mysterio ordinaretur, et consecrarentur Domino pro omnibus primogenitis, et servirent pro Israel coram Aaron et filiis ejus in tabernaculo Domini excubantes in templo die ac nocte, ipsique gestarent arcum et tabernaculum, et omnia vasa ejus, et in circuitu tabernaculi castra ipsi constituerent, et in promovendo tabernaculo ipsi deponerent, et rursus ipsi deponerent, et rursus ipsi componerent (Exod. xxix). Hi Graecē diacones διάκονοι, Latine ministri dicuntur, quod sicut in sacerdote consecratio, ita et in diacono ministerii dispensatio habetur. In Veteri Testamento excubabant in tabernaculo testimonii ad precepta Aaron, et ad cuncta opera tabernaculi; verumtamen ad vasa sanctuarii et ad altare non acce-

debant, sicut mandaverat Dominus Aaron dicens : *Ecce dedi vobis fratres vestros Levitas de medio filiorum Israel, et tradidi donum Domino, ut serviant in ministeriis tabernaculi ejus; tu autem et filii tui custodite sacerdotium vestrum, et omnia que ad cultum altaris pertinent, et intra velum sunt, per sacerdotes administrabuntur, etc.* (*Num. xviii.*) Hi a viginti quinque annis et supra ingrediebantur, ut ministrarent in tabernaculo foederis, cumque quinquagesimum annum ætatis explebant servire cessabant, et erant ministri fratrum suorum in tabernaculo foederis, ut custodirent quæ sibi fuerant commendata. In Novo autem Testamento apostoli septem diaconos, propter sacramentum ejusdem numeri ordinaverunt ad ministerium sacrum et officium altaris, qui leguntur etiam et prædicasse, et baptizasse non paucos, sic ut sanctus Stephanus disputavit contra Judeos, et Philippos, baptizato eunuchō, evangelizavit civitatis enītis, donec veniret Cœsaream, et in Samaria prædicabat, et baptizabat eos qui ab apostolis Petro et Joanne postmodum confirmabantur. Sed baptizare eis modo coram episcopis sive presbyteris licitum est. Ceteris autem non licet, nisi, prædictis fortassis officiis longius constitutis, necessitas extrema compellat. Hi enim sunt quos in Apocalypsi legimus septem angeli, tubis canentes. Hi sunt septem candelabra aurea. Hi sunt voces tonitruorum septem (*Apoc. viii.*) Ipsi enim clara voce in modum præconis admonent cunctos, sive in psallendo, sive in lectionibus audiendis. Ipsi enim ut aures habeamus ad Deum acclamant. Ipsi quoque evangelizant. Sine his sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsiis etiam sacerdotibus, propter præsumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus fuerit a diacono. Levitæ offerunt oblationes in altaria. Levitæ compoununt mensam Domini. Levitæ operiunt arcām testamenti; non enim omnes vidēnt altare mysteriorum, quæ operiuntur a Levitis, ne videant qui videre non debent, et sumant qui servare non possunt, quique propiterea altari albis induiti assistunt, ut hinc admoniti coelestem vitam habeant, candidique ad hostias et immaculati accedant. Quos primus fecit Silvester papa, tricesimus quartus pontifex in Romana Ecclesia post Petrum dalmaticis uti, et constituit ut pallio linostino eorum lœna tegeretur, sicut in gestis pontificalibus continetur.

CAPUT VIII.

De subdiaconis.

Hypodiacoñes ὑποδιάκονος Græce, quos nos subdiacones dicimus, qui ideo sic appellantur quia subiaceant præceptis et officiis Levitarum. Oblationes in templo Dei a fidelibus ipsi suscipiunt, et Levitis superponendas altaribus deferunt. Hi apud Hebraeos Nathanael vocantur, ut liber Paralipomenon et Esdras testatur, quod interpretatur in humilitate Domino servientes. Ex eorum ordine fuit ille Nathanael qui

A in Evangelio Joannis, divina proditione communitus, Salvatorem meruit confiteri, quiq[ue] etiam ad primum divinitatis judicium fidelis enituit, protestante Domino ac dicente : *Ecce vere Israelita, in quo dolut non est* (*Joan. i.*) Isti quoque vasa corporis et sanguinis Domini diaconibus ad altare offerunt. De quibus quidem placuit patribus, ut quia sacra mysteria contrectant, casti et continentes ab uxoribus sint, et ab omni carnali immunditia liberi, juxta quod illis propheta docente jubetur : *Mundamini, qui fertis vasa Domini* (*Isa. LII*). Hi ergo cum ordinantur non suscipiunt manus impositionem sicut sacerdos et Levitæ, sed patenam tantum et calicem de manu episcopi, et archidiaconi scyphum aquæ cum aqua, mantile et manutergium.

B

CAPUT IX.

De acolythis.

Acolyti ἀκόλουθοι Græce, Latine ceroferarii dicuntur, a deportandis cereis quando legendum est Evangelium, aut sacrificium offerendum. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis et deportantur, nou ad fugandas tenebras dum sol eodem tempore ruit, sed ad signum laetitiae demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Evangelio legitur : *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (*Joan. i.*), quorum typum præferebant illi qui Domini mandato in tabernaculo lucernas quotidie accendebant super candelabrum positas.

C

CAPUT X.

De exorcistis.

Exorcistæ ἔξορκισται, ex Græco in Latinum adjuvantes seu increpantes vocantur. Invocant enim super catechumenos, vel super eos qui habent spiritum immundum, nomen Domini Jesu, adjurantes per eum ut egrediatur ab eis. Refert Josephus regem Salomonem excoxitasse suamque gentem docuisse modos exorcismi, id est adjurationis, quibus immundi spiritus expulsi ab homine ulterius reverti non sunt ausi. Testatur et de eis liber Actus apostolorum, ita dicens : *Tentaverunt autem quidam, et de circumventibus Judæis, exorcismis invocare nomen Domini Jesu, etc.* (*Act. xix.*) Invenimus eos quos Esdras actores memorat templi, eos nunc esse exorcistas in Ecclesia Dei. Fuerunt enim sub Esdra actores templi servorum Salomonis filii, qui actum templi totius sub cura sua haberent, non tamen sacerdotalibus officiis ministrarent, aut sacris oblationibus deservirent. Nullam ergo aliam curam habebant actores templi, nisi ad sarta tecta reficerentur, ut quæcumque fuissent veterata in ædificio templi aut delapsa, per eosdem actores de thesauris Dominicis resicerentur atque excoletentur. Ergo exactores templi exorcistæ sunt in populo Dei. Quomodo enim actor prudens et bonus scit quid scit Domini sui census, et omnis substantia modus, et redigit apud se totius possessionis instrumenta originalia, sic exorcista redigit in sua diligentia totius regni Domini secreta, ut memorizet mandet de Scripturarum sacramentis, unde exerceat

scilicet donum quod illi est a Spiritu sancto concessum secundum Apostoli praeconium. Exorcistas enim memorat Apostolus cum dicit : Nunquid omnes donationes habent sanationum? Hi enim cum ordinantur accipiunt de manu episcopi libellum in quo scripti sunt exorcismi, dicente eis episcopo : Accipite et commendate memoriae, et habete potestatem imponendi manus super energumenos sive catechumenos, ut imperetis immundis spiritibus, et abiciatis.

CAPUT XI.

De lectoribus.

Lectores a legendendo, psalmistæ a psalmis canendis vocati. Illi prædican populis quid sequantur. Isti canunt ut excitant ad compunctiones animos audientium. Licet et quidam lectores ita miseranter pronuntiant, ut quosdam ad luctum lamentationemque compellant. Idem etiam et pronuntiatores vocantur, quod porro annuntiant. Tanta enim et tam clara eorum erit vox, ut quantumvis longe positorum aures adimplant. Lectorum ordo formam et initium a prophetis sumpsit. Sunt ergo lectores qui verbum Dei prædicant, quibus dicitur : Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam (*Ezech. xxxiii*). Isti quippe dum ordinantur, primum de eorum conversatione episcopus verbum Dei facit ad populum, deinde coram plebe tradit eis codicem apicum divorum ad Dei verbum annuntiandum. Iste ergo doctrina et libris debet esse imbutus, sensumque a verborum scientia perornatus, ut distincte et aperte sonans, audientium corda possit instruere. Psalmistarum, id est cantatorum principes sive auctores, fuere David sive Asaph. Isti enim post Moysen psalmos primi composuere et cantavere. Mortuo Asaph, filii ejus in hunc ordinem subrogati sunt a David, erantque psalmistæ per successionem generis, sicut et ordo sacerdotalis, ipsique soli continuus diëbus in templo canebant, candidis induiti stolis, ad vocem unius respondentis choro. Ex hoc veteri more Ecclesia sumpsit exemplum nutriendi Psalmistas, quorum cantibus ad effectum Dei, mentes audientium excitantur. Psalmistam autem et voce et arte præclarum illustremque esse oportet, ita ut ad delectamentum dulcedinis animos incitet auditorum. Solent autem ad hoc officium etiam absque scientia episcopi sola iussione eligi, quicunque in cantandi arte probabiles hujusmodi constiterint.

CAPUT XII.

De ostiariis.

Ostiarii sunt qui et aeditui et janitores in lege dicebantur. Hi apud Hebreos in Veteri Testamento electi sunt ad custodiæ templi, quique ordinati per vices suas omnia interiora templi vel extra custodiebant ut non ingredieretur in eum immundus in omni re. Dicti autem ostiarii, quod præsint ostiis templi. Ipsi enim tenentes clavem omnia intus ex utraque parte custodiunt, atque inter bonos et malos habentes judicium fideles recipiunt, responunt infideles.

A

CAPUT XIII.

Quos oporteat ad sacrum ordinem accedere, et quo ordine.

Canones et decreta Zozymi pape decernunt ut clericus qui ad sacrum ordinem accedit, inter lectorsive exorcistas quinque annos exsolvat, exinde acolythus vel subdiaconus quatuor annis fiat. Ad benedictionem quoque diaconatus non minoris ætatis quam viginti quinque annorum accedat, in quo ordine quinque annis expletis, si inculpabiliter ministrauerit, ad presbyteratus honorem promoveri poterit, non tamen ante trigesima annos ætatis, licet valde dignus sit, quia et Dominus noster non ante tricesimum annum prædicare exorsus est. De quo gradu si eum auctior ad bonos mores vita perduxerit, summum pontificatum accipere poterit, hac tamen legie servata, ut neque bigamus, poenitens, nec neophytius ad hos gradus possit admittir.

CAPUT XIV.

De vestibus sacerdotaliibus.

De veste ergo sacerdotali moderna ad antiquum Veteris Testamenti habitum comparationem facientes, secundum majorum sensum quid mystice significat, prosequamur.

CAPUT XV.

De superhumerali.

Primum ergo eorum indumentum est ephod bad, quod interpretatur superhumeral lineum, quod significat munditiam honorum operum. Hinc bene in lege, cum Dominus de veste sacerdotali Moysen instituit, primum de superhumerali faciendo præcepit, quia quisquis ad sacerdotium magisteriumque populi Dei promovendus est, primum ejus debent opera cognosci, ut dum hoc quod foris omnibus patet irreprehensibile paruerit, convenienter ex tempore et integritas cordis ejus, et fidei sinceritas scrutetur.

CAPUT XVI.

De podere, id est tunica linea.

Secundum est linea tunica, quæ Græce ποδόρην poderes, Latine talaris dicitur, eo quod ad talos usque descendat. Hanc Josephus byssinam vocat, cuius significatio mystica in promptu est. Cum enim constet lino vel bysso continentiam et castitatem significari, strictam habent lineam sacerdotes, cum propositum continentiae non encrviter, sed studiosc conservant. Ilæc ad talos usque descendit, quia usque ad finem vitæ hujus bonis operibus insistere debet sacerdos, præcipiente ac promittente Domino : *Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ* (*Apoc. ii*).

D

CAPUT XVII.

De cingulo.

Tertium vestimentum est cingulum, sive balteuma, quo utuntur ne tunica ipsa defluat, et gressum impedit, hoc nimurum custodiæ mentis significat. Qui enim tunica talari indutus absque cingulo indebit, defluit tunica, ac relicto corpore, ventis et frigoribus intrandi spatium tribuit, quin et præpedius

greissenus incedendi usum retardat, vel etiam calantibus se causa efficitur ruine. Ergo lineas induunt sacerdotes ut castitatem habeant; accinguntur balteis, ne ipsa castitas sit reuissa et negligens, ne vento elationis animum perflandi aditum impedit, ne crescente iniquitate refrigerescere faciat charitatem ipsorum, ne hororum gressus operum jactantia sua presumptionis impedit, ne praepedito virtutum cursu, ipsa cuiam terrestris concupiscentiae soribus polluta vilescaet, et ad ultimum auctorem suum ad ruinam superbiendo impellat.

CAPUT XVIII.

De phaonie.

Quartum vero mappula sive mantile, sacerdotis indumentum est, quod vulgo phanomena vocant, quod ob hoc eorum tunc manibus tenetur quando missae officium agitur, ut paratos ad ministerium mensae Domini populus conspiciat. Mappae ergo convivii et epularum ad positarum linteamina sunt, unde diminutivum mappula sicut et mantilia, nunc pro operiendis mensis sunt: que, ut nomen ipsorum indicat, olim tergendis manibus praebabantur. Oportet ergo sacerdotes et ministros altaris mappulas manibus tenere, quorum officium est divina sacramenta confidere, ut cum devotione mentis opus spontaneum concordet, digne exerceatur officium, quod pie divino est munere collatum.

CAPUT XIX.

De orario, id est stola.

Quintum quoque est quod orarium dicitur, licet hoc quidam stolam vocent. Hoc enim genere vestis solummodo eis personis uti est concessum, quibus praedicandi officium est delegatum. Bene etiam oratoribus Christi orarium habere convenit, quia cum indumentum eorum officio proprio concinat, et ipsi sedulo ad verbi ministerium cohortantur, et plebs ipsis commissa indicium salutare conspiciens, ad meditationem legis concurrere ferventius admoneatur. Apte ergo orarium collum simul et pectus tegit sacerdos, ut inde instruatur, quod quidquid ore proferat, tractatu summæ rationis attendat, ut illud Apostoli semper in eo appelletur quo dicit. *Orabo spiritu, orabo et mente, psallam spiritu, psallam et mente* (*I Cor. xiv*). Et iterum: *Os nostrum ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatum est, ne forte si improrise irrationabiliter loquatur, damnum patiatur* (*II Cor. vi*); Salomone attestante, qui ait: *Cor sapientis erudit os ejus, et labii illius addet gratiam* (*Prov. xvii*). Item: *Qui custodit os suum, custodit animam suam; qui inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala* (*Prov. xxi*).

CAPUT XX.

De dalmatica.

Sextum namque est quod dalmatica a Dalmatia Graecæ provincia, in qua primum texta est, nuncupatur. Hæc vestis in modum est crucis facta, et passionis Domini indicium est. Habet quoque et purpureos tramites ipsa tunica, a summo usque ad ima ante ac retro descendens, nec non et per utramque

A manicam, ut admoneatur minister Domini per habitus sui speciem, cuius munieris particeps est, ut per mysticam oblationem passionis Dominicæ commemorationem agat, ut ipse in eo fiat hostia Deo acceptabilis.

CAPUT XXI.

De casula.

Septimum sacerdotale indumentum est quod Casulam vocant; dicta est autem per diminutionem a casa, eo quod totum hominem tegat, quasi minor easa, hanc Graeci planetam πλανήτην dominant. Hæc supremum omnium indumentorum est, et cætera omnia interius per suum munimen tegit et servat. Hanc ergo vestem possumus intelligere charitatem, quæ cunctis virtutibus supereminet, et earum decorum suo tutamine protegit et illustrat. Nec enim ullus jam erit virtutum splendor, si non eas charitatis irradiaverit fulgor, quod ostendit Apostolus dicens: *Si linguis hominum loquar et angelorum, charitatem non habeam, factus sum sicut æs sonans, aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam, et noverim mysteria omnia, et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Charitas patientis est, benigna est. Charitas non temulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non querit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit, et reliqua* (*I Cor. xiii*). Sine hac charitate vel casula, nec sacerdos ipse ad altare appropinquare debet, nec munus offerre, nec preces fundere. Unde Veritas ipsa dicit: *Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vado prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeras munus tuum* (*Math. vi*). Et item: *Cum stabitis ad orandum, dimitte si quid habetis adversum aliquem, et reliqua* (*Marc. xi*). De hoc itaque spirituali virtutum indumento Apostolus ad Colossenses iua scripsit: *Induite, inquit, vos sicut electi Dei, sancti et dilecti viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, etc.* (*Coloss. iii*). Et de charitatis eminentia paulo post subjunxit dicens: *Super omnia autem hæc charitatem habentes, quod est vinculum perfectionis.*

CAPUT XXII.

De sandaliis.

Induunt quoque sacerdotes pedes sandaliis sive solcis, quod genus calceamenti evangelica auctoritate eis est concessum, ut Marci evangelium testatur (*Marc. xvi*), quia hoc calceameoum mysticam significationem habet, ut pes neque tectus sit, neque nudus ad terram, id est ut nec occultetur evangelium, nec terrenis commodis innitatur. Nam scriptum est in Apostolo: *Et calceati pedes in preparacione Evangelii pacis* (*Ephes. vi*). Sicut enim sandalia partem pedis tegunt, partem inopertam relin-

quant, ita et Evangelii doctores partim Evangelium operire, partimque aperire debent, ita videlicet ut fidelis et devotus sufficientem habeat doctrinam, et infidelis et contemptor non inveniat blasphemandi materiam. Admonet etiam et nos hoc genus calceamenti ut carni nostrae et corpori in necessitatibus consulamus, non in libidinis lasciviam defuamus, de quibus utique nos divina lex instruit. Scriptum est enim : *Carnem tuam ne despexeris. Et item : Carnis curam ne feceritis in concupiscentiis* (*Isa. lxxiiii.*).

CAPUT XXIII.

De pallia.

Super hæc autem omnia summo pontifici (qui archiepiscopus vocatur) propter apostolicam vicem pallii honor decernitur, quod genus indumenti crucis signaculum purpureo colore exprimit, ut ipso induitus pontifex a tergo et pectore crucem habeat, suaque mente pie et digne de passione Redemptoris cogitet, ac populo pro quo Dominum deprecatur, redemptionis sue signaculum demonstret. Condecat quoque bene ut ipsa apostolica dignitas apostolicum virum faciat, ut plena devotione, sano sermone, et digna operatione possit dicere cum Apostolo : *Mihi autem abeit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo* (*Gal. vi.*). Hæc queaque de habitu sacerdotali ad sensum secundum modulum ingenioli nostri breviter diximus, non præjudicantes his qui congruentius et dignius de eadem re possint scribere, et plenius disputare.

CAPUT XXIV.

De sacramentis Ecclesie.

De sacramentis autem quæ in Ecclesia sunt oportet ut sequens sermo exponat, atque declarerit ritum sacerdotalem. Sunt autem sacramenta, baptismum et chrisma, corpus et sanguis, quæ ob id sacramenta dicuntur, quia sub tegumento corporalium rerum virtus divina secretius salutem eorumdem sacramentorum operatur, unde et a secretis virtutibus vel sacris, sacramenta dieuntur. Que ideo fructuose penes Ecclesiam sunt, quia sanctus in ea manens Spiritus, eundem sacramentorum latenter operatur effectum. Unde seu per bonos seu per malos ministros intra Ecclesiam Dei dispensentur, nec bonorum meritis dispensatorum amplificantur hæc dona, nec malorum attenuantur, quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus, unde et Graece μωτίπερ dicitur, quod secretam et reconditam habeat repositionem.

CAPUT XXV.

De baptismatis sacramento.

Primum autem sacramentorum est baptismum, quia antequam sancto chrismate ungatur aliquis, aut corporis et sanguinis Christi particeps existat, sacra regeneratione purgari debet, ac deinde ad cetera rite accedere. Baptismum βάπτισμα Graece, Latine tinctio interpretatur, quæ non tamen ob hoc quod homo in aquam mergitur tinctio dicitur, sed

A quia spiritu gratiæ ibi in melius immutatur, et longe aliud quam erat efficitur. Primum homines foedi eramus deformitate peccatorum, in ipsa tinctione pulchri dealbatione virtutum efficiuntur. Unde et in Canticis scribitur canticorum : *Quæ est ista quæ ascendit quasi dealbata?* Cujus mysterium non aliter nisi sub Trinitatis designatione, id est, Patris et Filii et Spiritus sancti cognitione completetur, dicente Domino ad Apostolos : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (*Marc. ult.*). Sicut enim in tribus testibus stat omne verbum, ita sacramentum confirmat ternarius numerus nominum divinorum. Quod autem per aquam baptismum datur, hæc ratio est : voluit enim Dominus ut res illa invisibilis per congruentiam, sed profecto incontectabile et invisible impenderetur elementum, super quod etiam in principio ferebatur Spiritus sanctus. Nam sicut oleum naturali pondere superficitur omni liquore, ita in principio ferebatur Spiritus sanctus aquis. Sicut aqua purgat exteriorius corpus, ita latenter ejus mysterio per Spiritum sanctum purificatur et animus, cujus sanctificatio ita est. Invocato enim Deo descendit Spiritus sanctus de cœlis, et medicatis aquis, sanctificat eas de semetipso, et accipiunt vim purgationis, ut in eis caro et anima delictis inquinata mundetur. Utrunque enim baptizando necesse est adhiberi, et baptismi lavacrum, et Spiritus sancti purgatio, quia ait Salvator : *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Sed ante baptismum, catechizandi debet in hominem pervenire officium, ut fidei primum catechumenus accipiat rudimentum. Nam in Evangelio secundum Matthæum legitur quod post resurrectionem Dominus apostolis præcepit ut in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti docerent, et baptizarent omnes gentes (*Matth. ult.*), id est, prius per fidem Dei illis insinuarent, et sic credentes in remissionem peccatorum baptizarent. Hoc est quod secundum Marcum idem Dominus legitur preposuisse fidem baptismatis, cum ita dixerit : *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit condemnabitur* (*Marc. ult.*). Et Joanne teste, prius ipse Jesus cæci nati oculos luto ex sputo facto superlinivit, et sic ad aquas Siloe misit, quia prius debet baptizandus fide incarnationis Christi instrui, et sic ad baptismum jam credulus admitti, ut sciat cuius gratiæ in eo est particeps, et cui jam debitor fiat deinceps.

CAPUT XXVI.

De catechumenis.

Catechumenus autem dicitur, pro eo quod adhuc doctrinam fidei audit, necdum tamen baptismum recepit. Nam catechumenus κατηχούμενος Graece, Latine auditor interpretatur. Et quia primum exhortationis præceptum in lege est : *Audi, Israhel, Dominus Deus tuus Deus unus est* (*Deut. vi.*), inde est ut is qui per sacerdotem quasi per Moysen Deus loquitur, catechumenus, id est audiens nominetur : scilicet ut

verum agnoscens Dominum, relinquat errores varios idolorum. Puto autem omnes a Joanne poenitentia baptizatos, catechumenorum prætulisse figuram. Post catechumenos autem, secundus grades est competentium. Competentes autem sunt qui jam post doctrinam fidei, post continentiam vitæ ad gratiam Christi percipiendam festinant: ideoque appellantur competentes, id est gratiam Christi petentes. Nam catechumeni tantum audiunt, necum petunt. Sunt enim quasi hospites et vicini fidelium, deforis audiunt mysteria, audiunt gratiam, sed adhuc non appellantur fideles. Competentes autem petunt, jam accipiunt, jam catechizantur, id est imbuuntur instructione fidei et sacramentorum. Istis enim traditur salutare Symbolum, quasi commonitorium fidei, et sanctæ confessionis indicium, quo instructi agnoscent quales jam ad gratiam Christi exhibere se debeant. Notandum autem quod in ecclesia Salvatoris parvolorum, qui per ætatem nec adhuc renuntiare diabolo nec credere in Deum possunt, per corda et ora gestantium salus adimpleatur, quia et in Evangelio legitur quod Jesus fidem illorum intuens qui paralyticum ad sanandum sibi afferebant, dixerit ipsi: *Homo, remittuntur tibi peccata tua* (*Matth. ix.*); et quod filium vidua a mortuis suscitavit, misericordia motus super ea. Manifestum enim quod parvuli sicut ex aliis ea quæ illis remittuntur in baptismō, peccata traxerunt, sic et per alios ad salutem credunt. Nec enim siquidem muti et surdi, qui nec audire neque profiteri fidem possunt, ab aliquibus Christianis ad baptizandum offeruntur, per credulitatem offerentium salvari creduntur, quia non obsistit omnipotenti Dei gratiæ naturæ infirmitas humanæ.

CAPUT XXVII.

De catechizandi ordine.

Catechizandi enim ordo hic est: Primum interrogatur paganus si abrenuntiat diabolo et omnibus damnosis ejus operibus atque fallacibus pompis, ut primum respuat errorem, et sic appropinet ad veritatem, possitque juxta Apostolum deponere veterem hominem secundum pristinam conversationem, qui corruptitur secundum desideria erroris, abnegans impietatem et sæcularia desideria. Deinde apostolicæ fidei ostenditur ei Symbolum, et exquiritur ab eo si credit in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum, et in Spiritum sanctum, unum Deum in trinitate et unitate; si confiteatur unam esse Ecclesiam catholicam, et si credit remissionem peccatorum, et carnis resurrectionem. Hæc ergo omnia si vere profiteatur credere, jam incipit per fidem induere novum hominem, qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis, quo tamen plene induitur, quando per baptismi lavacrum regeneratur. At postquam se per confessionem verae fidei in alterius commendaverit dominium, et per abrenuntiationem prioris possessoris se alienaverit servitio, exsufflatur ab eo sæva potestas, ut per pium sacerdotis mysterium Spiritui sancto cedat fugiens spiritus malignus,

A signaturque ipse homo signaculo sanctæ cruci tam in fronte quam in corde, ut ipse apostata dialolus, in vase suo pristino sue interemptionis cognoscens signum, jam sibi deinceps sciat illud esse alienum. Exinde jam dicuntur super eum orationes, ut fiat catechumenus. Tunc datur ei sal benedictum in os, ut per sal typicum sapientiae sale conditus, fetore careat iniquitatis, et nec a vermis peccatorum ultra putrefiat, sed magis illæsus servetur ad maiorem gratiam percipiendam. Dehinc iterum exorcizatur diabolus, ut suam nequitiam agnoscens, et justum super se judicium Dei timens, recedat ab homine, nec jam contendat eum arte ana subvertere, ne baptismum consequatur, sed magis honorem Deo creatori suo exhibens, reddat opus factori suo. Postea tanguntur ei nares et aures cum saliva, et dicitur ei illud verbum evangelicum quod Jesus, quando surdum et mutum sanavit tangens cum sputo linguam ejus, et mittens digitos suos in auriculas ejus, dixit: *Epheta, quod est, adaperire* (*Marc. vii.*). Hoc enim sacramentum hic agitur, ut per salivam typicam sacerdotis et tactum sapientia et virtus divina salutem ejusdem catechumeni operetur, ut aperiantur ei nares ad accipiendum odorem notitiae Dei, ut aperiantur illi et aures ad audiendum mandata Dei, sensuque intimo cordis reponendum. Deinde benedictione sacerotali munitur, ut ad sacrum baptismum cum fide accepta custodiatur. Ungetur illius tunc pectus de oleo sanctificato cum invocatione sanctæ Trinitatis, ut nullæ reliquie latentes inimici in eo residant, sed in fide sanctæ Trinitatis mens ejus confortetur. Ungetur et inter scapulas de eodem oleo, ut undique muniatur, et ab bona opera facienda per Dei gloriam roboretur.

CAPUT XXVIII.

De tinctione baptismi, et unctione chrismatis.

Post hæc igitur consecratus fons, et ad ipsum baptismum catechumenus accedit, et sic in nomine sanctæ Trinitatis tria submersione baptizatur. Et recte homo, qui ad imaginem sanctæ Trinitatis conditus est, per invocationem sanctæ Trinitatis ad eamdem renovatur imaginem, et qui tertio gradu peccati, id est, consensu cecidit in mortem, tertio elevatus de fonte per gratiam resurgat ad vitam. Potest et hæc tria mersio triduanam Domini sepulturam significare, maxime cum dicit Apostolus: *Qui cunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus, conseptuli enim sumus cum illo per baptismum in morte, ut quomodo surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus. Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus.* Et reliqua. Oportet ergo cum invocatione sanctæ Trinitatis sub tria mersione baptismum confici, ut secundum personarum differentiam mysterium baptismi celebretur, et secundum unitatem substantię unum baptismus fiat, unde dicit Apostolus: *Unus Dominus, una fides, unum baptismus.* Et reliqua. Postquam enim ascenderit baptizatus de fonte, statim

A signatur in cerebro a presbytero cum sacro chrismate, sequente simul et oratione, ut regni Christi particeps fiat, et a Christo Christianus possit vocari. Scriptum est et in Evangelio ita : *Baptizatus autem Jesus confessim ascendit de aqua, et ecce aperti sunt cæli, et vidit Spiritum Dei descendenter sicut columbam et venientem supra se.* Bene quidem baptismo continuatur chrismatis unctione, quia Spiritus sanctus qui per illud chrisma suæ virtutis admistione sanctificat credentes, baptizato Jesu statim super illum in columbe specie descendit : cuius videlicet typum præferebat columba illa, quæ in diluvio ad arcam reportavit ramum olivæ virentibus foliis, significans utique quod Spiritus sanctus per chrismatis unctionem in baptimate viorem confert fidelibus cœlestis gratiæ. Sed de hoc plenius in sequentibus dicemus. Legimus et in Gestis Patrum, quod Silvester papa in Ecclesia romana constituerit, ut sicut potestas et privilegium apud solum episcopum constat, quod sacramentum chrisma ipse conficiat, et baptizatum per manus impositionem cum ipso chrismate consignet propter hæreticam suasionem, ita presbyter eodem chrismate liniat baptizatum levatum ex aqua propter occasionem transitus mortis, quia scriptum est in Apostolo : *Vos autem, fratres, in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Dei habitet in ipsis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est ejus, etc.* Ac deinde profecto patet quia quicunque non est Christi, regni sui particeps fieri nequit. Ideoque necessarium est, ut statim succurratur baptizato cum chrismatis unctione, ut Spiritus sancti participationem accipiens, alienus a Christo non existat.

CAPUT XXIX.

De indumento baptizati et Eucharistia.

Post baptismum autem traditur Christiano vestis candida designans innocentiam et puritatem Christianam, quam post ablutas veteres maculas studio sanctæ conversationis immaculatam servare debet, ad presentandum ante tribunal Christi. Cuncti vero renati albis induuntur vestibus, ad mysterium resurgentis Ecclesiæ, sicut ipse Dominus coram discipulis transfiguratus est, ut dicitur : *Resplenduit facies ejus sicut sol, vestimenta ejus facta sunt candida sicut nix;* quo facto splendorem, ut dictum est, resurgentis in futurum figuravit Ecclesia. Utunt ergo albis vestibus, ut quorum primæ nativitatis infantia vetusti erroris pannus fuscaverat, habitus secundæ generationis glorie præferat indumentum. Tegitur enim post sacram unctionem caput ejus mystico velamine, ut intelligat se diadematis regni, et sacerdotalis dignitatis portatorem, juxta Apostolum : *Vos estis, inquit, genus regale et sacerdotale offerentes vosmet ipsos Deo hostiam vivam, sauctam, Deo placentem, et reliqua.* Nam sacerdotes in Veteri Testamento quoddam mystico velamine caput semper ornabant. Deinde corpore et sanguine Dominico omne præcedens sacramentum in eo confirmatur, quia hæc ideo accipere debet, ut Deum habere mereatur in se habitatorem, et illius sit capitum membrum, qui passus est

B A et resurrexit pro nobis. Dicit enim ipsa Veritas : *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, ipse in me manet, et ego in eo.* Et item : *Nisi manducaveritis, inquit, carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in robis.*

CAPUT XXX.

De impositione manus episcopalis

Novissime autem a summo sacerdote per impositionem manus Paracletus traditur illi Spiritus sanctus, ut roboretur per Spiritum sanctum ad prædicandum aliis idem donum quod ipse in baptimate consecutus est, per gratiam vitæ donatus æternæ. Signatur enim baptizatus cum chrismate per sacerdotem in capitis summitate, per pontificem vero in fronte, ut priori unctione significetur Spiritus sancti super ipsum descensio ad habitationem Deo concecrandam, in secunda quoque ut ejusdem Spiritus sancti septiformis gratia cum omni plenitudine sanctitatis et scientiæ et virtutis, venire in hominem declaretur. Tunc enim ipse Spiritus sanctus post mundata et benedicta corpora atque animas, libens a Patre descendit, ut vas suum sua visitatione sanctificet et illustret, et nunc in hominem ad hoc venit, ut signaculum fidei quod in fronte suscepit, faciat eum donis cœlestibus repletum, et sua gratia confortatum, intrepide et audacter coram regibus et potestatibus hujus sæculi portare, ac nomen Christi libera voce predicare. Nec mirum si homo bis eodem chrismate ad accipendum Spiritum sanctum ungaratur, cum idem Spiritus bis sit ipsis apostolis datus, id est, in terra semel quando post resurrectionem suam Dominus insufflavit in eos, et dixit : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis, peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis retenta sunt;* et de cœlis semel, quando post ascensionem Domini in die Pentecostes in linguis igneis super apostolos venit, et omnium gentium linguis eis loqui concessit. Ergo Spiritus sanctus digitus Dei in Evangelio nominatur, et digito Dei scripta est lex. Ideo autem digitus Dei dicitur, ut ejus operatoria virtus simul cum Patre et Filio significetur. Sicut autem per baptismum in Christo morimur et renascimur, ita Spiritu sancto signamur, qui est digitus Dei et spiritale signaculum. Bene quippe convenit ut per sacram chrisma et per pinguedinem olivæ gratia Spiritus sancti tribuatur, quia in psalmo scriptum est de Christo Salvatore, quod unixerit eum Deus Pater oleo lætitiae præ consortibus suis, et item de nobis, quod exhibaret faciem nostram in oleo. Chrisma, *χριστα* Græce, Latine unctione nominatur, ex cuius nomine et Christus dicitur, et ex ipso homo post lavacrum sanctificatur. Nam sicut in baptimate peccatorum remissio datur ad veniam, ita per unctionem sanctificatio Spiritus adhibetur ad gloriam, et hoc de pristina unctione tractum est exemplum, qua ungi in sacerdotium et regnum solebant antiqui, unde et Aaron et filii ejus post lavaerum a Moyse uncti sunt, ut sacerdotes Domini ficerent. Et Salomon et cæteri reges per prophetas et sacerdotes perfusi sunt cornu

olei, ut regis gubernacula tenerent. Quod dum carinaliter sit, spiritualiter proficit, quomodo et ipsa baptisimi gratia visibilis actus est, quod in aqua mergimur, sed spiritualis effectus quod a delictis mundatur. Videamus ergo et ipsam olei naturam, si quid in ea huic significationi conveniens possit intelligi. Oleum namque ardens illuminat, et medicans sanat, et aquis infusum perspicuas eas reddit: quod bene gratiam Spiritus sancti potest demonstrare. Ipse enim flamma charitatis et splendore sapientiae, animas illuminat. Ipse medicamine clementiae suae per veniam peccatorum vulnera sanat. Ipse admistione virtutis suae aquas baptismi ad effugandas peccatorum tenebras veraciter illustrat. Testatur etiam hoc sacra Scriptura, ait enim Paulus: *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Et Joannes: *Qui diligit, inquit, fratrem suum, in lumine manet.* Et item: *Vos, inquit, unctionem habetis a Spiritu sancto, et nostis omnia.* Ecce apostolorum sententiae manifestant per unctionem Spiritus sancti lumen charitatis et scientiae nos habere. Nam Salvator in Evangelium Spiritum sanctum medicinam esse peccatorum ostendit, cum per ipsum potestatem apostolis dedit peccata remittere, dicens: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remissionis peccata, remittuntur eis, et reliqua.* Quod autem gratia Spiritus sancti aquas baptismi secundans illustrat, insinuat Joannes, cum ipsum Dominum in Spiritu sancto baptizare testatus est, dicens: *Sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendenter et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Nunquam enim aqua baptismatis filios lucis generare posset, nisi prius ipsa dono ejusdem Spiritus sancti illuminata esset, ut in ipsa mirabiliter partum spiritualis lucis efficeret, idem Spiritus qui in primordio simul cum Patre et Filio illam purgationi aptam creavit. Abiuit ergo nos Dominus a peccatis in baptimate, et unxit nos et consignavit nos *Spiritu promissionis sancto*, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, qui est, utique pignus hereditatis nostrae in redemtionem acquisitionis in laudem glorie ipsius, ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis, ait Apostolus, filii Dei, misit Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem *Abba Pater*. Nam confirmatio totius sanctitatis et virtutis et justitiae in ipso constat: ipse est remissio omnium peccatorum, ipse filios Dei a filiis diaboli secernit. *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei.* Ipse justificat sanctos et illuminat, ipse est Deus, ipse Dei dominum, eo quod datur a Deo. *Unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem per ipsum.* Alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia sanitatum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatione sermonum. *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.* Sicut enim corpus unum est, et membra multa, omnia autem

A membra corporis cum sint multa, unum corpus sunt, ita et Christus. Etenim in uno spirito omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive gentiles, sive servi, sive liberi, et omnes nos uno spirito potari sumus. Spiritum enim sanctum aqua nomine appellatum in Evangelio legimus, ipso Domino clamante et dicente: *Si quis sit, veniat et bibat; qui credit in me, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Hoc Evangelista exposuit unde dicaret, secutus enim ait: *Hoc enim dicebat de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum.* Sed aliud est aqua sacramenti, aliud aqua quæ significat Spiritum sanctum. Aqua enim sacramenti visibilis est, aqua Spiritus invisibilis est. Illa abluit corpus et significat quod sit in anima; per istam autem, id est, per Spiritum sanctum ipsa anima mundatur. Sicut etiam aqua corporalis corpus lavat et potat, ita spiritualis spiritum lavat et pascit. Ideo autem Spiritus sanctus septiformis nuncupatur propter dona quæ divinitatis ejus plenitudine particulatim quique ut digni sunt, consequi promerentur. Ipse enim spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis, atque spiritus timoris Domini appellatur.

CAPUT XXXI.

De sacramento corporis et sanguinis Domini.

Sed quia de duobus sacramentis, id est baptismismo et chrismate jam quantum nobis Dominus dedit supra disseruimus, superest ut de reliquis duobus, id est, corpore et sanguine Domini, etiam nunc quantum Dominus annuerit, diligentius investigemus. Primum nobis quærendum est cur Dominus corporis et sanguinis sui mysteria in his rebus sanciri voluissest quæ comedi et consumi possunt, et non potius in his quæ majore honore servata diutius integra haberí potuissent? deinde, cur in cibo et potu idem sacramentum voluissest, cum ex terrenis fructibus communī usu terrestres uterentur, et non magis ex alia aliqua re illud traderet, quæ similiter percipientes reficeret? Sed tamen aliquatenus res inusitata pro majori miraculo etiam ab imperitis veneraretur, sicut manna cibi cœlestis pavit in deserto populum Israeliticum, et omnibus admirandus pluit. Deinde illud etiam quæri potest, cur inter omnes fructus terræ potissimum ad hoc elegerit frumentum atque vinum, quasi ipsa cunctos fructus terræ dignitate præcellant, et pretiosiores omnibus fiant: quæ vide licet omnia solvi posse credimus. Maluit enim Dominus corporis et sanguinis sui sacramenta fidelium ore percipi, et in pastum eorum redigi, ut per visible opus invisibilis ostenderetur effectus. Sic enim cibus materialis forinsecus nutrit corpus et vegetat, ita etiam verbum Dei intus animam nutrit et roboret, quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. Et: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. 1).* Ait ergo ipsa Veritas: *Caro enim mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus.* Vere scilicet caro Christi est cibus, quia vere pascit, et ad æternam vitam hominem nutrit; et sanguis ejus vere est potus, quia

esurientem et sitiensem animam justitiam in aeternum veraciter satiat. Temporalem quippe vitam sine isto cibo et potu habere possunt homines, aeternam omnino non possunt, quia iste cibus et potus aeternam societatem capitis membrorumque suorum significat. Qui manducat, inquit, carnem meam, et bibit sanguinem meum, ipse in me manet, et ego in eo, quapropter necesse habemus sumere corpus et sanguinem ejus, ut in ipso maneamus, et ejus corporis membra simus, quia nemo ascendit in celum, nisi qui descendit de celo, Filius hominis, qui est in celo (Joan. iii). Quod autem ex terra fructibus voluit haec sacramenta confici, haec ratio est: quia ergo ipse Filius Dei homo in terra inter homines factus est, et ex terrenis parentibus, scilicet ex stirpe Adam progenitus: *Veritas de terra orta est* (Psal. iv), ut ex terrigenis coelicolas ficeret, de terrenis fructibus cibum coelestem homo celestis fecit, ut sicut ipse Deus invisibilis in carne visibili ad salvandos mortales mortalis apparuit, ita etiam ex materia visibili rem invisibilem congrue ipsis demonstravit, ut in eadem re simul ediscerent et quid Deus propter nos factus est, et quid nos per ipsum futuri sumus. Ait enim apostolus Joannes: *Charissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus, scimus quomodo cum apparuerit, similes ei erimus* (I Joan. iii). Cur autem panem et vinum hanc dignitatem elegerit exponit Scriptura, quae testatur Spiritum sanctum pronuntiasse secundum ordinem Melchisedech Christum sacerdotem esse futurum. Melchisedech ergo Genesis narrat, panem et vinum obtulisse (Gen. xiv). Oportebat enim ut qui secundum ordinem Melchisedech sacerdos factus fuerat oblationem ejusdem pontificis ipse pontifex factus imitaretur, ut Scriptura de eo proununtians veridica esse probaretur, quia Jesus non venit solvere legem, sed adimplere, sicut ipsa Veritas testatur: *Quomodo necesse est, inquit, impleri omnia quae scripta sunt in lege, et prophetis, et psalmis, de me?* Propterea quippe Dominus noster corpus et sanguinem suum in eis rebus commendavit quae ad unum aliquid rediguntur, ex multis sive granis sive azymis, ut sanctorum charitatis unitatem significaret, et intelligi daret corporis membrorumque suorum unitatem, quod est sancta Ecclesia in praedestinatis et vocatis justificatis atque glorificatis, sanctis et fidelibus ejus: quorum primum jam factum est, id est, in praedestinatione; secundum et tertium et factum est, et sit, et flet, id est vocatio et justificatio; quartum autem in re futurum est, id est glorificatio hujus rei sacramentum, id est unitas corporis et sanguinis Christi de mensa Dominica assumitur quibusdam ad vitam, quibusdam ad exitium, res vero ipsa omni homini ad vitam, nulli ad exitium. Quicunque enim ejus particeps fuerit, id est, Christo capiti membrum associatus fuerit in regno coelesti, quia aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti, sacramentum enim ore percipitur, virtute sacramenti interior homo satiatur. Sacramen-

A tum enim in alimentum corporis redigitur, virtute autem sacramenti aeternae vitae dignitas adipiscitur. In sacramento fideles quique communicantes pactum societatis et pacis ineunt. In virtute enim sacramenti omnia membra capiti suo conjuncta et coadunata in aeterna claritate gaudebunt. Sicut ergo in nos id convertitur cum id manducamus et bibimus, sic et nos in corpus Christi convertimur dum obedienter et pie vivimus. Sed tamen ipsius sacramenti (sicut supra diximus) tanta est dignitas et tanta potentia, ut quicunque illud indigne perceperit, magis sibi damnationem quam salutem acquirat, quod ostendit Apostolus dicens: *Quicunque enim manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem seipsum homo et sic de pane illo edat, et de calice bibat. Qui enim manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non dijudicans Domini corpus (I Cor. xi).* Tunc enim vere et salubriter corpus et sanguinem Christi percipimus, si non tantum volumus, ut in sacramento carnem et sanguinem Christi edamus, sed usque ad Spiritus participationem manducemus et bibamus, ut in Domini corpore tanquam membra maneamus, ut ejus Spiritu vegetemur. Sumunt ergo fideles bene et veraciter corpus Christi, si corpus Christi non negligant esse, sicut corpus Christi, si volunt vivere de Spiritu Christi. De Spiritu Christi non vivit nisi corpus Christi. Inde est quod exponens nobis Apostolus hunc panem unum, unum corpus Christi significare intelligi voleuit. *Calicem, inquit, benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis quem frangimus nonne participatio corporis Domini est? Quomodo unus panis, unum corpus multi sumus, omnesque de uno pane et uno calice participamus.* Nec enim in sacramentis aliud offerri licet, nisi quod Dominus ipse constituit, et suo exemplo facere nos docuit. *Quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur accepit panem, et gratias agens fregit et dixit: Hoc est corpus meum quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem.* Similiter et calicem postquam cœnavit dicens: *Hic calix Novi Testamenti est in meo sanguine, hoc facite quotiescumque bibetis, in meam commemorationem (I Cor. xi).* Ergo panem infermentatum, et vinum aqua mistum in sacramentum corporis et sanguinis Christi sanctificari oportet, quia ipsas res de se Dominum testificari Evangelium narrat. Ait enim ipso Dominus: *Ego sum panis vivus qui de celo descendit: si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in aeternum, et panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita (Joan. vi).* Et item: *Ego sum, inquit, vita vera. Panis enim Dei descendit de celo, et dat vitam mundo, quem Pater signavit, Deus misit in mundum.* Hic est panis vita, hunc qui manducat, non esuriet in aeternum. Iste panis cor hominis confirmat, iste quidem de terra naturæ nostræ productus est. Istudque vinum laetificat cor hominis, quod ex vite vera processit. Nec enim aliud ex vite quam vinum

nasci potest. Ergo quia panis corporis confirmat, ideo A ille corpus Christi congruenter nuncupatur. Vinum autem quia sanguinem operatur in carne, ideo ad sanguinem Christi refertur. Hæc autem dum sunt visibilia sanctificata, tamen per Spiritum sanctum in sacramentum divini corporis transeunt. Quod autem panem sacrificiū sine fermento esse oporteat, testatur liber Leviticus, ubi commemoratur Dominum per Moysen filiis Israel ita præcepisse. *Omnis*, inquit, *oblatio quæ offertur Domino absque fermento fiat, nec quidquam fermenti ac mellis adolebitur in sacrificio Domini* (Levit. viii). Credimus ergo et panem illum quem primum Dominus in œnæ mystica in mysterium corporis sui consecravit, fermentatum esse, maxime cum in tempore paschæ nullum fermentum cuiquam vesci, sed nec in domo B habere ulli licebat, Domino illud in lege præcipiente ac dicente, sicut Exodus testatur. *Primo mense, inquit, quartadecima die mensis ad vesperam, comedetis azyma usque ad diem ricesimam ejusdem mensis ad vesperam; septem diebus non invenietur fermentum in domibus vestris; qui comedetur fermentatum, peribit anima sua de cœtu Israël, tam de advenis quam indigenis terræ* (Exod. xii). Et paulo post: *Azyma, inquit, comedetis septem diebus, non apparet apud te aliquid fermentatum, nec in cunctis finibus tuis*, et reliqua. Quod ergo neque in domo neque in finibus cunctis eorum populo Dei habere licebat, superfluum est arbitrari id Dominum foris exquisisse. Quid autem illud significet, quod in Pascha comedi vetitum erat ostendit Apostolus, et paschæ et azymorum rationem manifestissima narratione exponens. *Et enim, inquit, Pascha nostrum immolatus est Christus, itaque epulemur, non in fermento malitia et nequitia, sed in azymis sinceritatis et veritatis* (I Cor. xi). Quicunque ergo ad mensam Domini ubi Agni immaculati et incontaminati caro mactatur, et ubi veneranda mysteria passionis et resurrectionis ejus a fidelibus celebrantur, plenus dolo atque malitia accedat, et aut odii, aut invidiæ, aut avaritiae, aut luxuria, facibus accussum, corpus Domini percipere non metuit, verendum est ne ubi vitam accipere debuit judicium damnationis inventiat, et magis incitetur ad pœnam, quam retrahatur ad veniam. Scriptum est enim de Juda proditore, qui malignus ad mensam Domini accessit, et sacri convivii particeps esse non timuit, quod post buccellam statim introisset in eum Satanás, Dominusque ei dixerit: *Quod facis, fac citius, qui mox id quod prius latendo machinabatur, continuo exiens, insanæ suæ manifestum effudit virus, ita ut cum turba multa gladiis et fustibus, facibus et armis, instructa ad eum tanquam ad latronem capiendum veniret, qui mori ultro venerat. Qui ergo insidiis mente conditis, qui præcordiis aliquo scelere pollutis mysteriorum Christi oblationibus sacrosanctis participare non metuit, ille in exemplum Judæ Filium hominis tradit, non quidem Judæis, sed peccatoribus, membris videlicet suis, quibus*

A illud inæstimabile et inviolabile Dominici corporis et sanguinis sacramentum temerare præsumit. Ille Dominum vendit, qui, ejus timore atque amore neglecto, terrena pro illo et caduca, imo etiam criminosa, diligere et curare convincitur. Sed in sacramento vinum aqua mistum offerri debet, quia in Evangelio legitur quod cum aperuiisset unus militum lancea latus Jesu, continuo exierit sanguis et aqua. Ille enim sanguis in remissionem fusus est peccatorum, aqua illa salutare temperat poculum hæc, et lavacrum præstat et potum. Neuter ergo horum sine altero in sacrificio debet offerri, nec vinum sine aqua, nec aqua sine vino, quia et nos in Christo, et in nobis Christum manere oportet, quod ostendit sanctus Cyprianus ita dicens: *Calix, inquit, Dominicus vino mistus offertur, quia videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendit sanguinem Christi. Quando autem in calice aqua visa miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei in quem credit copulatur et jungitur. Quæ copulatio et conjunctio aquæ et vini sic miscetur in calice Domini, ut commixtio illa ab invicem non possit separari, ita nec Ecclesia a Christo potest dividi et separari, etc.* Attestante enim Joanne, aqua populi sunt; et neque aquam solam neque vinum solum, sicut nec granum frumenti solum sine aquæ admistione et confectione in panem cuiquam licet offerre, ne videlicet talis oblatio caput a membris secernendum esse significet, et vel Christum sine nostræ redemptionis amore potuisse pati, vel nos sine illius passione salvari, ac Patri offerre posse confidat. Neque enim illi audiendi sunt qui aquam sine vino in calice offerunt, contra quos etiam partem capituli de libro prædicti martyris Cypriani, in quo de sacramento calicis disputat ponamus. Solvitur quippe ibi quæstio in qua queritur utrum calix Dominicus aquam solam, aut eam in vino mistam debeat habere? Post principium ergo epistole idem martyr jam solvere incipiens præpositam quæstiōnem, ita loquitur: *Admonitus autem nos scias, inquit, ut in calice offerenda Dominicana traditio screretur, neque enim aliud fiat a nobis quam quod pro nobis Dominus prior fecit, ut calix qui in commemorationem ejus offertur mistus vino offeratur. Nam dicit Christus: Ego sum vita vera. Sanguis Christi non aqua est utique, sed vinum; nec potest videri sanguis ejus quo redempti et justificati sumus, esse in calice, quando vinum desit calici quo Christi sanguis ostenditur, qui Scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Invenimus enim in Genesi circa sacramentum Noe hoc idem præcurrisse, et figuram Dominicæ passionis illic exstitisse, quod vinum babit, quod inebriatus est, quod in domo sua nudatus est, quod fuit recumbens nudus, et patientibus femoribus, quod nuditas illa patris a medio filio nudata est, a majore vero et minore contecta, et cætera, quæ non est necesse nunc exsequi, quia cum satis sit hoc solum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis ostendamus, non aquam sed vinum*

biberit, et sic imaginem Dominicæ passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech, hoc Dominicæ sacramenti præfiguratum videmus mysterium, secundum quod Scriptura divina testatur, et dicit : *Et Melchisedech rex Salem protulit panem et vinum; fuit autem sacerdos Dei summi, et benedixit Abraham* (Gen. xiv). Quod autem Melchisedech typum Christi portaret, declarat in Psalmis Spiritus sanctus ex persona Patris ad filium dicens : *Ante luciferum gemit te, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cix). Dicunt aliqui, nisi aliquo intercedente peccato, Eucharistiam quotidie accipiendam. Hunc enim panem quotidie dari nobis (jubente Domino) postulamus dicentes : *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie* (Math. vi), quod quidem benedicunt, si hoc cum religione et devotione et humilitate suscipiunt, ne fidendo de justitia, superba præsumptione id faciant. Cæterum si talia sunt crimina, quæ quasi mortuum ab altari removeant, prius agenda penitentia est, ac sic inde salutiferum medicamentum suscipere. Qui enim manducaverit indigne, judicium sibi manducat et biberit. Hoc enim indigne accipere est, si eo tempore quis accipiat, quo debet a mensa Dominicæ corporis separari, ne dum forte diu absentatus quis prohibetur, a Christi corpore separetur. Manifestum est enim eos vivere, qui corpus ejus attingunt, unde timendum est, ne dum diu quis separatur a Christi corpore, alienus remaneat a salute, ipso dicente : *Nisi comederitis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis partem mecum, et vitam in vobis* (Joan. vi). Qui enim jam peccare quievit, communicare non desinat.

CAPUT XXXII. De officio missæ.

De sacramentis (ut reor) satis superius diximus, nunc de officio missæ, quo ipsa sacramenta corporis et sanguinis Christi consciuntur, quia ordo postulat, breviter dicamus. Officiorum autem plurima licet sint genera, tamen illud præcipue quod in sacris divinisque rebus habetur, officii nomine censebitur esse nuncupandum, quia quanto ipsa res majoris dignitatis est, tanto paratiorem et promptiorem istius ministerii querit effectum. Officium autem dicitur ab efficiendo, quasi efficium, propter decorum sermonis una mutata littera. Sacrificium dictum, quasi sacram factum, quod prece mystica consecratur in memoriam Dominicæ passionis, unde hoc eo jubente, in corpus Christi et sanguinem Domini quod dum sit ex fructibus terræ sanctificatur, et fit sacramentum, operante invisibiliter Spiritu Dei : cuius panis et calicis sacramentum Græci Eucharistiam, εὐχαριστίαν, dicunt, quod Latine bona gratia interpretatur. Et quid melius corpore et sanguine Christi? Sacramentum est in aliqua celebratione, cum re gesta sit, ut aliquid significare intelligatur, quod sancte accipiendum est.

Missa est tempore sacrificii, quando catechumeni foras mittuntur, clamante Levita : Si quis catechu-

A menu remansit, exeat foras ; et inde missa, quia sacramentis altaris interesse non possunt, qui nondum regenerati noscuntur. Missa autem est legatio inter Deum et homines, cuius legationis officio fungitur sacerdos, cum populi vota per preces et supplicationes ad Deum offert. Et bene hoc tempore sacrificii fit, quando illius passionis memoria celebratur Christi videlicet, mediatoris Dei et hominum, qui semetipsum obtulit Patri pro nobis. Hunc autem morem sacrificii primum Dominus noster Jesus Christus et magister instituit, quando commendavit Apostolis suis corpus et sanguinem suum, priusquam traderetur, sicut legitur in Evangelio : *Accipit, inquit, panem Jesus et benedicens fregit et dedit eis, et ait : Sumite, hoc est corpus meum. Et accepto calice gratias agens dedit eis* (Math. xxvi), et biberunt omnes ex illo, et reliqua. Cum benedictione enim et gratiarum actione primum Dominus corporis est sanguinis sui sacramenta deliciavit, et apostolis tradidit, quod exinde apostoli imitati fecere et successores suos facere docuerunt, quod et nunc per totum orbem terrarum generaliter tota custodit Ecclesia. Sed enim in initio mos iste cantandi non erat, qui nunc in Ecclesia ante sacrificium celebratur, sed tamen Epistola Pauli recitabantur, et sanctum Evangelium. Cœlestinus autem, XLV episcopus post Petrum Romanæ Ecclesie, traditur primus statuisse ut psalmi 150 ante sacrificium psallerentur antiphonatim ex omnibus. Fertur etiam et longe ante Thelesphorus Papa id est IX post Petrum, constituisse, ut ante sacrificium hymnus *Gloria in excelsis Deo* diceretur, quod tamen modo non semper agitur, sed in diebus tantum Dominicis, et in sanctorum festivitatibus, quod Symmachus, papa LVI post Petrum, ita fieri mandavit. Verum quia de sacrificii celebratione sermonem facere incipiebamus, secundum quam convenientiam omnis ordo ille institutus sit, persequamur.

CAPUT XXXIII. De ordine missæ.

Primum autem in celebratione missæ ad introitum sacerdotis ad altare antiphona cantatur a clero, ut audiatur sonitus quando ingreditur sanctuarium in conspectu Domini, sicut in Veteri Testamento per tintinnabulorum sonitum ingressus innotuit pontificis. Bene ergo in ingressu sacerdotis concrepantibus choris auditur modulatio divinæ laudis, ut Dominicæ celebrationis mysteria ministrorum pie præcedat consonantia, et corporis et sanguinis Christi venerabile sacramentum antecedat dignæ laudis sacrificium. Namque chorus est multitudo in sacris collecta ; et dictus chorus, quod in initio in modum coronæ circum aras starent, et ita psallerent. Unde et Ecclesiasticus liber scribit stantem sacerdotem ante aram, et in circuitu corouam fratrum. Alii chorum dixerunt a concordia, quæ in charitate consistat, sive de concinentia soni. Cum autem unus canit, Græce monodia μονῳδία, Latine sicciniū, dicitur ; et cum duo canunt, bicinium dicitur ; cum

autem multi, chorus vocatur. Antiphona ἀντιφωνὴ Græce, vox reciproca, ex duobus scilicet choris alternatim psallentibus, dicitur. Post introitum autem sacerdotis ad altare litanie aguntur a clero, ut generalis oratio præveniat specialem sacerdotis: subsequitur autem oratio sacerdotis, et pacifica primum salutatione populum salutans pacis responsum ab illo accipiat, ut vera concordia et charitatis pura de-votio facilius postulata impetrat ab eo qui corda as-picit et interna dijudicat. Tunc lector legit lectio-nem canonicanam, ut animus auditorum per hanc in-structus ad cetera intensior assurgat. Post hanc ergo cantor dicit responsoriū: ad compunctionem provocet, et lenos animos audientium faciat. Re-sponsoriū ergo inde dicitur, quod, alio desinente, id alter respondet. Inter responsoria et antiphonas hoc differt, quod in responsoriis unus dicat versum, in antiphonis autem alternt versibus chori. Anti-phonas Græci, responsoria vero Itali traduntur pri-mum invenisse. Responsoriū enim istud quidam gradale vocant, eo quod juxta gradus pulpiti canta-tur. Post responsoriū cantatur alleluia, scilicet ut ad cœlestia mente populum sublevet, et ad divinam contemplationem erigat. Alleluia enim duorum ver-borum interpretatio est, hoc est laus Dei, et est He-bræum. Ia enim de decem nominibus quibus apud Hebræos Deus vocatur unum est. Similiter et amen Hebræum est, quod ad omnem sacerdotis orationem seu benedictionem respondet populus fidem. In-terpretari quoque potest amen in Latinum, vere, sive fideliter, seu fiat. Hieronymo teste in Psalterio, ubi ait: *Fiat, fiat, in Hebraico legitur, Amen, amen.* Hæc duo tamen verba, id est, amen et alleluia, nec Græcis, nec Latinis, nec Barbaris, licet in suam lingua omnino transferre, vel alia lingua annun-tiare. Nam quamvis interpretari possunt, propter sanctiorem tamen auctoritatem, servata est ab apostolis in his proprie lingue antiquitas. Tantum enim sacra sunt nomina, ut etiam Joannes in Apocalysi referat Spiritu revelante se vidisse et au-disse vocem cœlestis exercitus, tanquam vocem aqua-rum multarum, et tonitruum validorum dicentium, amen et alleluia (*Apoc. xix.*), ac per hoc sic oportet in terris utraque dici, sicut in celo resonant. Deinde a diacono cum summa auctoritate in auribus populi recitatur Evangelium, ut ipsius ibidem auditator do-ctrina, ad quem fertur intentio tota, ipsiusque virtus intelligatur per Evangelium, cojus tunc corporis sacrosanctum celebratur misterium. Per hoc obla-tiones offeruntur a populo, et offertorū cantatur a clero, quod ex ipsa causâ vocabulū sumpsit, quasi offertenū cancent; immittitor usque super altare corporalis pallium, quod significat linteum quo corpus Salvatoris involvebatur, quod ex linto puru textum esse delet, et non ex serico vel putpu-ra, neque ex panno lincto, sicut a Silvestro papa institutum inventum, quia in Evangelio legitur simi-lone munda involutum esse a Jōseph corpus Salvá-toris, et sudarium capitis ejus post resurrectio-

A nem Domini non cum linteaminibus positum, sed seorsum involutum inveniri. Ponuntur quoque tunc vasa sancta (quod calix est et patena) super altare, quæ quodammodo Dominicæ sepulcri typum habent, quia sicut tunc corpus Christi aromatibus unctione in sepulcro novo per piorum officium condebatur, ita modo in Ecclesia mysticum corpus illius cum unguentis sacrae orationis conditum in sacris vasis ad percipiendum fidelibus per sacerdotum officium administratur. Postea cantatur missa a sacerdote, qui postquam loquitur ad populum de elevatione cordis ad Deum, exhortaturque eos ad gratias agen-das Dominum, laudibus os implet, rogatque ut ipse omnipotens Deus Pater, cui deserviunt cœlestes po-testates, sua gratia illorum vocibus jubeat humanas B associare confessiones; quam deprecationem mox subsequitur laus ex angelicis et humanis cantibus confecta. Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth, pleni sunt cœli et terra gloria tua, etc. Dehinc jam consecratio corporis et sanguinis Domini fit, et deprecatione valida ad Deum, inter quæ et Dominicæ oratio decantatur. Postquam enim ad communicandum et ad percipiendum corpus perven-tum fuerit, pacis osculum sibi invicem tradunt, cantantes: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, misérere nobis*, ut pacifici sacramentum percipientes, in filiorum Dei numero (remissis delictis omnibus) me-reantur copulari. Post communionem ergo, et post ejusdem nominis canticum, data benedictione a sa-cerdote ad plebem, diaconus prædicat missæ officium esse peractum, dans licentiam abeundi. Istum ergo ordinem ab apostolis, et ab apostolicis viris traditum Romanæ tenet Ecclesia, et per totum pene Occidentem, omnes Ecclesie eamdem traditionem servant. Sed quia de ordinibus sacris, et de quatuor sacramentis, nec non et de officio missæ sermonem explicavimus, huic libro terminum hic ponendum esse censemus: in sequentibus, de ceteris officiis atque observationibus (si Dominus mandaverit) plura relatatur.

Additio de missa.

Anastasius, natione Romanus, ex patre Maximo (ut legitur in gestis episcopatibus), constituit ut quotidie in sancta recitatione Evangelia, sacerdo-tes et reliquum vulgus non sedarent, sed starent. Deinde orationem pro suis propriis delictis et plebis remissionem, ut dignus sit accedere ad altare, et ad factum oblatatum, ne fiat illi quod factum est Be-thsamitis qui temere arcam Domini langebant (*I Reg. v.*) Suscepitis oblationibus revertitur sacerdos ad altare, et lavat manus suas, et extergit ab actu communitum manuum atque terreno pane, sacerdos facit de oblatâ duas cruces juxta calicem, ut doceat Christum depositum esse de cruce, pro duabus populis et crucifixum. Elevatio sacerdotis et diaconi corporis et sanguinis Christi, elevationem ejus ad crucem insinuat pro totius mundi salute. Pannus extensus super altare, corpus Domini monstrat ex-tensem in cruce, et super eum corpus et sanguis

Domini consecratum, quod nos manducamus, aqua et vinum in calice monstrant sacramenta, que de latere Domini in cruce fluxerunt, quibus nos potati sumus. Immissio panis in vinum, varie apud quosdam habetur et agitur. Itali quoque primo mittunt de sancto pane in calicem, et postea dicunt : *pax Domini*, aliqui vero reservant immissionem usque dum *pax* celebrata sit et fractio panis. Romani vero cum dicunt *Pax Domini sit semper vobiscum*, mittunt corpus Domini in calicem oblatæ particulæ. Ipsum corpus nobis ante oculos ostendit quod pro nobis est crucifixum. Ideo vero tangit quatuor latera calicis, quia per illud humanum genus per quatuor climata mundi ad unitatem unius corporis conjungit et ad pacem Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ producit, talibus namque verbis mittit in calicem corpus Domini : *Fiat commissio corporis et sanguinis Domini accipientibus nobis ad salutem mentis et corporis in vitam æternam*; tunc populus fa-

A cit pacem, ut ostendatur quod nos membra ejus sumus, qui pro nobis crucifixus est et resurrexit, facta pace sacerdos rumpat oblatam ex latere dextro una particula relicta super altari, et reliquas oblationes ponat in patenam tenente eam diacono. Per particulam oblatæ immissæ in calicem ostendit Christi corpus, quod jam resurrexit a mortuis. Per comedam a sacerdote et populo, quod post resurrectionem adhuc cum discipulis ambulans in terra, et seipsum victimum præbens. Per relictam in altari, insinuat eum jacere in sepulcro, et a discipulis in passione derelictum. Queritur in quo loco inchoatur officium missæ, et si forte ad totum officium non occurrit, ubi præsentare debeat in initio missæ ? Nobis videtur missam vocari ab eo loco, ubi incipit sacerdos sacrificium Deo offerre usque ad ultimam benedictionem qua clamante Levita, dicit : *Ite, missa est.*

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

De officiis et orationibus canonicarum horarum.

Officium ergo missæ, quod in superiori libro continximus, maxima ex parte ad solum pertinet sacerdotitem, cui sacrificandi data licentia est, et veneranda mysteria consecrare. Sed quia istud pro sua reverentia et dignitate primo loco positum est, de ceteris officiis diurnalium sive nocturnalium horarum, quibus certis spatiis terminis preces et orationes generaliter sine differentia universæ Domino offerre decet Ecclesiæ, consequenter exponamus. Oratio enim petitio dicitur, nam orare est petere, sicut exorare impetrare. Constat autem oratio loco et tempore. Loco, quoniam ubique et in publico sive in plateis more Pharisæorum orare a Christo prohibemur, sed ubi opportunitas derit, aut necessitas importaverit. Neque enim hunc illud Apostoli contrarium est, quod dicit ad Timotheum scribens : *Volo, inquit, viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione, et reliqua* (*I Tim. ii*). Et neque illud Psalmista quod dicit : *In omni loco dominationis ejus, benedic, anima mea, Dominum* (*Psal. cx*). Sed haec ad interna respectant, quibus semper Deum orare et benedicere oportet. Ille ergo in omni loco orat Deum, qui per charitatis officia et bona opera ubique manus cordis mundas elevare ad Deum satagit. Tempore autem, quoniam canonicas horas ad orandum a Patribus constitutas incessanter servat Ecclesia, quas quasi pro debito exorandi officio statuas nullo modo negligere fas est, ut sunt prima, tertia, sexta, nona, vespera, et ceteræ quæ similiter observantur. Nec enim illud banc constitutionem confundit, quod Psalmista dicit : *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo* (*Psal. xxxiii*). Et Apostolus : *Sine intermissione, inquit, orate, et reli-*

qua (*I Thess. v*). Benedicere enim Deum est in omni tempore, semper illum digna conversatione laudare; et sine intermissione orare, est omnia in gloriam Dei agere, sicut dicit idem Apostolus : *Sive enim manuacatis, sive bibitis, sive aliud quid faciatis, omnia in gloriam Dei facite* (*I Cor. x*). Supradictæ C enim horæ ideo specialiter ad orandum discretæ sunt, ut si forte aliquo opere fuerimus detenti, ipsum nos ad officium tempus admoneat. Quæ tempora in Scripturis divinis præstabilita inveniuntur. Nam in Veteri Testamento præceptum est quotidie, mane et vespere, Domino adolere incensum. Et David dicit : *Vespere, mane, et meridie, narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam* (*Psal. cx*). Et item : *Septies in die laudem dixi tibi*. Sed et sanctus Daniel propheta tertia, et sexta, et nona, hora diei ad deprecandum Dominum ascendit in solarium suum, expansionis manibus ad coelum Deum deprecatur pro se et pro populo Israel.

CAPUT II.

De matutina celebratione.

D Primum ergo de matutinorum antiquitate. David propheta testatus est dicens : *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (*Psal. cx*). Et item : *In matutinis meditabor in te*. Et item : *Prævens runt oculi mei ad te diluculo, ut meditarer eloquia tua*. Diluculo autem proinde oratur, ut resurrectio Christi celebretur. In vigilia ergo matutina Dominus Israel ducens per mare Rubrum, Pharaonem et Ægyptios in ipso dimersit; et matutina hora Christus a morte resurgens, populum suum salvans, diabolum et satellites ejus æterna captivitate damnavit. Matutina eni m luce radiante, Dominus et Salvator noster ab inferis resurrexit, quando cœpit oriri fidelibus lux, quæ moriente Christo occiderat peccatoribus. Siquidem et eodem tempore cunctis spes futura resurrectionis

creditur, cum justi et omnes ab hac temporali morte, quasi a sopore somni resurgentem evigilabunt.

CAPUT III.

De officio primæ horæ.

Primæ autem horæ celebratio proinde sit, quia in ortu diei quando sol ab occidente primum apparet, oportet ut Solem justitiae oriri postulemus, ut in illius lumine ambulantes peccatorum tenebras et lagueos mortis evadamus. Juxta illud quod ipsa Veritas nos admonet, dicens : *Ambulate dum lucem habetis, ne forte tenebrae vos comprehendant* (*Joan. xii.*). Et item : *Qui ambulat in die, non offendit* (*Joan. x.*).

CAPUT IV.

De tertia horæ celebratione.

Tertia horæ officium ideo sit, quia tercia hora Christi passio cœpit, cum per Judæorum linguas jam tunc Dominus crucifixus est, et post resurrectionem ejus in die Pentecostes, tercia hora, Spiritus sanctus super apostolos descendit. Suo utique loco et numero ad probationem venerabilis Trinitatis, Spiritus Paracletus descendit ad terras, impleturus gratiam quam Christus promisit.

CAPUT V.

De officio sextæ horæ.

Sexta autem hora Christus in aram crucis ascendit, æterno Patri seipsum offerens, ut nos a potestate inimici et a perpetua morte liberaret; atque ideo convenit ut ea nos hora orantes et deprecantes in laudibus ejus inveniat, qua ipse nos per suam passionem ad vitam æternam restauravit.

CAPUT VI.

De officio nonæ horæ.

Nona utique hora inde consecratur, quia in ea Dominus pro inimicis postulans in manus Patris spiritum commendavit, qua videlicet fideles quosque oportet ut se Deo commendent cum devota oratione, qua caput surum cognoscunt propriam animam Patri suo commendasse, ut in ejus corpus coadunati, cum ipso regnum possint intrare perpetuum. Hocque consideratione dignum est, quod per cuncta hæc temporum spatia ternarius numerus satis venerabilis emicat, nos admonens ut post trium horarum curricula unumquodque horum officiorum peragentes, sanctam Trinitatem sacris laudibus celebremus. Horum quoque officiorum statuta observasse ipsi apostoli leguntur, sicut in Actibus apostolorum legitur, quod Petrus qua die visionem communicationis in illo vasculo expertus est, sexta ora orandi gratia ascenderit (*Act. x.*). Et item : *Petrus, inquit, et Joannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam* (*Act. iii.*).

CAPUT VII.

De vespertina celebratione.

Vespertinum officium in diurnæ lucis occasu est, cuius ex Veteri Testamento solemnis est celebratio. Denique hoc tempore veterum sacrificia offerri adlerique altario aromata et thura (sicut supra diximus) mos erat, cuius rei testis est hymnidicus ille,

A regio ac sacerdotali functus officio, dicens : *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo; elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* In Novo quoque Testamento eo tempore Dominus et Salvator noster cœnantiibus apostolis mysterium sui corporis et sanguinis in initio tradidit, ut tempus ipsum sacrificii vesperum ostenderet sæculi. Proinde in honorem ac memoriam tantorum sacramentorum in his temporibus adesse nos decet Dei conspectibus et personare, in ejus cultibus orationum nostrarum illi sacrificium offerentes, atque in ejus laudibus pariter exultantes. Vesperum autem nominatur a sidere quo propheta dicit : *Et vesperum super filios hominum producere facit* (*Job. xxxviii.*).

CAPUT VIII.

De completorio.

De completis autem celebrandis etiam in Patrum invenimus exemplis, David propheta dicente : *Si ascendero in lectum strati mei, si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitionem, aut requiem temporibus, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob* (*Psalm. cxxxi.*) . Quis non stupeat tantam in amore Dei devotionem animi, ni somnum sibi, sine quo utique corpora humana deficiunt, penitus interdixerit, donec locum ac templum Domino fabricandum in pectore suo rex et propheta reperiret? Quæ res nos debet fortiter admonere, ut si ipsi locus Domini esse volumus, et tabernaculum ejus, ac templum cupimus haberi, in quantum possumus C exempla sanctorum imitemur, ne de nobis dicatur quod legitur : *Dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt, et reliqua. Circa undecimam autem horam, id est in fine diei, quando hujus officii tempus est, credimus Salvatoris corpus positum esse in sepulcro, ac perinde istius quoque cursus solemnis debet esse celebratio; atque magnopere postulare debemus, ut ipse qui hac hora quietem sepulcri intravit nobis æternam requiem in celis concedere dignetur.*

CAPUT IX.

De nocturna vigiliarum celebratione.

De vigiliarum quoque nocturnalium celebratione antiqua est institutio, vigiliarum devotio familiare bonum est omnibus sanctis. Isaias quoque exclamat ad Deum dicens : *De nocte vigilat spiritus meus ad te, Domine, quia lux præcepta tua sunt super terram.* Item David et regio et propheticus sanctificatus unguento ita canit : *Media nocte surgebam ad confitendum tibi, super iudicia justitiae tuæ* (*Psalm. cxviii.*). Hanc namque tempore vastator angelus transiens, primogenita Ægyptiorum percussit. Unde et nos evigilare oportet, ne periculo Ægyptiorum admisceatur. Eisdem etiam horis venturum se esse in Evangelio Salvator astruxit, unde et ad vigilandum auditores suos excitans, dixit : *Beati serui illi, quos cum venerit Dominus invenerit vigilantes* (*Luc. xii.*). Vigilate ergo, nescitis enim quando Dominus veniat, sero, an media nocte, ac galli cantu, an' mane, ne

cum venerit inveniat vos dormientes (*Marc. XIII*). Et ne solis apostolis illud praeceptum esse crederetur, mox sal junxit: *Quod autem, inquit, vobis dico, omnibus dico, vigilate.* Siquidem nec verbis solum docuit vigilias, sed etiam confirmavit exemplo, namque testatur Evangelium *quia erat Jesus pernoctans in oratione Dei*. Paulus quoque et Silas in custodia publica circa medium noctis orantes, hymnum (audientibus cunctis) vinceti dixisse memorantur (*Act. XIX*), ubi terræmotu repente facta, et concussis carceris fundamentis, et januae sponte aperitæ, et omnium vincula sunt soluta. Unde oportet his horis psallendi orandique frequentiam nos in sanctis habere officiis, finemque nostrum, vel si advenerit sub tali actu exspectare securos. Est autem quoddam genus haereticorum, superfluas existimantium sacras vigilias, et spiritali opere infructuosas, dicentes jura temerari divina, cum Deus noctem fecerit ad requiem, sicut diem ad laborem. Qui haeretici Graeco sermone nystages, νυκτερις, hoc est somnolosi, vocantur. Iste autem est catholicus ordo divinarum celebrationum, qui ab universa Ecclesia Christi immutabiliter servatur.

CAPUT X.

De ceteris legitimis orationibus.

Sunt et aliae orationes legitimæ, quæ sine ulla admonitione debentur, ut est illa quam dicimus ante inceptionem alicujus operis, Domini adjutorium postulantes. Nec enim decet Christianum aliquod opus sua præsumptione incipere, antequam studeat Dominum in auxilium advocare, quia ipse dixit: *Sine me nihil potestis facere* (*Joan. XV*). Humiliter ergo adovatus dignatur nos adjuvare, sicut de ipso scriptum est: *Invocabit me, inquit, et ego exaudiem eum: cum ipso sum in tribulatione, eripiā eum et glorificabo eum, et reliqua* (*Psal. XC*). Sed et cibum non prius sumere licet quam interposita oratione, priora enim habenda sunt spiritus refrigeria quam carnis, quia priora sunt cœlestia quam terrena. Similiter autem et post cibum orare convenient, ut Domino pro suis donis gratiæ referantur, ut illud in hoc compleatur Psalmista quod dicit: *Edent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum* (*Psal. XXI*).

CAPUT XI.

De peculiaribus orationibus.

Peculiares autem orationes pure frequenter facere, et bonum et laudabile est, quia multorum Patrum exempla id nos facere suadent, ipse Dominus etiam suo magisterio hoc docere nos dignatus est dicens: *Tu autem cum oraveris intra in cubiculum, et clauso ostio ora Patrem tuum, et Pater tuus qui videt te in abscondito reddet tibi* (*Matth. VI*). Sed et hoc nos in clamosa voce faciendum est, sed cum intentione cordis et compunctione lacrymarum, quia hoc modo nos exaudiri a Domino credimus, dicente Psalmista: *Exaudiens Dominus vocem fletus mei, et reliqua* (*Psal. VI*). Et item: *Sacrificium Deo spiritus contributus: cor contritum et humiliatum Deus non sper-*

nit (*Psal. V*). Nam assidue et instanter orare ipsa Veritas nos docuit, cum dixit: *Petite et dubitum rebus, querite et invenietis, pulsate et aperietur vobis; omnis enim qui petit accipit, et qui querit invenit, et pulsanti aperietur* (*Matth. VII*). Et ut exemplo aliquo eamdem rem magis suaderet, parabolam de homine in medium posuit, qui amicum suum in clavi positum de tribus panibus postulavit, et panis et lapidis, piscis et serpentis, ovi et scorpionis comparationem faciens, novissime ita narrationem conclusit. *Si ergo vos, inquit, cum sitis mali, nostis bona data dare filii vestris, quanto magis Pater vester de cœlo dabit spiritum bonum peccantibus se* (*Ibid.*).

CAPUT XII.

De quadripartita specie orationum.

B Orationum ergo speciem Apostolus quadripartita ratione distinxit, dicens: *Deprecor itaque primo omnium fieri obsecrations, orationes, postulationes, gratiarum actiones* (*1 Tim. VIII*), quæ non inaniter ab Apostolo ita suis divisa minime dubitandum est. Non enim credendum est aliquid transitorie ac sine ratione Spiritum sanctum per Apostolum protulisse, ac ideo primitus indagandum est quid obsecratione, quid oratione, quid postulatione, quid gratiarum actione signetur; deinde perquirendum utrum haec quatuor species ab unoquoque orante sint pariter assumendæ, an alias quidem obsecrations, alias orationes, alias vero postulationes, aliasque gratiarum actiones Deo debeat exhibere. Sed mensuram scilicet etatis suæ, in qua unaquæque mens per intentionem proficit, et industriam unumquemque oportet intendere. Obsecrations itaque sunt implorationes seu petitiones pro peccatis, quibus vel presentibus vel praeteritis admissis suis unusquisque compunctus veniam deprecatur. Orationes sunt, quibus aliquid offerimus seu vovemus Deo, verbi gratia: *Oramus, cum renuntiantes huic mundo et acibus, atque conversationi mundanae spondemus nos tanta intentione cordis Domino servituros. Oramus, cum promittimus nos purissimam corporis castitatem, seu immobilem patientiam exhibituros esse perpetuo, vel cum de corde nostro radices iræ, sive tristitiae mortem operantis vovemus nos funditus eruire.* Tertio loco ponuntur postulationes, quas pro aliis quoque, dum sumus in fervore spiritus constituti, solemus emittere, vel charis scilicet nostris, vel pro totius mundi pace poscentes, ut ipsius Apostoli verbis eloquar, cum pro omnibus hominibus, pro regibus et pro his qui in sublimitate sunt supplicamus. Quarto deinde loco, gratiarum actiones ponuntur, quas mens vel cum praeterita Dei recolit beneficia, vel cum presentia complectitur, seu cum in futurum quæ et quanta preparaverit Deus his qui diligunt eum prospicit, per ineffabiles excessus Domino refert. Quia intentione nonnunquam preces ubiores emitunt, dum illa quæ posita sunt in futuro præmia, purissimis oculis intuendo, gratias cum immenso gaudio spiritus noster instigatur infundere.

D

CAPUT XIII.

Quomodo ex his speciebus compunctio nascatur.

Ex his quoque quatuor speciebus solent occasio-
nes supplicationum pinguium generari. Nam et de
obsecrationis specie, quæ de compunctione nascitur
peccatorum, et de orationis statu, quæ de fiducia
oblationum et consummatione futurom pro con-
scientiae profluit puritate, et de postulatione quæ de
charitatis ardore procedit, et de gratiarum actione,
quæ beneficiorum ac magnitudinis ac pietatis ejus
consideratione generatur, ferventissimas expissione
vovimus preces lignotisque prodire. Ita et constat
omnes has quas prædiximus species omnibus homi-
nibus utiles ac necessarias inveniri, ut in uno eo-
demque viro, nunc quidem obsecrationum, nunc au-
tem orationum, nunc postulationum, et nunc gra-
tiarum actionum puros ac ferventissimos supplicatio-
nis variatos emitat affectus. Prima ad illos peculia-
rius videtur pertinere, qui adhuc vitiorum suorum
aculeis ac memoria remordentur. Secunda ad illos
qui in profecta jam spirituali appetita virtutum qua-
dam mentis sublimitate consistunt. Tertia ad eos qui
perfectionem votorum suorum operibus adimplentes,
intercedere pro aliis quoque consideratione fragili-
tatis eorum charitatis studio provoeantur. Quarta
ad illos qui, jam penali conscientiae spina de cordi-
bus pulsati, singulares jam misericordias Domini ac
miserationes, quas vel in praeterito tribuit, vel in
presenti largitur, vel preparat in futuro, mente pu-
rissima retractantes, ad illam ignitam, et que ore
homínium nec comprehendendi nec exprimi potest, ora-
tionem ferventissimo corde raptantur. Nonnunquam
tamen meas quæ in illum verum puritatem proficit
affectum, atque in eo cooperari radicari, solet hæc
ouuria simus pariterque concipiens, atque in modum
cujsdam incomprehensibilis ac rapacissimæ flammæ
cuneta pervolitana, ineffabiliter ad Deum emittere :
tanta scilicet in illius horæ momento concipiens, et
effabiliter in supplicatione profundens, quanta non
dicata ore percussisse, sed ne ipsa quidem mente
valeat alio tempore recordari.

CAPUT XIV.

De exomologesi, id est, confessione.

Exomologesis ἐκαλόγεσις Græco vocabulo dicitur, quod Latine confessio interpretatur. Cujus no-
minis duplex significatio est; aut enim in laude in-
telligitur confessio, sicut est: *Confiteor tibi, Domine,*
Pater cœli et terræ, aut denudatione peccatorum,
cum quisque Deo confitetur sua peccata ab eo indul-
genda, cuius indeficiens est misericordia. Ex hoc
igitur Græco vocabulo exprimitur et frequentatur
exomologesis, quod delictum nostrum Domino con-
fitemur, non quidem ut ignaro, cuius cognitioni nihil
occultum est. Unde per sapientiam dicitur: *Qui ab-
condit scelera sua non derigetur, qui autem confessus
fuerit, et reliquerit ea, misericordiam consequitur* (*Prov. xxviii*). Confessio est rei scilicet ejus quæ
ignoratur professæ cognitione. Utile enim ac jucundum
quisquam esse existimaverat rapere, adulterari, su-

A rari, sic ubi haec æterna damnationis obnoxia co-
gnovit, cognitis his, confitetur errorem. Confessio
autem erroris, professio est desinendi. Desineendum
ergo est a peccatis; dum confessio est, confessio au-
tem antecedit, remissio sequitur. Ceterum autem
extra viam est qui peccatum cognoscit, nec cogitum
confitetur, de quo instruxit nos Psalmista dicens:
Reue'a Domina viam tuam, etc. (*Psal. xxxvi*). Nam
idem et se fecisse testatur dicens: *Dixi: pronuntiabo
adversum me injusticias meas Domino*, etc. Apostolus
vero Jacobus idem nos facere exhortatur, dicens:
*Confitemini alterutrum peccata vestra, et orate pro
invicem*, etc. (*Jac. v*). Itaque exomologesis, prosterni
et humile faciendi hominibus disciplina est, habitu
vili atque victu gracili, sacco et cinere corpus
B incurvare, ac sordibus obscurare, animum moe-
rорibus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione
instandare.

CAPUT XV.

De litanie.

Litanie autem ἡτονία Græco nomine appellan-
tur, quæ Latine dicuntur rogationes. Inter litanias
vero et exomologes in hoc differt, quod exomologesis
ex sola confessione peccatorum agitur, litanie vero
quæ indicuntur propter rogandum Dominum, et im-
petrandam aliquam ejus misericordiam. Supplica-
tionis nomen quodammodo nunc ex gentilitate reti-
netur. Nam serice, aut legitimæ erant apud eos, aut
indictæ. Indictæ autem quia paupertas antiqua Ro-
manorum ex collatione sacrificabat, aut certi de
bonis damnatorum. Unde supplicia dicuntur sup-
plications, quæ fiebant de bonis ex passorum sup-
picio. Saeræ enim res de rebus execrandonorum
fiebant.

CAPUT XVI.

De discretione orationis Dominicæ.

Apud evangelistam Matthæum septem petitiones
Dominica continere videtur oratio, quarum tribus
æterna poscuntur, reliquis quatuor temporalia, quæ
tamen propter æterna consequenda sunt necessaria.
Nam quod dicimus: *Sancificetur nomen tuum, ad-
veniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cœlo et
in terra*, quod non absurde quidem intellexerunt, in
spiritu et corpore omnino sine fine retinenda sunt,
quæ hic quidem inchoantur, et quantumcunque pro-
ficiimus augmentur in nobis, perfecte vero in alia
vita, quod sperandum est, semper possidebuntur.
Quod vero dicimus: *Panem nostrum quotidianum
da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut
et nos dimittimus debitoribus nostris, et ne inferas
nos in temptationem, sed libera nos a malo*, quis non
videat ad presentis vitæ indigentiam pertinere? In
illa utique vita æterna, ubi nos speramus semper
futuros, et nominis Dei sanctificatio, et regnum ejus
et voluntas ejus in nostro spiritu et corpore perfecte
atque immortaliter permanebunt. Panis vero quotidi-
anus ideo dictus, quia hic est necessarius quantus
animæ carnique tribuendus est, sive spiritualiter,
sive corporaliter, sive utroque intelligatur modo. Hic

est etiam quam poscimus remissio, ubi est omnis commissio peccatorum. Hie tentationes quae nos ad peccandum vel alliciunt vel impellunt, hic denique malum unde cupimus liberari, illic autem nihil horum est. Evangelista vero Lucas in oratione Dominica petitiones non septem, sed quinque complexus est, nec ab ipso utique discrepavit, sed quomodo ista septem sunt intelligenda, ipse sua brevitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu, Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas tertiam petitionem duarum superiorum esse quodammodo repetitionem, magis eam praemittendo fecit intelligi; deinde tres alias adjungit de pane quotidiano, de remissione peccatorum, de temptatione vitanda. At vero quod ille in ultimo posuit: *Sed libera nos a malo*, iste non posnit, ut intelligeremus ad illud superius quod de temptatione dictum est pertinere. Ideo quippe ait, *sed libera*, non ait *et libera*, tanquam petitionem esse demonstrans, noli hoc, sed hoc, ut sciat unusquisque in eo se liberari a male, quo non infartat in temptationem. Haec ergo oratio, licet omnem videatur perfectionis plenitudinem continere, utpote quae ipsius Domini auctoritate vel initia sit vel statuta, provehit tamen domesticos suos ad illum præcelsorem quem superius commemoravimus statum, eosque ad illam igneam ac perpaucis cognitam vel expertam, imo (ut prius dixeram) ineffabilem orationem gradu eminentiore perducit, quem statum Dominus quoque noster illorum supplicationem formula, quas vel solus in monte secedens, vel tacite fudisse describitur, similiter figuravit, cum in orationis agonia constitutus etiam guttas sanguinis inimitabili intentionis profudit exemplo. Qui enim vult orationem suam ad Dominum volare, faciat illi duas alas, jejuniun et eleemosynam, et ascendet celeriter, et exaudietur. Jejunium ergo cum oratione omnem virtutem inimici superat, et cunctam protervitatatem ejus expellit, quod ostendit in evangelio Dominus; cum apostoli conquesti fuerant quod lunaticum curare non poterant, ita respondet eis. *Hoc autem genus non ejicietur nisi per orationem et jejuniun* (*Matth. xvii*). Eleemosynas autem orationem confirmat adjuvare liber Actus apostolorum, cum narrat angelum Cornelio centurionem ita dixisse: *Corneli, orationes tuæ et eleemosyna tuæ ascenderunt in conspectum Domini* (*Act. x*). Sed prius de jejuniu, postea de eleemosynis dicendum. Quis enim parcimoniam non laudet, qui recolit primi hominis lapsum per golæ appetitum accidisse? quis jejuniun non prædicet, qui novit protoplastum parentem nostrum per esum victimum, et Salvatorem per jejuniun diabolum vicesse?

CAPUT XVII.

De jejuniu.

Jejunium res est sancta, opus cœlestis, janua regni, forma futuri. Quod qui sancte agit, Deo jungitur, alienatur mundo, spiritualis efficitur. Per hoc

A enim prosternuntur vitia, humiliatur caro, diabolus tentamenta vincuntur.

CAPUT XVIII.

Quid sit inter jejuniun et stationem.

Jejunium est et parcimonia victus, abstinentia ciborum, cui nomen inditum est ex quadam parte viscerum tenui semper et vacua, quod vulgo jejunum vocatur. Unde jejunio nomen derivatum, quod sui inedia viscera vacua et exinanita existant. Jejunium autem et statio dicitur. Statio autem de militari exemplo nomen accepit, pro eo quod nulla lætitia obveniens castris stationem militum rescindit. Nam lætitia liberius, tristitia sollicitius administrat disciplinam. Discernunt autem quidam inter jejunium et stationem. Nam jejunium indifferenter cum B justilibet diei est abstinentia, non per legem, sed secundum propriam voluntatem. Statio observatio stationum dierum vel temporum: dierum, ut quartæ feriæ et sextæ feriæ jejuniun ex veteri lege præceptum, de qua statione in Evangelio dixit ille: *Jejunio bis in sabbato* (*Luc. xviii*), id est, in quarta et sexta sabbati; temporum autem quæ legalibus aut propheticis institutionibus terminatis temporibus statuta sunt, ut jejuniun quarti, jejuniun quinti, jejuniun septimi, et jejuniun decimi; vel sicut in Evangelio dies illi in quibus ablatus est sponsus; vel sicut observatio Quadragesimæ, quæ in universo orbe institutione apostolica observatur circa confinium Dominicæ passionis.

CAPUT XIX.

De jejuniu quarti, quinti, septimi et decimi mense.

Jejunium ergo quarti est in mense Julio, septima decima die mensis ejusdem, quando descendens Moyses de monte tabulas legis confregit; in eo etiam die Nabuchodonosor urbis Jerusalem primam muros destruxit. Dies jejuniu quinti in mense Augusto est, quando pro speculatoribus ad terram sanctam missis, seditione in castris Hebreorum exorta est, et factum est ut per desertum quadraginta annos discurrent laboriose, et in annis quadraginta in eremo omnes perirent. Siquidem et in eo measse a Nabuchodonosor, et multo post tempore a Cæsare Tito templum eversum est atque succensum, et in opprobrium gentis perditæ exaratum. Dies jejuniu septimi, in septimo mense est, qui appellatur Septembbris, in quo occisus est Goliás, et reliqui qui crant in Jerusalem interficti sunt, juxta quod loquitur Jeremias (*Jerem. xxxvi*). Dies jejuniu decimi est in mense decimo, qui apud nos vocatur December, quando cognoverunt cuncti Babylonii capti quinto mense templum fuisse destructum, et fecerunt planctum atque jejuniun. Haec beatissimus Hieronymus in commentariis Zachariae scripsit. Sed quia haec jejuniua magis in Veteri Testamento quam in Nove celebrata sunt, ne penitus illa prætermissee videremur (quia in propheta Zacharia commemorata sunt) breviter adnotavimus, ad Novi Testamenti jejuniua expoundenda transeuntes.

CAPUT XX.

De quadragesimali jejunio.

Primum enim jejuniū Quadragesimæ est, quod a veteribus libris cœpit ex jejuniō Moysis et Eliæ, et ex Evangelio, quia totidem diebus Dominus jejunavit, demonstrans Evangelium non dissentire a lege et prophetis. In persona quippe Moysi lex, in persona Eliæ prophete accipiuntur, inter quos in monte Christus gloriosus apparuit, ut evidentius emineret quod de illo dicit Apostolus : *Testimonium habens a lege et prophetis.* In qua ergo parte anni congruentius observatio Quadragesimæ constitueretur, nisi confinis atque contigua Dominicæ passionis, quia in ea significatur hæc vita laboriosa ? Cui etiam opus est continentia, ut ab ipsis mundi illecebris jejunemus, viventes in sola manna, id est in coelestibus spiritualibusque præceptis. Numero autem quadragenario vita ista propterea figuratur, quia denarius est perfectio beatitudinis nostræ. Creatura autem septenario figuratur, quæ adhaeret Creatori, in quo declaratur unitas Trinitatis per universum mundum temporaliter annuntiata. Et quia mundus quatuor ventis describitur, et a quatuor elementis erigitur, et a quatuor anni temporum vicibus variatur, decem quater ducta in quadraginta consummantur : quo numero ostenditur ab omni temporum delectatione abstinentium et jejunandum esse, et caste continenterque vivendum, licet et aliud sacramenti mysterium exprimitur in hoc, quod quadraginta diebus eadem jejunia celebrantur. Lege enim Mosaica generaliter universo populo est præceptum, decimas et primitias offerre Domino Deo. Itaque cum in hac sententia principia voluptatum consummationesque operum nostrorum referre ad Dei gratiam admonemur, in supputatione tamen quadragesimæ summa ista legallum decimalarum expletur. Totum enim anni tempus triginta sex dierum numero decimatur, subtractis enim e Quadragesima diebus Dominicis, quibus jejunia resolvuntur, his diebus quasi pro totius anni decimalis ad ecclesiam concurrimus, actuunque nostrorum operationem Deo in hostiam jubilationis offerimus, cuius quidem Quadragesimæ lege (sicut ait noster Cassianus) quique perfecti sunt quodam modo non tenentur, nec exigui hujus canonis subjectione contenti sunt. Quem præsertim illis qui per totum anni spatium deliciis ac negotiis secularibus implicantur ecclesiarum principes statuerunt, ut vel hoc legali quodam modo dierum vitæ suæ, quos totos quasi fructus quosdam fuerant voraturi, velut decimalis Domino dedicarent.

CAPUT XXI.

De jejunio Pentecostes.

Secundum jejunium est, quod juxta canones post Pentecosten alia die inchoatur, secundum quod et Moses ait : *In initio mensis ordinarie facietis vobis hebdomadas septem* (*Exod. xxxiv.*). Hoc jejunium a plerisque ex auctoritate Evangelii post Domini ascensionem completur, testimonium illud Dominicum historialiter accipientes ubi dicit : *Nunquid possunt*

A filii sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus ? Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt (*Marc. ii.*). Dicunt enim post resurrectionem Domini quadraginta illis diebus quibus cum discipulis postea legitur conversatus, non oportere nec jejunare nec lugere : quia in lætitia sumus. Postea vero quam tempus illud expletur, quo Christus advolans ad caelos, presentia corporali recessit, tunc indicendum esse jejunium, ut per cordis humilitatem et abstinentiam carnis, mereamur e cœlis promissum suscipere Spiritum sanctum. Sed sicut diximus, bene et regulariter hoc post Pentecosten a Patribus constitutum est inchoare, ut gaudia promissi Spiritus sancti exsultantes in laudibus Dei adventum ipsius expectemus, et tunc per ejus gratiam innovati, ac B cœlo spirituali inflammati, abstinentiæ et jejunio operam demus. Cujus rei concordant verba Lucas, quibus Dominum ascensum in cœlos discipulis præcepisse narravit. *Vos autem, inquit, sedete in civitatem quoadusque induamini virtute ex alto* (*Luc. xxiv.*). Tamen si qui monachorum vel clericorum jejunare cupiunt, non sunt prohibendi, quia et Antonius, et Paulus, et cæteri Patres antiqui his diebus in eremo leguntur abstinuisse, nec solvisse abstinentiam, nisi tantum Dominico die.

CAPUT XXII.

De jejunio ante nativitatem Domini, quod fit in nono et decimo mense.

Tertium Jejunium est quod constat in mense Novembrio, quod divina auctoritate institutum vel intitatum Jeremiac prophetae testimonio declaratur, dicente ad eum Dominum : *Tolle volumen libri, et scribes in eo omnia verba que locutus sum tibi adversus Israel et Judam, et adversus omnem gentem ; si forte revertatur unusquisque a via sua pessima, propitius ero iniquitati eorum.* Vocavit ergo Jeremias Baruch filium Neriae, et scripsit Baruch ex ore Jeremias omnes sermones Domini, quos locutus est ad eum in volumine libri. Et præcepit Jeremias Baruch dicens : *Ingredere et lege de volumine quod scripsisti ex ore meo, verba Domini audiente populo in domo Domini in die jejuniū leges, si forte cadat oratio eorum in conspectum Domini, et revertatur unusquisque a via sua mala, quoniam magnus furor et indignatio, quam locutus est Dominus adversum populum hunc.* Et fecit D Baruch filius Neriae juxta omnia que præceperat Jeremias propheta, legens ex volumine sermones in domo Domini. Et factum est in mense nono, prædicaverunt jejunium in conspectu Domini omni populo in Jerusalem (*Jerem. xxxvi.*). Hac ergo auctoritate divinæ Scripturæ Ecclesia morem obtinuit, et universale jejunium hac observatione celebrat : quod tamen jejunium incipiens in nono mense in decimum extenditur, id est, usque ad diem natalis Domini pertinet. Congrua itaque dispositione a magistris Ecclesie hoc loco jejunium quadragesimale fieri constitutum est, ut ante diem natalis Domini jejunio et abstinentia nosmetipos castigemus, quatenus venientem Redemptorem digna conversatione suscipere pos-

simus, sicut ante tempus resurrectionis ejus carnem nostram affligimus, ut resurrectionis gratiam, quæ per ipsum fit, consequi mereamur. Sed hæc de tribus quadragesimis dicta sufficient.

CAPUT XXIII.

De cæteris legitimis jejuniis.

Præter hæc autem et legitima tempora jejuniorum sunt, sicut est omnis sexta feria, in qua propter passionem Domini a fidelibus jejunatur, et sabbati dies, qui a plerisque propter quod in eo Christus jacuit in sepulero jejunio consecratus habetur, sicut in decretis Innocentii papæ constitutum invenimus, scilicet ne Judæis exultando præbeatur quod Christus sustulit moriendo. Nam utique constat apostolos biduo isto et in mœrore fuisse, et propter metum Judæorum se occuluisse, quod utique non dubium est: et jejunasse eos biduo memorato, quæ forma utique per singulas tenenda est hebdomadas, propter id quod commemoratione illius diei semper est celebranda. Quod si putant uno tamen sabbato jejunandum, ergo et Dominicum, et sexta feria semel in Pascha erit utique celebrandum.

CAPUT XXIV.

De jejunio quatuor sabbatorum, in quibus duodecim lectiones fiunt, et sacræ ordinationes.

Sunt quoque et quatuor sabbata, in quatuor mensibus, singula per singulos, in quibus specialia jejunia sunt constituta, et officia his diebus majora orationum et lectionum in Ecclesia celebrantur, id est, in Martio mense, primo sabbato. Quarti mensis, id est, Junii. In septimi quoque mensis, id est Septembri, tertio sabbato, et in quarto sabbato decimi mensis, id est, Decembri. Quorum primum juxta observationem Quadragesimæ verno tempore celebratur, quando mensis novorum apud Judæos habebatur. Secundum autem in jejunio post Pentecosten æstatis tempore, quando apud Judæos dies primitiarum ex legis præcepto custodiebantur, id est, de frugibus primi panes Deo offerebantur; et otium legitimum ipsius diei celebratur. Tertium est in septimo mense, autumni videlicet tempore, qui totus in lege variis solemnitatibus Deo dicatus erat, in quo dies expiationum erat, dicente Domino ad Moysen: *Decima die mensis hujus septimi, dies expiationum erit ac celeberrimus, et vocabitur sanctus, affligetisque animas vestras in eo, et offeretis holocaustum Domino. Omne opus non facietis in tempore diei hujus, quia dies propitiationis est, ut propitietur vobis Dominus Deus vester*, etc. In quo et dies decem Scenopegiæ fuerant, id est Tabernaculorum. Nam quinta decima die mensis hujus veteres solemnitates Tabernaculorum celebrabant, septem diebus eamdein solemnitatem exigentes, quo quidem jejunio usos fuisse antiquos Esdræ liber meminit. Postquam enim redierunt filii Israel in Jerusalem et fecerunt sibi tabernaculorum letitiam magnam, dehinc convenierunt in jejunio in saccis, et humus super eos, et steterunt, et confitebantur peccata sua et iniquitates pallium suorum, et consurrexerunt ad standum, et

A legerunt in volumine legis Domini Dei sui quater in die, et quater in nocte confitebantur, et adorabant Dominum Deum suum. Quartum vero est jejunium sabbati in decimo mense ante diem natalis Domini, quando venturi Salvatoris saubris in sacris lecti-
nibus prædicatur adventus, ut fideles quique hac re-
ligione instructi, et medicamine sanctorum oratio-
num simul cum sacro jejunio confirmati nativitatem Redemptoris latè exspectent. Ante hæc videlicet quatuor sabbata in eadem hebdomada semper quarta et sexta feria legitima jejunia fieri et canon oratio-
num et lectionum in eisdem feriis ad missarum so-
lemnbia constitutus indicat, et exempla præceden-
tium Patrum confirmant. Sacras autem ordinationes his diebus oportere fieri, decreta Gelasii papæ te-
stantur, in quibus ita scriptum continetur: *Ordina-
tiones autem presbyterorum diaconorumque nisi cer-
tis temporibus et diebus exercere non debeant, id est,
in quarti mensis jejunio, septimi et decimi, sed etiam
quadragesimalis ac mediana initio Quadragesimæ
die sabbati jejunio circa vesperam niverint celeb-
ras. Officia autem horum quatuor sabbatorum vulgo
duodecim lectiones vocantur, eo quod cum lectioni-
bus quæ leguntur, et cum psalmis qui leguntur,
duodenarius numerus adimpletur, qui benedictiones
possunt vocari, eo quod inter canonicas Scripturas
annumerantur.*

CAPUT XXV.

De privatis jejuniis.

Præterea unicuique licet ut libet Jejuniorum mo-
dum habere, seu in diem extendere, servata præ-
omnibus constitutione legitimorum jejuniorum quas
supra memoravimus, quæ generaliter sancta et apo-
stolica servat Ecclesia. Nec non et illa omnimodo cu-
stodire oportet unumquemque, quæ communiter
omnibus facere sive pro tribulatione, sive pro gratia-
rum actione proprius Ecclesiæ mandat episcopus,
quia qui constituta atque demandata jejunia servare
neglexerit peccat, qui autem expletis legitimis pri-
vata super expenderit, propriam mercedem habe-
bit. Nam leguntur aliqui sanctorum per biduanas,
sive per triduanas, sive etiam per totam hebdoma-
dam jejunium extendere; plerique quod nec vinum
nec siceram biberunt, nec aliquid manducaverint
præter panem siccum et olera; alii quod ab omni
carne se abstinerint, alii quod in tantum se absti-
nuerint, quod nec pane in cibo usi sunt, sed paucis
caricis corpus suum sustentaverint. Et alia plurima
sunt genera abstinentiæ, sed ante omnia cavere debet
qui se abstinere vult ab aliquo cibo vel potu,
ne mens ejus occulta cogitatione polluatur, ita ut ali-
quam creaturam Dei damnet judicaria supersti-
tione seductus, dicens hoc licere, illud autem non;
hoc mundum, illud autem immundum esse cogitet.
Quem hujus mundi cogitatio pulsat, videat Aposto-
lum dixisse: *Omnis creatura Dei munda est, et nihil
rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur,
et malum est homini qui per offendiculum manducat* (I Tim. iv; Rom. xiv).

CAPUT XXVI.

De origine biduanæ sive triduanæ.

Biduanum autem morem jejunii reor inde sumptum, quod apostoli jejunaverunt illo biduo quo Dominus passus ac sepultus est. Triduanis ergo jejunare ab exemplo ductum est Ninivitarum, qui damnatis pristinis vitiis totos se tribus diebus jejunio ac pœnitentia contulerunt. Sed illius solummodo jejunium Deo acceptabile est, qui sic jejunat a cibis, ut abstineat a peccatis, ceterum qui ventre tantum jejunat, reprobatum erit ejus jejunium coram Deo, qui dixit per prophetam : *Ecce in diebus jejunii vestri invenietur voluntas vestra, et omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percritis pugno impie. Nolite jejunare sic usque ad hanc diem, ut audiatur in excelsis clamor vester. Nunquid tale est jejunium quod elegi, per diem affigere hominem animam suam (Isa. lviii).* Et deinde : *Nonne hoc est magis jejunitum quod elegi? Dissolve colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes, dimitte eos qui confracti sunt liberos, et omne onus disrumpere. Frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam. Cum videris nudum, operi eum, et carnem tuam ne despexeris, tunc erumperet quasi mane lumen tuum, et sanitas tua citius orietur, etc. (Ibid.)*

CAPUT XXVII.

De esu carnium et potionie vini.

Carnes autem et vinum post diluvium sunt hominibus in usum concessa, nam in initio permissum non fuerat, nisi tantum illud, ut scriptum est : *Lignum fructiferum et herbam seminabilem dedi vobis in escam.* Postea vero per Noe data sunt in esum cuncta animalia, vinique attributa licentia est. Sed postquam Christus (qui est principium et finis) apparuit, hoc quod in principio suspenderat, etiam in temporum fine retraxit, loquens per Apostolum suum : *Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum (Rom. xiv).* Et iterum : *Qui infirmus est, olera manducet (Ibid.).* Non ergo quia carnes male sunt ideo prohibentur, sed quia earum epule carnis luxuriam dignunt. Fomes enim ac nutrimentum est omnium vitiorum. *Esca ventri et venter escis, Deus autem (ut scriptum est) et hunc et hanc destruet.* Pisces sane (quia eum post resurrectionem accepit Dominus) possumus inanducare. Illoc enim nec Salvator nec apostoli vetuerunt. Avium quoque esum credo inde a patribus permissum esse, eo quod ex eodem elemento de quo et pisces creatæ sunt. Nam in regula monachorum non invenimus aliarum carnium esum eis contradictum esse, nisi quadrupedium.

Additio.

Sola quadrupedia non volatilia monachis interdicta. Hoc autem tempore Pii Ludovici sic immutatum esse dicitur, ut in omni eorum pulmento sanguine uti liceat, propter nimiam et aliis damnosam consumptionem volatilium quam faciebant.

A

CAPUT XXVIII.

De eleemosynarum differentia.

Eleemosyna ergo, ἐλεημοσύνη, Græcum vocabulum, Latine interpretatur opus misericordiae, inde, ut reor dicta, quod miseria humanæ infirmitatis cor sive animum pulset. Sed haec apud homines, quibus varii animo accidunt affectus; ceterum apud Deum, qui secundum naturam semper est benignus et misericors, non est hujuscemodi credenda affectio. Neque enim temporaliter illuc aliquid accidere valet, ubi æternitas sine ulla sui mutatione fixa manet, sed cum dicitur misericors, intelligi debet esse plus et clemens, quæ magis nomina proprietatem ipsius naturæ videntur ostendere. Sunt et eleemosynarum species plurimæ, quauquam in dispensationibus pauperum hoc vocabulum quidam haberi debere arbitrentur. Eleemosynam facit, qui peccantem et pravis operibus insistentem aliquo modo, sive per admonitionem, sive per disciplinam corrigit. Nec enim sine misericordia esse credendus est, qui regulariter, sive per excommunicationem, seu per verbera, hominem a peccatis et vitiis coercere studet, quia non secundum ejus voluntatem, sed secundum utilitatem ipsius miseretur. Eleemosynam facit, qui errantem in viam veritatis ducit. Eleemosynam facit, qui indoctum docet, qui verbum Dei proximis suis prædicat. Eleemosynam facit, qui bona temporalia cum fratribus suis, id est, ceteris hominibus participare non desinit. Eleemosynam facit, qui victum et vestitum indigentibus præbet, qui hospitio suscipit, qui infirmos visitat, qui in carcere et in tribulationibus constitutis, de bonis suis subministrat, qui ad mortem et ad supplicia destinatos eruere non cessat. Omnia enim bona que in hac præsenti vita justus quisque operatur hoc uno nomine comprehendi possunt, nec solum utique in aliis hominibus, sed etiam in nobis metipsis eleemosynas facere possumus, sicut scriptum est : *Miserere animæ tuæ placens Deo (Eccli. xxx).* Cum ergo nos a peccatis ad bona opera convertimus, a superbia ad humilitatem, a luxuria ad continentiam, a livore et invidia ad charitatem et dilectionem, ab ira et disceptatione ad mansuetudinem et patientiam, a gula ad sobrietatem, ab avaritia ad largitatem, a tristitia seculari ad spiritualem letitiam, ab accidia temporali ad studium bonum, quid aliud facimus quam eleemosynas in nosmetipsis impendimus, cum nostrum miseremur, ne per inobedientiam mandatorum Dei suppliciis æternis depatemur? Quid enim (ait ipse Salvator) proderit homini si universum mundum lucretur, anima vero suæ detrimentum patiatur? aut quam commutationem dabit homo pro anima sua? etc. (Marc. viii.) Bene ergo et ordinate artem misericordiae exercet, qui primum semetipsum bonis operibus et sancta conversatione ac virtutum fructibus egere non sinit, et deinde in quocunque potest, sive in spiritualibus rebus, sive in corporalibus, proximos suos adjuvare non desistit.

CAPUT XXIX.

De paenitentia.

Poenitentibus exemplum Job primus exhibuit, quando post funera vel flagella adhuc in sui redargutione, etiam in cilicio et cinere lamenta paenitentis sumpit dicens : *Idcirco ago paenitentiam in favilla et cinere.* Post hunc David nobis paenitentie magisterium praebuit, quando gravi vulnere lapsus, dum audisset a propheta, peccatum suum confessum paenituit, et culpam sue paenitentie confessione sanavit. Sic Ninius et alii multa peccata sua confessi sunt, paenitentiam egerant, displicuere sibi quales fuerant, et quales per Deum facti sunt, illi placuerunt. Est autem paenitentia medicamentum vulneris, spes salutis, per quam peccatores salvantur, per quam Dominus ad misericordiam provocatur, que non tempore pensatur, sed profunditate luctus et lacrymarum. Paenitentia autem nomen sumpit a pena, qua anima cruciatur et mortificatur eao. Dicta est autem paenitentia quasi punientia, eo quod ipse homo puniendo puniat quod male admisit. Hi vero qui paenitentiam gerunt, proinde capillos et barbam nutrunt, ut demonstrent abundantiam criminum quibus caput peccatoris gravatur. Capilli enim pro vitiis accipiuntur, sicut scriptum est : *Et criminibus peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Vir quippe si comam nutriat, ut ait Apostolus, *ignominia est illi* (*I Cor. xi*). Ipsam ergo ignominiam suscipiunt paenitentes pro merito peccatorum. Quo ludo in cilicio prosternuntur, memoria peccatorum suorum eos habere significat. Per cilicium quippe est recordatio peccatorum, propter hædos ad sinistram futuros. Inde ergo paenitentes in cilicio prosternimur, tamquam dicentes : *Et peccatum meum coram me est semper.* Quod autem cinere asperguntur, vel ut sint memores, quia cinis et pulvis sunt, vel quia palvis facti sunt, id est impii facti sunt, unde et illi prævaricatores, primi hominis recedentes a Deo, malisque factis offendentes Creatorem, in palverem unde sumpti sunt redierunt. Bene ergo in cilicio et in cinere paenitens deplorat peccatum, quia in cilicio asperitas et punctione peccatorum, in cinere autem pulvis ostenditur mortuorum, et idcirco in utroque paenitentiam agimus, ut et in punctione cilicij, cognoscamus vitia quæ per culpam communimus, et per favillam cineris perpendamus mortis sententiam, ad quam peccando pervenimus. Paenitentia autem remedium Ecclesia catholica in spe indulgentiae fideliter alligat exercendum, et post unum baptismi sacramentum, quod singulari traditione commendatum, sollicite prohibet iterandum, medicinali remedio paenitentie subrogat adjumentum, cuius remedio egere se cuncti agnoscere debent, pro quotidianis humanæ fragilitatis excessibus, sine quibus in hac vita esse non possumus, horum duntaxat dignitate servata, ita ut a sacerdotibus et Levitis Deo teste fiat, a cæteris vero astante coram Deo solemniter sacerdote, ut hic tegat fructuosa confessio, quod temerarius appetitus, aut igno-

A tantæ notatur contraxisse neglectus, aut sicut in baptismo omnes iniquitates remitti, vel per martyrium nulli peccatum credimus imputari, ita paenitentie compunctione fructuosa, universa fatemur deleri peccata. Lacrymæ enim paenitentium apud Deum pro baptismo reputantur : unde et qualilibet sint magna delicta, quamvis gravia, non est laumen in illis Dei misericordia desperanda. In actione autem paenitentis (ut supra dictum est) non tam consideranda est mensura temporis, quam doloris. *Cor enim contritum et humiliatum Deus non spernit.* Verumtamen quanta in peccato fuit ad malum abrupta mentis intentio, tanta necesse est in intentione devotio. Duplex autem est paenitentie gemitus, vel dum plangimus quod male geasimus, vel dum non agimus quod agere debeamus. Ille autem vere paenitentiam agit, qui nec paenitere præterita negligit, nec adhuc posse tanta committit. Qui vero lacrymas inde sinecester fundit, et tamen peccare non desinit, hic lamentum habet, sed mundationem non habet. Si qui autem per gratiam Dei ad paenitentiam convertuntur, perturbari non debent, si rursus post emendationem relicta via cor pulsant, dum non possunt boni conversationi nocere, si talis cogitatio non erumpat in consensu vel opere. Ferre enim sine perfectione vitiorum cogitationes, non est ad damnationem, sed ad probationem, nec est occasio subeundi discriminis, sed potius augenda virtutis. Nam et si quis circa finem suum per paenitentiam desinet esse malus, non ideo debet desperare, quia in termino est ultimo vitæ, quoniam non Deus respicit quales antea fuimus, sed quales circa finem vite existimus. Ex fine enim suo unumquemque aut justificat aut condemnat, sicut scriptum est : *Ipsæ iudicat extrema terræ.* Et alibi : *Universorum finem ipse considerat.* Proinde non dubitamus circa finem justificari hominem per paenitentie compunctionem; sed quia raro id fieri solet, metuendum est ne dum ad finem differtur confessio sperata, anticipet mors quam veniat paenitentia. Pro qua re et si bona est ad exterritum conversio, melior tamen est quæ longe ante finem agitur, ut ab hac vita securius transeamus.

CAPUT XXX.

De satisfactione et reconciliacione.

DSatisfactione autem est causas peccatorum et suggestionum excludere, et ultra peccatum non iterare. Reconciliatio vero est, quæ post complementum paenitentie adhibetur. Nam sicut conciliamur Deo, quando primum a gentilitate convertimur, ita reconciliamur, quando post peccatum paenitendo regredimur. Quorum autem peccata in publico sunt, in publico debet esse paenitentia, per tempora quæ episcopi arbitrio paenitibus secundum differentiam peccatorum decernuntur; eorumque reconciliatio in publico esse debet ab episcopo, sive a presbyteris, jussu tamen episcoporum, sicut canones Africani conchii testantur, ubi ita scriptum est : Cujuscunque autem paenitentis publicum et vulga-

thesum erimen est, quod universam Ecclesiam commoverit, ante absidam manus ei imponatur. Quoram ergo peccata occulta sunt, et spontanea confessione soli tantummodo presbytero, sive episcopo ab eis fuerint revelata, horum occulta debet esse poenitentia, secundum judicium presbyteri, sive episcopi cui confessi sunt, ne infirmi in Ecclesia scandalizentur, videntes eorum poenas, quorum penitus ignorant causas. Quali autem tempore post poenitentiam reconciliatio fieri debeat, ostendunt decreta Innocentii papae, ubi ita scriptum reperitur: « De poenitentibus autem qui sive ex gravioribus commissis, sive ex levioribus poenitentiam gerunt, si nulla intervenit ægritudo, quinta feria ante Pascha eis remittendum, Romanæ Ecclesiæ consuetudo demonstrat. » Cæterum de pondere æstimando delictorum, sacerdotis est judicare, ut attendat ad confessionem poenitentis, et ad fletus atque ad larmas corrigendas; ac tum jubere dimitti, cum videbit congruam satisfactionem. Sane si quis ægritudinem inciderit, atque usque ad desperationem devenerit, ei est ante tempus paschæ relaxandum, ne de seculo abaque communione discedat. Hoc ergo ante omnia cavendum est, ne in extremis poenitentia et reconciliatio denegetur, ne in desperatione pereat, quia pietas omnipotentis Dei ad se quovis tempore concurrenti succurrere valet, et periclitantem sub onere peccatorum potest sublevare. Perdidisset latro in cruce præmium ad Christi dexteram pendens, si illum unius horæ poenitentia non juvasset, cum esset in poena poenituit, et per unius sermonis professionem, habitaculum paradisi (Deo promittente) promeruit. Vera ergo ad Deum convercio in ultimis positionib[us] mente potius est æstimanda quam tempore, propheta hoc aliter asserente: *Cum conversus, inquit, ingemueris, tunc salvis eris.*

CAPUT XXXI.

De Nativitate Domini.

Natalis Domini dies ea de causa a Patribus votivæ solemnitatis institutus est, quia in eo Christus pro redemptione mundi nasci corporaliter voluit, prodiens ex Virginis utero, qui erat in Patri imperio: cuius susceptæ carnis causa hæc est: Postquam enim invidia diaboli parens ille primus spe seductus inani cecidit, confestim exsul et perditus in omnini genere suo, radicem malitiæ et peccati transduxit: crescebatque in malum vehementius omne genus mortalium, diffusis ubique sceleribus, et, quod est nequius, omnium cultibus idolorum. Volens ergo Deus terminare peccatum, consuluit verbo, lege, prophetis, signis, plagiis, prodigiis. Sed cum nec sic quidem errores suos admonitus agnosceret mundus, misit Deus Filium suum, ut carnem indueret, et omnibus appareret, et peccatores sanaret. Qui ideo in homine venit, quia per seipsum ab hominibus cognosci non potuit. Ut autem videretur, *Verbum caro factum est*, assumendo carnem, non mutatum in carnem. Assumpsit enim humanitatem, non amisit divinitatem; ita idem Deus et idem homo, in

A natura Dei æqualis Patri, in natura hominis factus mortalis, in nobis, pro nobis, de nobis, manens quod erat, suscipiens quod non erat, ut liberaret quod fecerat. Hæc est ergo Dominicæ Nativitatis magna solemnitas. Hæc est diei hujus nova et gloria festivitas, adventus Dei factus ad homines. Itaque dies iste pro eo quod in eo Christus natus est, natalis dicitur: quemque ideo observare per revolutum circulum anni festiva solemnitate solemnemus, ut in memoriam revocetur Christus quod natus est. In Bethlehem quoque Christus natus est, et in Nazareth nutritus, ut ex locorum vocabulis, rerum ipsarum appareret eventus. Ergo quod in Bethlehem nasceretur, oportuit, quia cibus celestis, de cœlis ad terras venit. Bethlehem quippe domus panis dicatur. Et Salvator de se ipso dixit: *Ego sum panis viri, qui de cœlo descendit* (*Ioan. vi*). Ergo Bethlehem vere domus panis est, quia Christus homo in ea nasci dignatus est: panis videlicet vita, de quo qui manducaverit, vivet in æternum. Ex hac etiam causa credimus in Ecclesia hunc morem inoleuisse, ut in ea nocte qua Christus creditur esse natus, sacra missarum solemnia celebrantur, ut ea hora fideles quique sacramentum corporis et sanguinis Christi perciperent, qua eum inter homines misericorditer natum scirent. Cujus tamen celebracionis, Telesphorus papa apud Romanos primus auctor legitur existisse. Nam quod in Nazareth nutritus erat, ea causa fuit, ut quia Nazareth flos sive munditia interpretatur, æternæ puritatis ejus index existaret, cum floret floris ipsius nutrix, qui de virga radicis Jesse ascendens, septiformem Spiritum haberet, et perpetua puritate insignis, merito Nazarens, quod est mundus, vocaretur.

CAPUT XXXII.

De epiphania Domini.

D Epiphaniarum proinde festa solemnitate viri apostolici signaverunt, quia in eo est proditus stella Salvator, quando magi Christum in præsepe jacentem adoraverunt eum, offerentes ei competentia munera Trinitatis, aurum, thus, et myrrham, regi Deo atque passuro. Ideo ergo diem hunc annua celebritate sacraverunt, ut mundus agnoscat Dominum, quem elementa coelitus prodiderunt. Siquidem eodem die idem Jesus etiam Jordanis lavacro tingitur; divisoque celo Spiritus sancti descendensis testimonio Dei esse Filius declaratur. Cujus diei nomen ex eo quod apparuit gentibus, Epiphania nuncupatur. Epiphania enim, Græce ἐπιφάνεια, apparitione vel ostensio dicitur. Tribus ergo ex causis hic dies hoc vocabulum sumpsit. Sive quod tunc in baptismo suo Christus populus fuerit ostensus, sive quod ea die sideris ortu magis est proditus; sive quod primo signo per aquam in vinum conversam, multis est manifestatus. Illud tamen sciendum, quod licet ea die baptismus Christi, a Joanne fieri creatur, universale tamen baptisma celebrari in ea, canonica contradicit auctoritas. Paschæ ergo tempus tantummodo et Pentecostes, ad hoc ab apostolis

et apostolicis viris decretum, Romana custodit Ecclesia : quæ videlicet duo tempora ad hoc opportuna esse, Christi Domini nostri a mortuis resurrectio, et Spiritus sancti super primitivam Ecclesiam declarat adventus. *Quicunque ergo (ait Apostolus) baptizati sumus in Christo Jesu in morte ipius baptizati sumus, etc.* (*Rom. vi*). Et Salvator ascensurus in coelum, Apostolis dixit : *Joannes quidem baptizavit aqua; vos autem baptizabimini Spiritu sancto, non post multos hos dies* (*Act. i*).

CAPUT XXXIII.

De Purificatione.

Purificationis ergo matris Domini tempus, post dies quadraginta a nativitate ejus celebratur, quia ex legis præcepto hoc tempus statutum est parientibus feminis, quo purificari deberent. Scriptum est enim in libro Levitico, quod Dominus per Moysen mandaverit Israel, ut mulier que in suscepto semine pareret masculum, immunda esset septem diebus, et die octava circuncideretur infantulus ; ipsa vero triginta quatuor diebus maneret in sanguine purificationis suæ. Omne sanctum non tangeret, nec ingrederebatur sanctuarium, donec implerentur dies purgationis ejus. Sin autem feminam pareret, immunda esset duabus hebdomadibus, et quadraginta ac tribus diebus maneret in sanguine purificationis suæ. Cumque impleti essent dies purgationis ejus, pro filio sive filia deferret agnum amniculum in holocaustum, et pullum columbae, sive torturam pro peccato. Quod si non potuerit agnum offerre, sumeret duos tortures vel duos pullos columbae, unum in holocaustum, et alterum pro peccato, oraretque pro ea sacerdos, et sic mundaretur (*Lev. xii*). Hac ergo de causa statuta in Ecclesia festivitas hæc, quia matrem Domini secundum legem in hac die constabat purgari ; sed non ideo, quod aliqua legali purgatione indigerit, quæ Dominum gestabat legis, sed quia Jesus non venit legem solvere, sed adimplere. Venit ergo mater Domini ad templum secundum legem, ducens secum puerum, ac deferens hostias quæ lex præcepit, ut in nullo patribus fieret dissimilis, ac illud in se primo ostenderet, quod scriptum est : *Quanto magnus es, humilia te in omnibus* (*Ecclesiasticus iii*). Obvios habuit grandævum Simeonem, et Annam multorum annorum viduam, et cæteras personas in hoc sacro ministerio affuisse, quæ benedixerunt et glorificaverunt Deum, et multa de eo vaticinavere, sacer Evangelii textus luculento sermone demonstrat. Ob hanc quippe causam eadem festivitas Hypante, ὑπάντη, nuncupatur, quia prædictæ personæ ad templum obviam Christo ad venerunt, devoto corde et obsequio, hypantao enim Graeco sermone ὑπάντη dicitur, quod obvio Latine interpretatur. Est quoque festivitas hæc Purificationis incipiente Februario mense, qui a Februario, id est, Plutone, qui lustrationum potens a gentibus credebatur, ita vocatus est, lustrarique eo mense apud Romanos civitatem consuetudo erat, ut justi manibus solverentur. Sed hanc lustrandi con-

A suetudinem bene mutavit Christiana religio, cum in mense eodem, die sanctæ Mariæ, plebs universa cum sacerdotibus ac ministris, hymnis, modulatibnibus devotis, per ecclesias, perque congrua urbis loca procedit, datosque a pontifice cuncti cereos in manibus gestant ardentes : non utique in lustrationem terrestris imperii quinquennem, sed in perennem regni cœlestis memoriam, quando juxta parabolam virguum prudentium, omnes electi lucentibus bonorum operum lampadibus, obviam sponso ac regi suo venientes, mox cum eo ad nuptias supernæ civitatis intrabunt.

CAPUT XXXIV.

De Septuagesima, et Sexagesima, et Quinquagesima.

De Septuagesima quoque et Sexagesima, Quinquagesima atque Quadragesima, cur Dominici dies ante quadragesimale jejunium sic appellantur, diversa multorum opinio est ; et ideo maxime, quia ipsa Dominica quæ Septuagesima dicitur, septuagesima dies ante Pascha reperitur : nec ea quæ Sexagesima, sexagenarium numerum plenum habet usque in Pascha. Nam alii simpliciter narrant hanc Ecclesie esse consuetudinem, et Romana auctoritate ritum hujus religionis esse firmatum. Alii dicunt quod synecdochice totum habendum sit dictum, id est ubi major de minori numero dierum invenitur, ut est Septuagesima ac Sexagesima, id est a toto partem intelligi debere. Ubi vero minor, ut est Quadragesima, a parte totum intelligi oportere. Alii quoque nescio quorum ore ducti asseverant, quod Orientales populi novem hebdomadas, et Græci octo, et Latini septem jejunare soleant, et ob hoc his omnibus Alleluia minime in Ecclesia deberi cantari. Alii etiam quorum ratio præ ceteris laudabilior mihi esse videtur, dicunt Septuagesimam dictam esse propter decem hebdomadas, quæ sunt ab ipso die usque ad clausum Paschæ, quo die alba tolluntur vestimenta a nuper baptizatis. Igitur in Apostolo legimus : *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, et sic usque ad ultima legis quæ per Moysen data, decurrerit in Christi Dei nostri tempora* (*Rom. v*). Porro Sexagesimam inde dici posse, quia sexaginta dies sunt usque ad medium Paschæ, quod erit feria quarta paschalis hebdomadis. Quinquagesimam vero rite dictam esse, eo quod tali numero pervenit D usque in diem sanctum resurrectionis. Quadragesimum etiam numerum ita ibi positum, quod cum Dominica sua concurrat ad mysticum Pascha Hebreorum, quod Dominus noster Jesus Christus cum discipulis suis celebavit, et nos dicimus Cœnam Domini. Sed hæc omnia nos ita hic posuimus, sicut in aliorum dictis vel scriptis comperimus, lectori viam dantes, si quæ veracius et rationabilius exquisita invenerit, obtinere. Notandum tamen est, quod a Quinquagesima jejunium incipere apud Romanos Telesphorus sepe memoratus papa constituit : ut per septem hebdomadas ante Pascha corpus jejuniis castigemus, quia alias septem post Pascha usque in Pentecosten, in latitia a jejuniis

relaxare volumus, ut priorem quinquagesimam in plenitudine peccatorum nostrorum exigamus ad properendam misericordiam, et in secunda laudibus et orationibus operam dantes, studeamus pervenire ad promissam Spiritus sancti gratiam.

CAPUT XXXV.

De die Palmarum.

Dies palmarum ideo celebratur, quia in eo Dominus et Salvator noster, sicut propheta cecinuit, Jerusalem tendens, super asellum sedisse perhibetur. Tunc gradiens cum ramis palmarum multitudo plebium obviam ei, clamaverunt: *Hosanna! benedictus qui venit in nomine Domini rex Israel* (*Matth. xxi*). In ramis enim palmarum significabatur victoria, qua erat Dominus mortem moriendo superatus: et tropaeo crucis, de diabolo mortis principe triumphatus. In asello autem super quem sedendo Ierosolymam venit, indicabat simplicia corda gentilitatis, quam presidendo atque regendo, perducebat ad visionem pacis. Hoc autem die Symbolum competentibus traditur, propter confinem Dominicæ Pasche solemnitatem, ut qui ad Dei gratiam percipienda festinant, fidem quam constinent agnoscant. Vulgus autem ideo eum diem capitularium vocat, quia tunc moris est lavandi capita infantium qui ungendi sunt, ne forte observatione Quadragesimæ sordidata ad unctionem accederent.

CAPUT XXXVI.

De Cœna Domini.

Cœna Domini haec est feria quinta ultima hebdomidis Quadragesimæ quando Dominus et Salvator roster post typicum illud Pascha completum, ad verum Pascha transiens, mysterium corporis et sanguinis sui primum apostolis tradidit, quando post sacramenta cœlestia discipulus fallax et proditor pretium a Judeis accepit, et Christi sanguinem vendidit. **Eo** etiam die Salvator surgens a cœna, pedes discipulorum lavit, propter humilitatis formam commendandam, quam docendam venerat, sicut et ipse consequenter exposuit: quod etiam dicebat potissimum ut facto doceret quod observare discipulos premoneret. Hinc est quod eodem die altaria templi, parietes et pavimenta lavantur, vaseque purificantur, quæ sunt Domino consecrata. Quo die proinde etiam sanctum chrisma conficitur, quia ante biduum Paschæ, Maria caput ac pedes Domini unguento perfusisse perhibetur. Unde et Dominus discipulis suis dixit: *Scitis quia post biduum Pascha fiet, et filius hominis tradetur ut crucifigatur* (*Matth. xxvi*). Eodem etiam die (sicut supra ostendimus) penitentes reconciliantur, quia scilicet ipsa die qua sacramenta corporis et sanguinis sui Dominus primum confecit, ac discipulis suis percipienda tradidit, oportebat ad hæc resumenda penitentes restaurentur: eo videlicet tempore, quo sanguis Christi in remissionem omnium fusus est peccatorum.

CAPUT XXXVII.

De Parasceve.

Parasceve, id est, sexta sabbati, ideo in solemnitate

A habetur, quia in eo die Christus mysterium crucis explevit, propter quod venerat in hunc mundum, ut qui ligno percussi fueramus in Adam, rursus per ligni mysterium sanaremur. Hujus enim causa triumphi, humana pusillitas Christo per omnem mundum celebritatem annuam præbet, pro eo quod dignatus est sanguine passionis sue sæculum redimere, et peccatum mundi per crucem morte devicta absolvere, cuius quidem crucis injuriam non pertulit illa divinitatis substantia, sed sola suscepit humanitatis natura. Passio enim corporis fuit; divinitas vero exorsa injuryæ mansit. Tripartita autem ratio Dominicæ passionis ostenditur. Prima itaque causa est, ut Christus pro reatu mundi redemptio daretur, scilicet ut quos serpens absorbuerat evomeret, et prædam quam tenebat amitteret, non potentia victus, sed justitia: non dominatione, sed ratione. Secunda causa est, ut securus hominibus vitæ magisterium præberetur. Ascendit enim in crucem Christus, ut nobis passionis et resurrectionis præberet exemplum: passionis ad firmandam patientiam; resurrectionis, ad excitandam spem; ut duas vitas nobis ostenderet in carne: unam laboriosam, alteram beatam. Laboriosam quam tolerare debemus, beatam quam sperare debemus. Tertia causa est susceptæ crucis, ut superba sœculi et inflata sapientia per crucis stultam, ut putatur, prædicationem humiliata corrueret, ut pateret id quod stultum Dei est quanto sit hominibus sapientius et quod infirmum Dei est, quanto sit fortius tota hominum fortitudine. Docet autem apostolus Paulus illuminatos nos debere oculos cordis habere, ad intelligendum quæ sit latitudo crucis, et longitudo, et altitudo et profundum. Crucis latitudo est transversum lignum quo extenduntur manus. Longitudo a latitudine deorsum usque ad terram. Altitudo, ab altitudine sursum ad caput. Profundum vero quod terræ infixum absconditur. Dicitur homini: *Tolle crucem tuam et sequera me.* Dum enim cruciatur caro, cum mortificantur membra nostra super terram, fornicatio, immunditia, luxuria et cetera, dumque exterior homo corruptitur, ut interior renovetur de die in diem, passio est crucis. Et hæc quidem dum sint bona opera, tamen adhuc laboriosa, quorum merces requies est. Ideoque dicitur *spe gaudentes*, ut cogitantes scilicet requiem futuram, cum hilaritate et laboribus operebuntur. Hanc hilaritatem significat crucis latitudo in transverso ligno, ubi figurunt manus; per manus enim opus intelligitur; per latitudinem, hilaritas operantis, quia tristitia facit angustias. Porro per altitudinem crucis cui caput adjungitur, exspectatio supernæ retributionis de sublimi justitia Dei sanctificatur, ut et ipsa opera bona non propter beneficia Dei terrena ac temporalia facienda credantur, sed potius propter illud quod desuper sperat fides, que per dilectionem operatur. Jam vero per longitudinem qua totum corpus extenditur, ipsa tolerantia significatur, ut longanimes permaneamus. Unde longanimes dicuntur qui tolerant. Per profundum autem, hoc est partem

illam ligni que in terra abdito delixa latet, sed unde consurgit omne quod eminet, inscrutabilia indicantur judicia Dei, de quibus occulta cum voluntate vocatur homo ad participationem tantæ gratiae Dei. Hac ergo die Ecclesiæ altaria indumentis suis spoliata denudantur, quia in ea Christus suis vestimentis exutus esse legitur, et velum templi scissum esse occiso Christo, per Evangelium prædicatur. Hac die in Ecclesia luminaria non accenduntur, quia in ipso Redemptore crucifixo sidera obscurabantur. In hac die sanctorum plebium præsules, quia mandata sibi met legatione funguntur, apud divinam clementiam humani generis agunt causam, et tota secum Ecclesia congregiscente, postulant et precantur: primum pro statu totius Ecclesiæ Christi; deinde at infidelibus dominetur fides, et idololatriæ ab impietatis sua liberentur erroribus; ut Judæis ablato cordis velamine, lux veritatis appareat; ut haeretici catholicae fidei receptione resipiscant; ut schismatici spiritum redivivæ charitatis accipiant; ut lapsis poenitentie remedia conferantur; ut denique catechumenis ad regenerationis sacramenta perductis, cœlestis misericordiae aula reseretur, quia pro horum omnium redemptione, in hac die sanguis effusus est Christi. Hæc autem non inaniter a Domino peti, rerum ipsarum monstrat affectus: quomodo quidem ex omnibus errorum genere plurimos Deus dignatur attrahere, quos erutos de potestate tenebrarum transferat in regnum Filii charitatis, ex vasis iræ faciat vasa misericordiae. Quod a Deo totum divini operis esse sentitur, ut hæc efficienti Deo semper gratiarum actio laudisque confessio, pro illuminatione talium vel correctione, referatur. Ipsa die a pontifice et a clero et ab omni populo species crucis salutatur, quia passio Redemptoris a fidelibus in hora redemptionis suæ digna laude veneratur. In hac die sacramenta penitus non celebrantur; sed Eucharistiam in coena Domini consecratam, peracto officio lectionum et orationum, et sanctæ crucis salutatione, resumunt, quia, ut Innocentius papa testis est, ex eo quod apostoli et amatores Christi eum biduo quo crucifixus et sepultus Salvator est, in memorie constituti, ab omni cibo abstinuerunt se, hisac traditio Ecclesiæ habet biduo memorato sacramenta non celebrari, sed magis sanctam resurrectionis noctem exspectari, et in ipsa cum lætitia et gaudio speciali sacrificium offerri. In hac die vespera cum silentio celebratur, ut quieti Dominice sepulture veneratio exhibeat.

CAPUT XXXVIII.

De sabbato sancto Pasche.

Sabbati paschalis veneratio hinc celebratur, pro eo quod eadem die Dominus in sepulcro quievit: unde et bene in Hebraeo sermone sabbatum requies interpretatur, sive quod Deus in eo requievit die, mundo perfecto; sive quod in eo Dominus et Redemptor noster requievit in sepulcro. Hic autem dies inter mortem Domini et resurrectionem medius est, significans requiem quandam animarum ab

A omni labore omnium molestiarum post mortem, per quam fit transitus per resurrectionem carnis ad illam vitam quam Dominus noster sua resurrectione premonstrasse dignatus est. In hac die cum omni silentio et tranquillitate oportet nos manere, et cum oratione et psalmitia sanctam resurrectionis horam exspectare, ne nos magis cura sacerdotalis infestet, et terrena negotia inquietent, quam spiritalia studia et cura salutaris animarum nostrarum occupent. Hac autem die inclinante ad vesperam, statua celebratio noctis Dominica in Ecclesia incipit, et primum secundum institutionem Zosimi papæ, archidiacono cereum benedicente, apte quidem fit, ut in consecratione luminis paschalidis celebratio incipiat, quæ aeternæ lucis nobis contulit claritatem. Deinde lectionum Veteris Testamenti et orationum ordo peragitur, ut innotescat quanta exspectatione a primordio mundi per patriarchas et prophetas salus nostra praesagiebatur, quæ in Salvatoris nostri passione et resurrectione completa est. Deinde litanie aguntur, ut communicatio et memoria et oratio sanctorum nos ad ventura gaudia consequenda adjuvet: quas sequitur baptismi sacramentum, et ascendit grex dealbatorum de lavacro. Quicunque autem scire desiderat quanta auctoritate et ratione baptismum istius temporis nobis commendatur, legat decreta Leonis papæ, et inveniet. Post baptismum vero et litanias, sequitur sancta missarum celebratio, et communicatio corporis et sanguinis Domini, cuius participatione quicunque fidelium se hac nocte abstinuerit, nescio quomodo dicam illum Christianum, exceptis his qui, pro capitalibus criminibus execracione, poenitentiam gerunt. Notandum vero quod apud Hieronymum legimus, quod in Orientalibus Ecclesiis mos sit in hac nocte, ante medium noctem, fideles ab ecclesia non recedere, horam illam exspectantes in sacris vigiliis, de qua scriptum est: *Media nocte clamor factus est, etc.* (*Math. xxv.*)

CAPUT XXXIX.

De Pascha Domini.

Jam vero paschale sacramentum quod nunc in Salvatoris nostri mysterium manifestissime celebratur, in Veteri Testamento figuraliter primum gestum est, quando agno occiso, Pascha celebravit populus Dei in Aegypto: cuius figura in veritate completa est in Christo, qui sicut ovis ad immolandum ductus est; cuius sanguine illinitis postibus nostris, id est, cuius signo crucis signatis frontibus nostris, a periclitatione hujus seculi, tanquam a captivitate Aegyptia, liberarum. Cuius quidem diem paschalis resurrectionis non solum pro eo celebramus, quod in eodem a mortuis resurrexit, sed etiam et pro aliis sacramentis quæ per eundem significantur. Quia enim, sicut dicit Apostolus: *Mortuus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* (*Rom. iv.*), transitus quidem de morte ad vitam in illa passione Domini et resurrectione sacratus est. Nam et vocabulum ipsum quod Pa-

scha dicitur, non Græcum, sed Hebræum est. Neque enim a passione, quoniam paschien, πάσχειν Græce, poti dicitur, sed a transitu Hebreo verbo Pascha appellatum est: quod et maxime evangelista expressit, cum celebraretur a Domino Pascha cum discipulis: Cum vidisset, inquit, Jesus, quia venit hora ut transiret de mundo ad Patrem (*Joan. xiii*). Transitus ergo de hac vita mortali in aliam vitam immortalem, hoc est de morte ad vitam, in passione et resurrectione Domini commendatur. Hic transitus a nobis modo agitur per fidem, quæ nobis datur in remissionem peccatorum, quando conseplimur cum Christo per baptismum, quasi a mortuis transeuntis de pejoribus ad meliora, de corporalibus ad spiritualia, de conversatione hujus vite ad spem futuræ resurrectionis et gloriæ. Propter ipsum ergo initium novæ vitæ ad quam transimus, et propter novum hominem quem jubemur induere et exuere veterem, expurgantes velut fermentum, ut si: nus nova conspersio, quoniam Pascha nostrum immolatus est Christus, propter hanc vitæ novitatem, primus mensis in anni mensibus celebrationi attributus est; nam ipse dicitur et mensis novorum. Quod vero in toto tempore sæculi nunc tertium tempus apparuit, ideo resurrectio Domini triduana est. Primum enim tempus est ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia, ubi jam manifestatum est sacramentum quod erat in propheticō ænigmate occultum. Hoe ergo et in lunari numero significatur. Quia enim numerus septenarius solet in Scripturis ad quædam perfectionem mysticus apparere, in tertia hebdomada lunæ Pascha celebratur, id est, qui dies occurrit a 15 in 21, sed non solum propter tempus tertium, quia incipit hebdomada tertia, sed etiam propter illam conversionem lunæ. Tunc enim illa ab inferioribus ad superiora convertitur; et hæc nobis de luna similitudo assumitur, de visibilibus ad invisibilias, de corporalibus ad spiritualia sacramenta transire, ut magis magisque huic seculo moriamur, et vita nostra abscondatur cum Christo, omnemque lucem studii nostri quæ ad inferiora vergebatur, ad superiora convertamus, ad illam scilicet æternam contemplationem immutabilis veritatis. Usque ad vicesimam primam ideo Pascha observatur, propter numerum septenarium quo universitatis significatio sæpe figuratur, qui etiam ipsi Ecclesiæ tribuitur, propter instar universitatis; ideoque et Joannes apostolus in Apocalypsi septem scribit Ecclesiis. Ecclesia vero adhuc in ista mortalitatis carne constituta, propter istam mutabilitatem, lunæ nomine in Scripturis sæpe vocatur. Quod vero anniversarius dies paschalis non ad eundem reddit anni diem, sic ut puta dies quo creditur Dominus natus, hoc sit propter Dominicum diem et lunam. Manifestum est enim quo die Dominus crucifixus sit, et in sepulcro fuerit et resurrexit. Adjuncta est enī ipsorum dierum observatio per Nicænum concilium, et orbi universo Christiano persuasum eo modo Pascha celebrari oportere, ut non solum lunam paschalem, sed et

A diem Dominicum in qua resurrexit a mortuis, expectare debeamus. Inde est quod ad eundem anni [diem] non revertetur Pascha. Nam Judæi tantumdem mensem novorum et lunam observant: diem autem addendum patres nostri censuerunt, ut et nostra festivitas a Judæorum festivitate distingueretur. Initium videlicet primi mensis observandum est, ab octavo Iduum Martiarum usque in Nonarum Aprilium diem. Quarta decima vero luna Paschæ a duodecima Kalend. Aprilis usque in decimam quartam Kalendas Maii, querenda est. Porro dies Paschæ Dominicæ, ab undecima Kalendis Aprilis usque in septimam Kalendas Maii, et hoc a luna quindecima usque ad vicesimam primam. Nunquam ergo contingere potest, ut luna decima quarta primi mensis ante vernale æquinoctium, quod fit in xii Kalendis Aprilis, eveniat, quia luminare minus luminare major equi in plenitudine sua non præcedere debet. Nam cum in Veteri Testamento tribus argumentorum indiciis paschale tempus observari sit præceptum, videlicet ut post æquinoctium, et mense primo, ut tertia ejus septimana, id est, a vespera decimæ quartæ lunæ quod est initium decimæ quintæ usque in vesperam, id est, terminum vicesimæ primæ, celebretur, quarta in ejusdem observatione regula est nobis a tempore Dominicæ resurrectionis imposita, ut cum æquinoctio transcenso lunam primi mensis quartam decimam vespere ortum facere viderimus, non statim ad faciendum Pascha prosiliamus, sed Dominicum expectantes in ipso congrue Pascha celebremus. Et si fieri posset ut eadem omnibus annis sabbati die luna quarta decima contigisset, nihil nostræ paschalis observantie tempus a legali dispareat. Nam et nos ipsi juxta legis edicta, semper quarta decima luna primi mensis ad vesperam, immolantes et comedentes agni immaculati carnem, sanguinemque illius, ad repellendum exterminatorem, nostris postibus aspergentes, id est, baptismi et paschalium celebrantes solemnia missarum, spiritalem superaremus Ægyptum, atque ilucescente mane in luna decima quinta mensis ejusdem, primum Azymorum diem intraremus, septemque dies ejusdem celebritatis legitimos, a mane decimi quinti diei, usque in vesperam vicesimi primi mensis ipsius, id est, a Dominico Paschæ, usque in Dominicum octavum Paschæ, debita veneratione compleremus. Sed quoniam lunæ dies idem diversas septimanæ devolvitur in ferias, inde fit ut qui propter resurrectionem Redemptoris nostri Dominicum diem Paschæ initium servare docemur, aliquoties nostra festivitas septimo post legalium Azymorum exordium sumat ingressum, nonnunquam lamen contingat, ut nostra solemnitas paschalis aliquem legalium paschæ diorum, sæpe autem omnes intrase complectatur. Notandum tamen quod inter pascha et azyma legis hoc distat, quod illa una dies qua agnum occidi necesse erat, et nocte sequenti transiens Dominus primogenitus Ægyptiorum percussit, liberans domus filiorum Israel signatas agni sanguine (*Exod. xii*), pascha dicebatur,

sequentes vero dies septem, id est, a decimo quinto usque ad vicesimum primum mensis ejusdem, azymorum proprie vocabantur. Quem legalium morem Ecclesia non ignobiliter etiam imitatur, unam vide-
licet noctem transitus Dominicæ resurrectionis a mortuis, qua, impios triumphando, fideles salvare dignatus est, principaliter observans, ac deinde alios septem dies in memoriam ejusdem dominicæ resurrectionis congrua festivitate subjungens quos septem dies Albas vocamus, propter eos qui in sancta nocte baptizati, albis per totam hebdomadam utuntur vestibus; et tunc maxime dum alba tolluntur a baptizatis vestimenta, per manus impositionem a pontifice Spiritum sanctum accipere conveniens est, qui in baptismō omnium receperunt remissionem peccatorum, et per septem dies evangelico castitatis habitu et luminibus coelestis claritatis sanctis assistere sacrificiis solent.

CAPUT XL.

De Ascensione Domini.

Ascensionis Dominicæ solemnitas ideo celebratur, quia eodem die post mundi victoriam, post inferni regressum, ascendere Christus memoratur ad cœlos, sicut scriptum est: *Ascendens in altum, cepit captivitatem, dedit dona hominibus* (*Psal. LXVII*). Quæ festivitas ideo per revolutum circulum annorum celebratur, ut humanitas assumptæ carnis ascendens ad dexteram Patris in memoriam revocetur: cuius corpus ita in cœlo esse credimus, ut erat quando ascendit, quod et vox angelica protestatur dicens: *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum* (*Act. 1*), id est, eadem carnis specie atque substantia, cui profecto carni immortalitatem dedit, naturam non absulit. Dextera autem Patris ad quam idem Filius sejere creditur, non est corporea, quod nefas est de Deo sentire, sed dextera Patris, est beatitudo perpetua, quæ sanctis in resurrectione promittitur, id est universæ Ecclesiæ quæ est corpus Christi; sicut et sinistra ejus intelligitur miseria et pœna perpetua, quæ impiis dabitur. Ante hanc ergo diem Ascensionis Domini, mos est Ecclesiarum Occidentis per tres dies proximos jejunium exercere, et litanias agere, et hoc congrue. Nam si credimus Christum in hoc tempore ad cœlos ascensisse, dignum est etiam ut ante Ascensionis ejus diem operam demus jejuniis et orationibus, castigantes carnem nostram, et crucem ejus in nobismetipsis gestantes, quatenus illum sequi mereamur. Qui enim, inquit, *vult post me renire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me* (*Luc. ix*). Sicut ergo portamus in manibus nostris speciem crucis ejus, ita portemus et in carne nostra similitudinem passionis ejus. Qui autem sunt Christi, dixit Apostolus, *carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis* (*Gal. v*). Et ita fiet, ut ubi Christus post resurrectionem suam cum gloria ascendit, illuc et nos resurgentes a mortuis, in carne incorruptibili per ejus gratiam ascendere valeamus, sicut dicit idem Apostolus: *Si enim, inquit,*

A complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus (*Rom. vi*).

C A P U T X L I

De Pentecoste.

Initium sane et causa festivitatis Pentecostes, id est, quinquagesimæ, paulo altius repetenda est. Pentecostes enim dies hinc cepit exordium, quando Dei vox in Sina monte desuper intonans audita est, et lex data est Moysi. In Novo autem Testamento Pentecostes cœpit, quando adventum sancti Spiritus quem Christus promisit, exhibuit, quem ait non esse venturum, nisi ipse ascendisset in cœlum. Denique dum portam cœli Christus intrasset, decem diebus interpositis, intremuit subito orantibus apostolis locus, et descendente Spiritu sancto super eos, conflammati sunt, ita ut linguis omnium gentium Dei magnalia loquerentur. Adventus itaque Spiritus sancti de cœlo super apostolos in varietate linguarum diffusam solemnitatem transmisit in posteros, eaque de causa Pentecoste celebratur, et dies ipse proinde insignis habetur. Concordat autem hæc festivitas Evangelii, cum festivitate legis. Illic enim posteaquam agnus immolatus est, interpositis quinquaginta diebus, data est lex Moysi scripta digito Dei. Hic postquam occisus est Christus, qui tanquam ovis ad immolandum ductus est, celebratur verum Pascha, et interpositis quinquaginta diebus, Spiritus sanctus datur, qui est digitus Dei, super centum et viginti discipulos Mosaicæ ætatis numero constitutos. Siquidem et hæc festivitas aliud obtinet sacramentum. Constat enim ex septem septimanis. Sed dierum quidem septimanæ generant eamdem Pentecosten in quo fit peccati remissio per Spiritum sanctum. Annorum vero septimanæ quinquagesimum annum faciunt, qui apud Hebræos jubileus nominatur, in quo similiter terra fit remissio, et servorum libertas, et possessionum restitutio, quæ pretio fuerant compara-ta. Septem etenim septies multiplicati quinquagenarium ex se generant numerum, assumpta monade quam ex futuri sæculi figura præsumptam esse majorum auctoritas tradit. Fit enim ipsa et octava semper et prima, imo ipsa est semper una, quæ est omnis dies. Necesse est enim sabbatum animarum populi illuc occurtere atque ibi compleri ubi datur pars his qui octo, sicut quidam disserens Salomonis dicta sapienter exposuit (*Eccle. xi*). Idcirco autem totius quinquagesimæ dies post Domini resurrectionem resoluta abstinentia in sola lætitia celebrantur propter figuram futuræ resurrectionis, ubi jam non labor, sed requies erit lætitiae. Ideo his diebus nec genua in oratione flectuntur, quia sicut quidam sapientum ait, in flexu genuum poenitentiae et luctus indicium est. Unde etiam per omnia eamdem in illis solemnitatem quam Dominico die custodimus, in qua majores nostri nec jejuniū agendum, nec genua esse flectenda, ob reverentiam Dominicæ resurrectionis, tradiderunt. His diebus sanctis alleluia propter gaudium resurrectionis assidue esse cantandum in Ecclesia magistri sanciverunt Ecclesiæ. Quia vero a

Dominica Septuagesimæ toto tempore jejunii, usque in Pascha, quo pénitentia et corporis nostri mortificatione instare debemus, ab ista laude abstinentum est, licet nullo tempore in Ecclesia laus Dei desit, ita in diebus solemnitatis paschalis, imo per totam Quinquagesimam usque in Pentecosten, atque in Dominicis diebus, quando letari nos convenit, et jejunio relaxari, sine cessatione illam in cantu frequentare debemus. Ante pascha ergo tempus jejunii præsentis **vite significationem** tenet, quia propter peccata nostra poenitentia ærumnisque quotidie affligimur. Tempus vero quinquagesimæ paschalis futuram resurrectionem corporum nostrorum, id est, æternam in cœlis vitam, eo quod caput nostrum eo tempore resurrexit, demonstrat, ac ideo cœleste canticum alleluia, quod Joannes apostolus in cœlis sanctorum turbam multam canere in Apocalysi commemorat, eo tempore frequentandum esse, quo immortalitatem nostram desideramus, Salvatoris nostri glorificationem celebrantes; et hoc optandum, ut qui in terra aliena positi canticum Domini cantare digne non possumus, ad terram viventium perveniamus, qua sine fine gaudentes canticum novum Domino sine cessatione in æternum decantemus. In sabbato autem sancto Pentecosten, sicut in sabbato sancto Paschæ, baptismum celebratur, lectionibus Veteris Testamenti ante recitationis, et orationibus atque litanias ante peractis, subsequentे sancta missarum celebratione. Bene quoque sabbatum sanctum Pentecosten simili celebratione sabbato sancto Paschæ veneratur, quia ipse unigenitus Dei Filius in fide creditum, et in virtute operum, nullam inter se et Spiritum sanctum voluit esse distantiam, quia nulla est diversitas in natura, dicens: *Ego rogado Patrem meum, et alium paracletum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis (Joan. iv).* Et iterum: *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggesteret universa quaecunque dixerit vobis (Ibidem).* Et iterum: *Cum venerit ille Spiritus veritatis, dirigit vos in omnem veritatem (Joan. xvi).* Cum utique veritas Christus sit et Spiritus sanctus veritas, nomenque paracleti utrique sit proprium, non dissimile est festum, ubi semper unum est sacramentum.

CAPUT XLII. De die Dominicano.

Dominicum diem apostoli ideo religiosa solemnitate sanxerunt, quia in eodem Redemptor noster a mortuis resurrexit, ideo Dominicus appellatur, ut in eo a terrenis operibus vel mundi illecebris abstinentes, tantum divinis cultibus serviamus, dantes scilicet diei huic honorem et reverentiam, propter spem resurrectionis nostræ, quam habemus in illa. Nam sicut ipse Dominus Jesus Christus et Salvator noster tertia die resurrexit a mortuis, ita et nos resurrecturos in novissimo die speramus. Unde etiam in Dominicæ die stantes oramus, quod est signum futuræ resurrectionis. Hoc agit Ecclesia universa, quæ in peregrinatione mortalitatis inventa est, expectans

A in fine seculi, quod in Domini nostri Jesu Christi corpore præmonstratum est, qui est primogenitus a mortuis. Sabbathum autem a priore populo in otio corporaliter celebratum legimus, ut figura esset in requiem, unde et sabbatum requies interpretatur. Dies autem Dominicus, non Judæis sed Christianis per resurrectionem Domini declaratus est, et ex illo cœpit habere festivitatem suam. Ipse est enim dies primus, qui post septimum reperitur octavus, unde et in Ecclesiaste ad duorum Testamentorum significationem dicitur: *Illi septem, idem illi octo. Primo enim solam celebrandum sabbatum traditum est, quia erat antea requies mortuorum, resurrectio autem nullius erat usque ad Christum Dominum, qui resurgens a mortuis, non moritur, mors illi ultra non dominabitur.* Jam postquam facta est talis resurrectione in corpore Domini, ut præiret in capite Ecclesiæ, quod corpus Ecclesiæ speraret in fine, dies Dominicus octavus, qui et primus, in festivitate successit. Apparet autem hunc diem etiam in Scripturis sanetis esse solemnum. Ipse enim est dies primus sæculi, in ipso formata sunt elementa mundi, in ipso creati sunt Angeli, in ipso quoque a mortuis resurrexit Christus, in ipso de cœlis Spiritus sanctus super apostolos descendit, manna in eo die in eremo primo de cœlo datum est. Sic enim dicit Dominus: *Sex diebus colligitis manna, in die autem sexto duplum colligitis (Exod. xvi).* Sextus enim dies est parasceve, qui ante sabbatum ponitur, sabbatum autem octavus dies est, quem sequitur Dominicus in quo primum manna de cœlo venit. Unde intelligent Judei jam tunc prelatam esse Judaico sabbato Dominicam nostram, iam tunc indicatum quod in sabbato ipsorum gratia Dei de cœlo ad eos nulla descenderit, sed in nostra Dominicæ in qua primum Dominus eam pluit.

CAPUT XLIII. De festivitatibus sanctorum.

Festivitates apostolorum sive in honorem martyrum solemnitates, antiqui patres in venerationis mysterio celebrare sanxerunt (*August. de Civit. Dei*), vel ad excitandam imitationem, vel ut meritis eorum consociemur, atque orationibus adjuvemur, ita tamen, ut nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum, quamvis in memoris martyrum, constituamus altaria. Quis enim antistitium in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit: *Offerimus tibi, Petre, aut Paule, aut Cypriane?* Sed quod offertur, non offertur, qui martyres coronavit, apud memorias eorum quos coronavit, quod ex ipsorum amore major affectus exsurgat ad acuendam charitatem, et in illos quos imitari possemus, et in illo quo adjuvante possimus. Colimus ergo martyres eo cultu dilectionis et societas, quo et in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor ad tales pro evangelica veritate passionem paratum sentimus, sed illos tanto devotius, quanto securius post incerta omnia superata, quanto etiam fidientiori laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quam in ista adhuc usque pugnantem. At vero illo cultu qui Græce latreia, λατρεία, dicitur,

Latine uno verbo dici non potest, cum proprie sit quædam divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum Deum. Cum autem ad hunc cultum pertineat oblatio sacrificii, unde idolatria dicitur eorum, qui hoc etiam idolis exhibent, nullo modo aliquid tale offerimus aut offerendum præcipimus, vel cuiquam martyri, vel cuiquam sancte animæ, vel cuiquam angelo, et quisquis in hunc errorem dilabitur, corripiatur per sanam doctrinam, sive ut corrigatur, sive ut caveatur dum etiam ipsi sancti vel homines vel angeli exhiberi sibi nolint, quod uni Deo deberi norint. Apparuit hoc in Paulo et Barnaba cum, commoti miraculis, quæ per eos facta sunt, Lycaonii, tanquam diis immolare voluerunt (*Act. xiv.*). Conscissis enim vestimentis suis, constientes et persuadentes se deos non esse, ista sibi vtnuerunt. Apparuit et in angelis, sicut et in Apocalypsi legimus angelum se adorare prohibentem ac dicentem adoratori suo : *Conservus tuus sum et fratum tuorum, Deum adora* (*Apoc. xix.*). Recte itaque scribitur homini ab angelo prohibitum esse adorare se, sed unum Deum sub quo ei esset et ille conservus. Non ergo sit nobis ille divinae religionis cultus in angelos aut martyres, quia non sic habentur ut tales querant honores ut Deus, quia nec ipsi volunt se coli pro Deo, sed illum a nobis coli volunt que illuminante lœtantur. Honorandi ergo sunt martyres, propter imitationem, non adorandi propter religionem, honorandi charitate non servitute. Notandum vero quod Felix, papa Romanus, vigesimus septimus post sanctum Petrum, legitur constituisse supra memorias martyrum missas celebrari. Attamen beatus Gregorius papa sexagesimus sextus Romanæ urbis constituit supra corpus missas celebrari. Dicuntur quædam festivitates natalitia, et merito. Quomodo enim consuete nasci dicitur, cum quis, de utero matris procedens, hanc in lucem egreditur, ita rectissime potest natus dici, quia vinculis carnis solutus, ad lucem sublimatur æternam, et inde mos obtinuit ecclesiasticus, ut dies beatorum martyrum, sive confessorum Christi, qui de sæculo transierunt, natales vocemus, eorumque solemnia, non funebria, sed natalitia dicantur.

CAPUT XLIV.

De sacrificiis pro defunctis offerendis.

Sacrificium pro defuncctorum fidelium requie offerre, vel pro eis orare, quia per totum orbem hoc custoditur, credimus quod ab ipsis apostolis traditum sit. Hoc enim ubique catholica tenet Ecclesia, quæ nisi crederet fidelibus defunctis dimitti peccata, non pro eorum specialibus vel eleemosynam faceret, vel sacrificium offerret. Nam et eum dicit, *qui peccaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei in hoc seculo, neque in futuro* (*Math. xii.*), demonstrat quibusdam illic dimittenda peccata, et quædam purgatorio igne purganda. Ergo ut in libris dialogi sanctus Gregorius narrat, et Beda magister in Gestis angelorum, frequenter exemplo ostensum seu visione revelatum est, animabus defunctorum multam professe pro eis sacrificia. Et in quodam loco di-

A ctum est a sancto Augustino, defunctionem animas sine dubio pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium offertur, vel eleemosynæ sunt, si tamen aliquod quisque sibi meritum præparavit, dum adhuc in corpore viveret, pro qua ista prosint, quæcunque pro illo sunt. Nam non omnibus prosunt, nisi pro differentia vitæ, quæ quisque gessit in corpore. Nam pro valde bonis gratiarum actiones sunt, pro non valde bonis, et non valde malis, propitiations sunt, pro valde malis, si etiam nulla sunt adjumenta mortuorum, quæcunque tamen vivorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilius fiat ipsa damnatio.

CAPUT XLV.

De Encæniis, et unde omnis ordo ille originem duxerit.

B Festivitates annuas dedicationis ecclesiæarum, ex more veterum celebrari, in Evangelio legimus, ubi dicitur : *Facta sunt autem encænia Jerosolymis* (*Joan. x.*). Encænia quippe festivitates erant dedications templi. Græce enim ἔκστοις dicitur novum. Quocunque enim aliquid novum fuerit dedicatum, encænia vocatur. Illum enim diem quo dedicatum est templum a Salomone, sicut Regum liber et Paralipomenon narrat, Iudei solemniter celebrabant, et ipse dies apud eos festus habebatur; qui usus videlicet in illis exolevit qui caruerunt et cultu et templo. Christiani autem servant morem illum patrum, in quibus gloria translata videtur. Nam quod in dedicatione templi, in nocte præcedente diem dedicationis, reliquæ sanctorum feretro condite in tentorio vigiliis custodiuntur, quid aliud demonstrat, quam quod arca testamenti cum sanctis quæ in ea erant, in tabernaculo Mosaico ante adificationem templi per excubias Levitarum servabatur. Et quod in tempore dedicationis multitudine undique convocata, feretrum cum reliquiis sanctorum per sacerdotes de tentorio ad templum fertur, quid aliud intimat, quam quod liber Paralipomenon narrat, quod venerunt omnes viri Israel ad regem Salomonem in die solemni, et portaverunt Levitæ aream fæderis Domini cum omni apparatu tabernaculi, et intulerunt eam sacerdotes in locum suum (*II Par. v.*), id est, oraculum templi in sancta sanctorum? Quod vero pontifex simul cum sacerdotibus feretrum portantibus, et omni clero ac caetero populo laudem et litanias canendo antequam ingrediatur in templum, ter foris illud circuit, quid aliud significat, quam quod in adventu Domini et sanctorum ejus, qui fit per invocationem ejus sicut ipse dixit : *Ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, in medio eorum sum* (*Math. xviii.*), omnis superbia et virtus diaboli, si quæ in domo latitaverit, corruat et dissipetur, et quod secundum prophetam : *Exaltabitur Dominus solus in die illa, et vocabitur deinceps nomen loci illius Dominus* (*Ibid.*). Legimus etiam in Iesu Nave, quod sacerdotes et Levite, atque amici versus Israel simul cum arca Domini circumirent

urbem Jericho, et sacerdotibus clangentibus buccinis et conclamante universo populo, subito corrueunt muri civitatis, quod utique significat ad vocem prædicationis et laudis Domini post Salvatoris adventum, superbiam mundanam corruisse, et regnum diaboli destructum esse. Quod vero duodecim lucernæ intus juxta parietes templi ponuntur, duodecim numerum exprimit apostolorum et patriarcharum, quem etiam Joannes apostolus in Apocalypsi commemorat in adiutorio cœlestis Jerusalem esse insignem. Quod vero altare post aspersionem aquæ chrismate perungitur, ad imitationem patriarchæ Jacob factum est : qui post visionem illam terribilem, erexit lapidem in titulum, fundens oleum desuper, vocans locum, domus Dei (*Gen. xxviii*). Legiturque in Exodo, quod Moyses ficeret sanctum unctionis oleum, ungereturque ex eo tabernaculum testimonii, et arcum testamenti, mensamque cum vasis suis, candelabrum et utensilia ejus, altare thymiamatis et holocausti, et universam supellectilem quæ ad cultum eorum pertinet. Aaron quoque et filios ejus, ut sacerdotio Domini fungerentur. Benedictus, ut res sacrificanda sacro chrismatis liniantur unguento, ut demonstretur quod omnis sanctificatio constat in Spiritu sancto, cuius virtus invisiibilis sancto chrismate ad sanctificationem præbendam permista est. Quod vero tunc incensum a pontifice super altare ponitur, significat sacerdotis puram super illud orationem esse debere, ut possit dicere Domino cum Propheta : *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* (*Psal. cxl*). Quod autem subtus tabulam altaris reliquæ sanctorum ponuntur, significat sanctos sub throno Dei sedes et requiem habere. Testatur etiam hoc Joannes in Apocalypsi, cum dicit : *Vidi subtus altare animas intersectorum propter verbum Dei, et propter testimoniun quod habebant, et clamabant voce magna dicentes : Usquequo Domine sanctus verus, non vindicas et judicas sanguinem de his qui habitant in terra ? Et datæ sunt his singulæ stolæ albae, et dictum est illis, ut requiescerent tempus adhuc modicum, donec implentur conservi eorum et fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut et illi* (*Apoc. vi*). Perfecta vero dedicatione templi et altaris, induit se pontifex et clerici vestimentis aliis, et celebrant solemniter sanctorum missarum celebrationem. Et hoc ex veteri usu servatum est, quia legitur in Paralipomenon, quod postquam collata sit arca in loco suo, id est, in sanctis sanctorum, et egressis sacerdotibus de sanctuario, omnes sacerdotes sanctificati sint, et tam Levitæ quam cantores, et qui sub Asaph erant, et qui sub Eman, et qui sub Idithun, filii et fratres vestiti byssinis, cymbalis et psalteriis et citharulis concrepabant, stantes ad orientalem plagam altaris, et reliqua (*II Par. v*). Et item : Rex autem et omnis populus, immolabant victimas coram Domino. Et paulo post : *Et dedicavit domum Dei rex et universus populus. Sacerdotes autem stabant in officiis suis, etc.* (*II Par. vii*). In hoc autem istud præstan-

tius est veteri illi dedicationi, quod illic mactabantur boum et ovium multa millia, hic vero immolatur agni illius corpus, qui abstulit peccata mundi ; illic concrepabat multitudo tubarum et cymbalorum, et cætera instrumenta musicorum, hic autem jubilus ex devoto pectore prolatus, suaviter sonat per voces hominum. Quantum autem distat ab umbra veritas, tantum distat a legali victima nostrum sacrificium, et quantum præstat insensibili sensibile, tantum præstat laus vocis humanæ ex puro corde prolata, inani flatu tubarum, et percussione cymbalorum. Sed quia omnia in figuram contingebant illis, et nos revelata facie gloriam Domini contemplamur, morem illum veterum translatum in nostra religione tanto congruentius quanto verius observamus. Omnes autem festivitates pro varietate religionum, diversaque in honorem martyrum temporâ, ideo a viris prudentibus instituta sunt, ne forte rara congregatio populi fidem minueret in Christo. Propterea ergo dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter convenirent, et ex conspectu mutuo, et fides crescat, et lætitia major oriatur.

CAPUT XLVI.

De festivitate veserum, et unde et festa vel seriae sint dictæ.

Testi autem dies in veteri lege isti fuerunt : dies Azymorum et Phase, quando, luna plenissima, abjecto fermento, agnus immolabatur. Dies Pentecostes, qua in vertice montis, Sina lex data est Moysi, in quo de frugibus primi panes offerebantur propositionis. Dies sabbatorum, in quo otia celebabantur, et in quo manna in deserto non licebat colligere. Dies Neomeniarum, celebratio novæ lunæ. Semper autem Judæi in mensium principio, hoc est prima luna, diem festum agebant. Sed idcirco in principio mensis hoc faciebant, quia deficiente luna, tempus finitur, et iterum nascente, incipitur. Dies autem tubarum septimi mensis principium est, quando Judæi solemnitatem agentes amplius tuba canebant, et plura offerebant in eo sacrificia quam per singulos menses. In hoc mense primo, decimo die mensis hujus, dies propitiationum sive expiationum erat, quando pontifex semel in anno introbat in sancta sanctorum, et populo foris orante, ipse solus intus orabat, tam pro sua quam populi ignorantia offerens incensum Domino super altare thymiamatis. In quo mense et dies erant celeberrimi Scenopegizæ, id est, Tabernaculorum, quando a quindecimo die mensis hujus, per septem dies in umbraculis habitabant, sumentes sibi spatulas palmarum, et ramos ligni densarum frondium, et salices de torrente, et lætabantur coram Domino Deo suo, in commemorationem exitus illorum de Ægypto, quod Dominus eos in tabernaculis habitare fecerit, cum eduxerit eos de terra Ægypti. Dies jejunii, primi, quarti, septimi et decimi mensis, ob eas causas celebres apud eos fuerunt ob quas supra commemoravimus, cum de jejunio disputabamus. Festi autem inde vocantur, quod jus in eis satur, id est, dicitur, et nefasti,

quibus non dicitur. Similiter et feriae a fando dicuntur, ob quam eatusam Silvester papa primus apud Romanos constituit ut dierum nomina quae antea secundum nomina deorum suorum vocabant, id est, Solis, Lunæ, Martis, Mercurii, Veneris, Saturni, feria deinceps vocarent, id est, prima feria, secunda feria, tertia feria, quarta feria, quinta feria, sexta feria, quia in principio Genesis scriptum est quod Deus per singulos dies dixerit: prima, *Fiat lux*; secunda, *Fiat firmamentum*; tertia, *Producat terra herbam virentem*, similiter, etc. Sabbatum autem antiquo legis vocabulo vocare præcepit, et primam feriam diem Dominicam, eo quod Dominus in illa surrexit. Statuit autem idem papa ut otium sabbati magis in diem Dominicam transferretur, ut ea die a terrenis operibus ad laudandum Deum vacaremus, juxta illud quod scriptum est: *Vacate et videte, quoniam ego sum Deus* (*Psalm. xlvi*). Secundum hunc autem morem in natalitiis sanctorum vacare, id est, ad laudes Dei celebrandas, sancta nos jubet Ecclesia. Cæterum qui his diebus ad hoc vacare vult ab agri cultura, ut crapulæ et ebrietati deserviat, vel jocis inanibus operam det, agnoscat se magis peccare per tale otium quam si alicui utili operi insisteret, Salomone teste, qui ait: *Væ illis qui morantur in vino, et student calicibus epotandis* (*Prov. xxiii*), et item: *Acceptus, inquit, regi, minister est intelligens, iracundiam inutilis sustinebit* (*Prov. xiv*). Sed quia de festivitatibus celebrioribus, ad instructionem eorum qui in Ecclesia Deo serviunt, et populo præsunt, secundum sensum majorum jam supra diximus, de origine quoque cantus, et lectiōnum, et auctoritate Symboli, adhuc in præsenti dicamus.

CAPUT XLVII.

De cantico.

Canticum enim primus omnium Moyses legitur instituisse, quando percussa Ægypto decem plagis, et Pharaone submerso, cum populo per insueta maris itinera, ad desertum gratulabundus egressus est, dicens: *Cantemus Domino, gloriose enim honorificatus est* (*Exodus. xv*). Item, idem auctor in Deuteronomio canticum presagium futurorum conscripsit. Deinde quoque Debora non ignobilis semina, in libro Judicum hoc mysterio functa reperitur; postea multos non solum viros, sed etiam feminas spiritu divino completas, Dei cecinusse mysteria. Canticum autem vox humana est; psalmus autem, qui canitur ad psalterium.

CAPUT XLVIII.

De psalmis.

Psallere autem usum esse primum Moysen, David prophetam in magno mysterio, prodit Ecclesia. Hic enim a pueritia in hoc munus a Domino specialiter electus, et cantorum princeps, psalmorumque thesaurus esse promeruit. Cujus psalterium idcirco cum melodia cantilenarum suavium ab Ecclesia frequentatur, quo facilius animi ad compunctionem reflectantur. Primitiva autem Ecclesia ita psallebat,

PATROL. CVII.

A ut modico flexu vocis faceret resonare psallentem, ita ut pronuntianti vicinior esset quam canenti. Propter carnales autem in Ecclesia, non propter spirituales, consuetudo cantandi est instituta, ut quia verbis non compunguntur, suavitatem modulaminis moveantur. Sic namque et beatissimus Augustinus in libro Confessionum suarum, consuetudinem canendi approbat in Ecclesia, ut per oblectamenta, inquit, aurium, infirmior animus ad effectum pietatis exsurget. Nam ipsis sanctis dictis, religiosius et ardentius moventur animi nostri ad flammam pietatis cum cantatur, quam si non cantetur. Omnes enim affectus nostri præ sonorum diversitate vel novitate, nescio qua occulta familiaritate excitantur magis, cum suavi et artificiosa voce cantatur. Psalmistam B autem et voce et arte præclarum illustremque esse oportet, ita ut oblectamento dulcedinis animos incitet auditorum. Vox autem ejus non asper vel rauca, vel dissona, sed canora erit, suavis, liquida, atque acuta, habens sonum et melodiam sanctæ religionis congruentem, non quæ tragicam exclamat artem, sed quæ Christianam simplicitatem in ipsa modulatione demonstrat, neque quæ musico gestu, vel theatrali arte redoleat, sed quæ compunctionem magis audientibus faciat. Perfecta autem vox est, alta, clara et suavis: alta, ut in sublime sufficiat; clara, ut aures adimpleat; suavis, ut animis audiantium blandiatur. Si autem ex his aliquid defuerit, perfecta vox non erit. Antiqui enim pridie quam cantandum erat, cibis abstinebant, pallentia tantum legumina causa vocis sumebant, unde et vulgo cantores fabri dicti sunt. Si ergo hoc apud gentiles tantum servandæ vocis causa agebatur, quanto magis apud Christianos, quos non tam vocis quam virtutis ipsius tenet cura, ab omni illecebra voluptatum abstinere oportet.

CAPUT XLIX.

De hymnis.

Hymnos primum eumdem David prophetam condidisse ac cecinusse, manifestum est, deinde et alios prophetas. Postea quidem et tres pueri in fornace positi, convocata omnium creatura, creatori omnium hymnum canentes dixerunt. Itaque et in hymnis et psalmis canendis, non solum prophetarum, sed etiam ipsius Domini et apostolorum habemus exemplum, et præcepta de hac re utilia ad movendum pie animum et inflammandum divinæ dilectionis affectum. Sunt autem divini hymni, sunt et ingenio humano compositi. Hilarius autem Gallus episcopus, Pictavis genitus, eloquentia conspicuus, hymnorum carmine floruit primus, post quem Ambrosius episcopus vir magnæ glorie in Christo, et in Ecclesia clarissimus doctor, copiosus in hujusmodi carmine floruisse cognoscitur, atque inde hymni ex ejus nomine Ambrosiani vocantur, quia ejus tempore primum in Ecclesia Mediolanensi celebrari coeperunt, cujus celebritatis devotione deinceps per totius Occidentis Ecclesiæ observatur. Carmina autem quæcunque in laudem Dei dicuntur, hymni vocantur.

CAPUT L.

De antiphonis.

Antiphonas Græci primi composuerunt, duobus thoris alternatim concinentibus, quasi duo seraphim, duoque Testamenta invicem sibi conclamantia. Apud Latinos autem primus idem beatissimus Ambrosius antiphonas instituit, Græcorum exemplum imitatus; ex hinc in cunctis Occiduis regionibus earum usus increbuit.

CAPUT LI.

De responsoriis.

Responsoria ab Italibz longo tempore ante sunt reperita, et vocata hoc nomine, quod uno canente chorus resonando respondeat. Antea autem id solus quisque agebat, nunc interdum unus, interdum duo vel tres communiter canent, choro in plurimis respondentē.

CAPUT LII.

De lectionibus.

Lectiones pronuntiare, antiquæ institutionis esse, Judæorum traditio habet. Nam et ipsi legitimis præfinitisque diebus, ex lege et prophetis, lectionibus utuntur, et hoc de veteri Patrum institutione servantes. Est autem lectio non parva audientium ædificatio: unde oportet ut quando psallitur, psallatur ab omnibus; cum oratur, oretur ab omnibus; cum lectio legitur, facto silentio æque audiatur a cunctis. Nam et si tunc superveniat quisque cum lectio celebratur, adoret tantum Deum, et, præsignata fronte, aurem sollicite accommodet. Patet tempus orandi, cum omnes oramus; patet cum voluerit orare privatim, obtenuit orationis. Ne perdideris lectionem, quia non semper quilibet paratam eam potest habere, cum orandi potestas in promptu sit; nec putes parvam nasci utilitatem ex lectionis auditu: siquidem oratio ipsa fit pinguior, dum mens recenti lectione signata, per divinarum rerum (quas nuper audiuit) imagines currit. Nam et Maria soror Marthæ, quæ sedens ad pedes Jesu, sorore neglecta, verbum intentius audiebat, bonam partem sibi elegisse Domini voce firmatur (*Luc. x.*). Ideo et diaconus clara voce silentium admonet, ut sive dum psallitur, sive dum lectio pronuntiatur, ab omnibus unitas conservetur, ut quod omnibus prædicatur, æqualiter ab omnibus audiatur. Quieunque enim officium decenter et rite peragere vult, doctrina et libris debet esse imbutus, sensumque ac verborum scientia perornatus, ita ut in distinctionibus sententiarum intelligat ubi finiatur junctura, ubi adhuc pendeat oratio, usque ubi sententia extrema claudatur, sicut expeditus, vim pronunciationis obtinebit, ut ad intellectum mentes omnium sensusque permoveat. Discernendo genera pronunciationum, atque exprimendo proprios sententiarum affectus, modo voce indicantis simpli citer, modo dolentis, modo indignantis, modo increpantis, modo exhortantis, modo miserantis, modo percontantis, et his similia secundum genus propriæ pronunciationis, expromenda sunt. Multa sunt enim in scripturis, quæ nisi proprio modo pronuntiantur,

A in contrariam recessunt sententiam, siue est illud Apostoli: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat* (*Rom. viii.*). Quod si quasi infirmitative, non servato genere pronuntiationis suæ, dicatur, magna perversitas erit. Sic ergo pronuntiandum est, ut præcedat percontatio, sequatur interrogatio. Inter percontationem autem et interrogationem, hoc veteres interesse dixerunt, quod ad percontationem multa responderi possunt, ad interrogationem vero, aut non, aut etiam. Pronuntiabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus: *Quis accusabit adversus electos Dei?* Illud quod sequitur, sono interrogantis enuntietur: *Deus qui justificat*, ut tacite respondeatur, non. Et per item percontemur: *Quis est qui condemnat*, rursusque interrogemus, *Christus Jesus qui mortuus est, magis autem qui resurrexit, qui est in dextera Dei, qui et interpellat pro nobis?* ut ubique tacite respondeatur, non. At vero in illo loco ubi ait: *Quid ergo dicemus? quia gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam*, nisi post percontationem qua dictum est: *Quid ergo dicemus?* Item responsio subjiciatur, *quia gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam* (*Rom. ix.*), textus consequens non cohærebit. Et alia multa sunt, quæ propriam similiter vim pronunciationis quærunt. Praeterea et accentuum vim oportet lectorem scire, ut noverit in qua syllaba vox protendatur pronunciationis, quia multæ sunt dictiones quæ solummodo accentu discerni debent a pronunciatione, ne in sensu earum erretur. Sed hæc a grammaticis discere oportet. Porro vox lectoris simplex esse debet et clara, et ad omne pronunciationis genus accommodata, plena succo virili, agrestem et subrusticum effugiens sonum, non humilis, nec adeo sublimis; non fracta, non tenera, nihilque femineum sonans; non habens inflata vel anhelantia verba, non in faucibus frendentia, nec oris inanitate resonantia, nec aspera frendentibus, non hiantibus labris prolata, sed pressim, et æqualiter, et leniter, et clare pronunciationata, ut suis quæque litteræ sonis enuntiantur, et unumquodque verbum legitimo accentu decoretur, nec ostentationis causa frangatur oratio. Corporis quoque motum impudentem habere non debet, sed gravitatis speciem, auribus enim et cordi consulere debet lector, non oculis, ne potius ex seipso spectatores magis quam auditores faciat. Vetus opinio est, lectores pronuntiandi causa, præcipuam curam vocis habuisse, ut exaudiri in tumultu possint, unde et dum lectores præcones vel proclamatores vocabantur.

CAPUT LIII.

De libris duorum Testamentorum.

Pronuntiantur autem lectiones in Christi ecclesiis, de Scripturis sanctis. Constat autem eadem sacra Scriptura ex veteri lege et nova. Vetus lex illa est quæ data est primum Judæis per Moysen et prophetas, quæ dicitur Vetus Testamentum. Testamentum autem dicitur, quia idoneis testibus utique a propheticis scriptum est atque signatum. Nova vero lex est;

Evangelium, quod dicitur Novum Testamentum, quod per ipsum Filium Dei Christum et suos apostolos dedit. Illa lex vetus velut radix est, hæc nova velut fructus ex radice. Ex lege enim venitur ad Evangelium. Si quidem Christus qui hic manifestatus est, ante in lege prædictus est. Imo ipse locutus in prophetis, sicut scriptum est: *Qui loquebar, ecce adsum, legem præmittens velut infantibus pædagogum, Evangelium vero, perfectum vite magisterium, jam adultis omnibus præstanſ.* Ideo in illa operantibus bona terræ promittebantur, hic vero sub gratia ex fide viuentibus regnum cœleste tribuitur. Evangelium autem dicitur bonum nuntium, et revera bonum nuntium, ut qui suscepereint, filii Dei vocentur.

Hi sunt ergo libri Veteris Testamenti quos sub amore doctrinæ et pietatis legendos recipiendosque, Ecclesiarum principes tradiderunt. Primi namque legis, id est, Moysi libri quinque sunt, Genesis, Exodi, Levitici, Numeri, Deuteronomii. Hos sequuntur historici libri quindecim, Jesu Nave scilicet, et Judicum libri singuli, sive Ruth. Regum etiam libri quatuor. Paralipomenon duo. Tobiae quoque et Esther, et Judith singuli. Esdræ duo, et duo Machabœorum. Super hos propheticæ libri sedecim sunt, Isaías, Jeremias, Ezechiel et Daniel, libri singuli. Duodecim quoque prophetarum libri singuli, et hæc quidem propheetica sunt. Post hæc versuum octo libri habentur, qui diverso apud Hebræos metro scribuntur: id est, Job liber, et liber Psalmorum, et Proverbiorum, et Ecclesiastes, et Cantica cantorum, Sapientia et Ecclesiasticus, Lamentationesque Jeremie. Sic complentur libri Veteris Testamenti quadraginta quinque. Novi autem Testamenti primum, quatuor Evangelia sunt, Matthæi, Marci, Lucæ, Joannis. Hos quatuordecim Pauli apostoli Epistolæ sequuntur: quibus etiam subjunctæ sunt septem canonice Epistolæ, Jacobi, Petri, Joannis et Judæ. Actus quoque duodecim apostolorum: quorum omnium signaculum est Apocalypsis Joannis, quod est revelatione Jesu Christi, qui omnes libros et tempore concludit et ordine. Hi sunt libri canonici septuaginta duo, et ob hoc Moyses septuaginta elegit presbyteros qui prophetarent; ob hoc et Jesus Dominus noster septuaginta duos discipulos prædicare mandavit. Et quomodo septuaginta duæ lingue in hoc mundo erant diffusæ, congrue providit Spiritus sanctus ut tot libri essent quot nationes, quibus populi et gentes ad perficiendam fideli gratiam ædificarentur.

CAPUT LIV.

De scriptoribus sacrorum librorum.

Veteris autem Testimenti secundum Ichœraorum traditionem hi scriptores habentur. Primum Moyses scripsit Pentateuchum. Jesu Nave edidit librum suum. Judicum autem, et Ruth, et Samuelis primam partem scripsit Samuel; sequentia Samuelis usque ad calcem, scripsit David. Malachim totum edidit Jeremias: nam ante sparsus erat per singulorum regum historias. Job librum Hebrei Moysen scripsisse putant, alii unum ex prophetis. Psalterium

A vero scripserunt decem prophetæ, id est, Moyses, David, Salomon, Asaph, Ethan, Ilithun, Eman et filii Core, id est, Asir, Elcana, Ephiasab. Sunt qui et Esdram, et Aggæum, et Zachariam scripsisse dicant. Salomon scripsit Proverbia, et Ecclesiasten, et Cantica cantorum. Isaías scripsit librum suum, similiter et Jeremias cum Lamentationibus ejus. Viri Synagogæ sapientes scripserunt Ezechielem, Danielem, et Paralipomenon, et Esther. Esdra scripsit librum suum. Omnes autem hos libros idem Esdra post incensani legem a Chaldaëis, dum Judei ingressi fuissent in Jerusalem, divino afflatus Spiritu reparavit, cunctaque prophetarum volumina, quæ fuerant a gentibus corrupta, correxit; totumque Testamentum in viginti duos libros constituit, ut tot libri essent in lege quot habentur et litteræ. Primum post Esdram editionem de Hebræo in Græcum Septuaginta interpretes ediderunt, sub Ptolemæo Ägyptiorum rege, successore Alexandri, qui in legendō studiosus fuit, omniumque libros gentium congregavit. Iste enim ab Eleazaro, qui erat princeps sacerdotum, multa dona mittens ad templum, petit ut series de duodecim tribubus Israel transmittenterunt, qui interpretarentur omnes libros eorum, et ut fidem interpretationis adverteret, singulis eorum qui fuerunt destinati singulas cellulas dedit, et assignans omnibus, omnes Scripturas jussit interpretari. Qui cum per septuaginta dies istius rei negotium adimplerent, omnium simul interpretationes, quas per diversas cellas segregati nullo ad nullum propinquent fecerunt, congregavit in unum, atque ita omnes libri interpretati per Spiritum sanctum inventi sunt, ut non solum intellectu, verum etiam et in sermonibus consonantes invenirentur. Hæc fuit prima interpretatio vera ac divina. Hos libros meditari omnium gentium Ecclesiae primum cœperunt, eosdemque de Græco in Latinum interpretantes, primi Ecclesiarum provisores tradiderunt. Post hæc secundam editionem Aquila, tertiam et quartam Theodosion et Symmachus ediderunt, ambo Judei proselyti; quintam vero et sextam editionem Origenes reperit, et cum cæteris supradictis editionibus comparavit. Hi sunt itaque tantum, qui Scripturas sacras de Hebræo in Græcum sermonem verterunt, quinque etiam et numerantur. Nam Latinorum interpretum qui de Græco in nostrum eloquium transtulerunt, ut meminit sanctus Augustinus, infinitus numerus est. Si cui enim, inquit, primis fidei temporibus ad manus venit codex Græcus, atque aliquantulum esse sibi utriusque linguae peritiam sensit, ausus est statim interpretari, atque inde accidit tam innumerabiles apud Latinos existisse interpres. De Hebræo autem in Latinum eloquium, tantummodo Hieronymus presbyter sacras Scripturas convertit: cujus editione generaliter omnes Ecclesias usquequaque utuntur, pro eo quod veneratior sit in sententiis, et clarior in verbis. Librum Sapientiæ Salomon scripsisse probatur, testimonis illis quibus legitur: *Tu me, inquit, elegisti regem populo tuo,* et

dixisti adificare templum nomini sancto tuo, in civitate sancte habitationis tuae (*Sap. ix*). Hoc opus Hebrewi (ut quidam sapientum meminit), inter canonicas Scripturas recipiebant. Sed postquam comprehendentes Christum interfecerunt, memorantes in eodem libro tam evidentissima de Christo testimonia quibus dicitur: *Dixerunt inter se impii: Comprendamus justum quia inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et promittit se scientiam Dei habere, et Filium Dei se nominat* (*Sap. ii*). Et infra: *Si enim est vere Filius Dei, suscipiet illum et liberabit illum de manu contrariorum.* Ac deinde: *Ut sciamus reverentiam illius, et probemus patientiam ejus, mortetur; issima condemnemus eum* (*Ibid.*); collatione facta, ne nostri eos pro tam aperto sacrilegio derogarent, a prophetis eum voluminibus reciderunt, legendumque suis prohibuerunt. Librum autem Ecclesiasticum composuit Jesus filius Sirach Hierosolymitanus, nepos Jesu sacerdotis, de quo meminit Zacharias. Qui liber apud Latinos, propter eloquii similitudinem, Salomonis titulo prænotatur. Præterea Judith et Tobiae sive Machabœorum libros, qui auctores scripserint, minime constat.

Novum autem Testamentum, quatuor libros Evangeliorum quatuor evangelistæ singulos scripserunt: quorum solus Matthæus Hebræo scripsisse perhibetur eloquio, cæteri Græco. Paulus apostolus suas scripsit Epistolas, ex quibus novem septem ecclesiis scripsit, reliquas discipulis suis, Timotheo, Tito et Philemoni. Ad Hebræos autem Epistola plerisque Latinis ejus esse incerta est, propter dissonantiam sermonis, eamdemque alii Barnabam conscripsisse, alii a Clemente scriptam fuisse suspicantur. Petrus scripsit duas nomine suo Epistolas, quæ Catholicæ nominantur, quarum secunda a quibusdam ejus esse non creditur, propter styli sermonisque distantiam. Jacobus suam scripsit Epistolam, quæ et ipsa a nonnullis ejus esse negatur, sed sub nomine ejus ab alio dictata existimatur. Joannes Epistolas tres edidit: quarum tantum prima a quibusdam ejus esse assertur, reliquæ duæ Joannis cuiusdam presbyteri existimantur, cuius, juxta Hieronymi sententiam, alterum sepulcrum apud Ephesum demonstratur. Judas suam edidit Epistolam. Actus apostolorum Lucas composuit, sicut audivit vel vidit. Apocalypsin Joannes evangelista scripsit, eodem tempore quo ob Evangelii prædicationem in insulam Pathmos traditur relegatus. Hi sunt scriptores sacrorum librorum, divina inspiratione loquentes, ad eruditionem nostram præcepta cœlestia in Ecclesia dispensantes. Auctor autem earundem Scripturarum Spiritus sanctus esse creditur. Ipse enim scripsit, qui per prophetas suos scribenda dictavit.

CAPUT LV.

De benedictionibus.

Benedictionem autem dari a sacerdotibus populo, antiqua per Moysen benedictio pandit et comprobat, qua benedicere populo suo, sub sacramento trinitatis invocationis jubetur. Ait enim ad Moysen Do-

A minus: Sic benedices populum meum, et ego benedicam illos. *Benedic te Dominus et custodiat te* (*Num. vi*); illuminet Dominus faciem suam super te, et misereatur tui (*Psal. LXVI*); *convertatque Dominus vultum suum ad te, et det tibi pacem* (*Num. vi*). Hinc quoque usus Ecclesiae multiplices benedictiones in diversis rebus habet. Benedicitur oleum ex apostolica auctoritate, ad infirmorum medicamentum, Jacobo apostolo hoc ita præcipiente: *Infirmitur, inquit, quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiarum, ut orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini nostri Jesu Christi* (*Jac. v*). Benedicitur sal et aqua in diversos usus fidelium, ad homines infirmos, contra phantasiam inimici, ad pecorum sanitatem, ad morbos auferendos, etc., sicut legitur Alexander, B septimus post Petrum, Romanæ urbis episcopus, et martyr, constituisse aquam sparsionis cum sale benedici in habitaculis hominum. Nam nullum est aliud elementum quod in hoc mundo purget universa quam aqua, quodque viviscaet cuncta: ideoque cum baptizamur in Christo, per ipsum renascimur, ut purificati viviscemur; quod in tempore passionis una cum sanguine de latere Christi profluxit, ad ostendendum utique omnis sanctificationis et munditiae validum se inde habere sacramentum. Quod autem sal sanctificatum aquæ immiscetur, ex divina auctoritate processit, quia illud per Elisæum in fontem mitti jussit, ut sanaretur sterilitas aquarum Jericho. Ergo natura salis naturæ aquæ vicina et conjunctissima est, quia ejusdem clementiæ ambo sunt, C et idem officium et significationem habent. Nam aqua a sordibus mundat, sal putredinem fugat; aqua nitorem præbet, sal sinceritatem adhibet; aqua potum sapientiæ significat, et sal gustum prudentiæ indicat, quod scilicet sacrorum librorum satis testatur auctoritas, et multiplicia eorum produnt testimonia. Fit enim hic mirabilis operationis divinæ effectus, ut per sacerdotum ora Deus ipse benedicat, et per sensibile eorum ministerium virtus divina invisibiliter efficiat sacramentum. Deprecatur quidem pro salute hominum pia sacerdotis intentio, et præstat eam divinæ pietatis devotione; sique fit ut charitas quæ exhibet in sacerdote deprecationem, ipsa præstet a Domino integrum sanitatem.

D

CAPUT LVI.

De symbolo.

Symbolum tali ratione institutum majores nostri tradunt, quod post ascensionem Domini et Salvatoris nostri ad Patrem, cum post adventum sancti Spiritus discipuli ejus inflammati, linguis omnium gentium loquenter, ut nulla illis gens extera, nulla lingua barbaris inaccessa vel invia videretur, præcepit eis est a Domino datum, ad prædicandum Dei verbum, ad singulas quasque nationes adire. Discorsi itaque ab invicem, normam prius sibi futuræ prædicationis in communione constituunt, ne velociter ab invicem discedentes, diversum aliquod vel dissimum prædicaretur his qui ad fidem Christi invitabantur. Omnes ergo in uno positi, et Spiritu sa-

cto repleti, breve sibi prædicationis indicium conserendo, in unum quod sentiebant componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis et justissimis causis appellare voluerunt. Symbolum enim, Græce σύμβολον, et indicium dici potest et collatio, hoc est, quod plures in unum conferunt. Id enim fecerunt apostoli, in his sermonibus in unum conferendo unusquisque quod sensit. Indicium autem vel signum idcirco dicitur, quod illo in tempore sicut Paulus apostolus dicit, et in Actibus apostolorum refertur: Multi simulabant se esse apostolos Christi, nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Idcirco ergo istud indicium posuere, per quod cognosceretur is qui Christum verum secundum apostolicas litteras prædicaret. Est autem Symbolum signum, per quod agnoscitur Deus; quodque proinde creantes accipiunt, ut noverint qualiter contra diabolum fidei certamina præparent; in quo quidem pauca sunt verba, sed omnia continentur sacramenta. De totis enim Scripturis, hæc breviam collata sunt ab apostolis: ut quoniam plures credentium litteras nesciunt, vel qui sciunt, præoccupatione sæculi, Scripturas legere non possunt, hæc corde retinentes, habeant sufficientem sibi scientiam salutarem. Est enim breve fidei verbum, et olim a propheta prædictum: *Quoniam verbum brevatum faciet Dominus super terram.*

CAPUT LVII.

De regula fidei.

Hæc est autem post apostolicum Symbolum certissima fides, quam doctores nostri tradiderunt, ut profiteamur Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius essentiae, ejusdem potestatis et sempiternitatis, unum invisibilem, ita ut in singulis personarum proprietate servata, nec substantialiter trinitas divedi, nec personaliter debeat omnino confundi; Patrem quoque confiteri ingenitum, Filium unigenitum, Spiritum autem sanctum nec genitum nec ingenitum, sed ex Patre et Filio procedentem; Filium a Patre nascendo procedere, Spiritum vero sanctum procedendo non nasci; ipsum quoque Filium perfectum ex Virgine, sine peccato, hominem suscepisse, ut quem sola bonitate creaverat, sponte lapsum misericorditer repararet; quem veraciter crucifixum, et tertia die resurrexisse, et cum eadem ipsa carne glorificata ascendisse in cœlum, in qua et ad judicium vivorum et mortuorum exspectatur venturus; et quod divinam humanamque substantiam in utroque perfectus una Christus persona gestaverat, quia nec geminavit utriusque substantiae integritas personam, nec confudit geminam unitas personæ substantiam: altero quippe neutrum exclusit, quia utrumque unusquisque intemerato jure servavit. Quod Novi et Veteris Testamenti salubris commendat auctoritas, illa per prophetiam, ista per historiam veraciter persoluta; et quod neque de Deo, neque de creatura sæculi sit cum paganis aut cum hereticis aliquid sentientium in his rebus, in quibus a veri-

A tate dissentient. Sed in utroque Testamento divina protestantur eloquia, hoc tantummodo sentiendum, quod sive hominem, sive universa, nulla Deus necessitate creaverit, nec ullam esse omnino visibilem invisibilemque substantiam, nisi aut quæ Deus sit, aut a bono Deo bona creata sit; sed Deus summe et incommutabiliter bonus, creaturæ vero inferius et mutabiliter bona; et quod animæ origo incerta sit; et quod angelorum natura, vel animæ, non sit pars divinæ substantiæ, sed Dei creatura ex nihilo condita, ideoque incorporeæ, quia ad imaginem Dei creata est. De pietate morum sine qua fides divini cultus otiosa torpescit, et cum qua integritas divini cultus perficitur; et ut unusquisque Deum propter Deum, et proximum in Deo diligat, ut perficiendo perveniat. Alterum quoque alterius non pollui posse peccato, ubi par voluntatis non tenetur consensio. Legitimas nuptias non credi damnandas, licet ex eis quoque originali peccato obnoxia credatur nasci posteritas; eisque jure fidelium virginum et continentium præferenda doceatur integritas. Ne unum baptismum Trinitatis (quod nefas est) iteretur; neque pro diversitate tradentium ministrorum singulis putetur quibusque confiteri, sed ab eo singulari potestate donari, de quo dictum legimus: *Super quem videris Spiritum descendenter et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto; et ego vidi, et testimonium perhibui quia hic est Filius Dei (Joan. i).* Et ne pœnitentiæ remediis non egere putemus, pro quotidianis humanæ fragilitatis excessibus, sine quibus in hac vita esse non possumus, ita ut pœnitentiæ compunctione fructuosa universa fateamur deleri peccata, sicut scriptum est: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum (Psal. xxxi).* Nullum quoque suis viribus, sed per divinam gratiam capiti Christo subjungi, atque indiruptæ pacis perseverantia in unitate Ecclesiæ ipsius solidari. Nec humanæ voluntatis arbitrio boni quiddam deputandam existimari, sed secundum propositum voluntatis Dei omnem numerum electorum acquiri. Bona quoque temporalia bonis malisque communia a Deo creari, ejusque dispensatione singulis quibusque vel tribui vel negari: quorum bonorum in unoquoque fidelium non habitus, sed usus aut improbandus, aut probandus. Certa vero æternaque bona, solos posse bonos in futuro consequi, quorum pignore Ecclesiam nunc informatam creditimus detinéri, hic habentem primitias Spiritus, in futuro perfectionem; hic sustentari in spe, postea pasci in re; hic videri per speculum in ænigmate, in futuro autem facie ad faciem, cum ad speciem fuerit perducta per fidem. Quod donec perficiatur, ut summi Dei bonis fruamur æternis, fruendum, inde non obrimus et proximis. Eam quoque nos spem resurrectionis habere, ut eodem ordine eademque forma qua ipse Dominus resurrexit a mortuis, nos quoque resurrecturos esse credamus, in eodem corpore in quo sumus vel vivimus, non naturam aut sexum

mutantes, sed tantum fragilitatem et vitia deponentes. Ipsum quoque Satanam cum angelis suis atque cultoribus æterno incendio condemnandum, neque, secundum quorumdam sacrilegam dispensationem, ad pristinam, id est angelicam dignitatem, ex qua propria malignitate cecidit, reducendum. Hæc est catholice traditionis fidei integritas, de qua si unum quolibet respuitar, tota fidei credulitas amittitur.

CAPUT LVIII.

De hæresibus variis.

Hoc ergo cavendum est omni animæ timenti Deum, ut non a fide catholica decidens, et relinquens doctrinam veritatis, in errores hæreticorum cadat, quia hoc certissimum mortis est genus. Sed ut hoc facilius possit præcavere, quasunque sectas de erroribus hæreticorum atque schismaticorum, denotatas a catholicis doctoribus invenimus, simul cum earum auctoribus, sive sectatoribus, in hoc libro determinamus.

Hæresis, ἀἵρεσις Græce, ab electione vocatur, quod scilicet unusquisque id sibi eligat quod melius illi esse videtur, ut philosophi, Peripatetici, Academici, Epicurei, et Stoici, vel sicut alii, qui perversum dogma cogitantes, arbitrio suo de Ecclesia recesserunt. Inde ergo hæreses sunt dictæ Græca voce ex interpretatione electionis, quas quisque arbitrio suo, ad instituenda sive ad suscipienda quælibet, ipse elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Dei habemus auctores: qui nec ipsi quidquam ex suo arbitrio quod inducerent elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt. Secta a sectando et tenendo nominata; nam sectas dicimus habitus animorum ac instituta, circa disciplinam fideliter propositam, quæ tenendo sequuntur, longe alia in religionis cultu opinantes quam cæteri. Schisma a scissura animorum nomen accepit; eodem enim cultu, eodemque ritu credit ut cæteri, solo congregationis delectatur dissidio. Fit autem schisma cum dicunt: Homines nos justi sumus, nos sanctificamus immundos, et cætera similia. Superstitione dicta, eo quod sit superflua aut superinstituta observatio. Alii dicunt a senibus, quia multis annis superstites, per ætatem delirant et errant.

Apud Judæos autem hæ fuerunt hæreses: Pharisæorum, Sadduœorum, Esnæistarum, Marbonen-sium, Genistarum, Meristæorum.

Pharisæi ergo et Sadduœi inter se contrarii sunt. Nam Pharisæi ex Hebreo in Latinum interpretantur divisi, eo quod traditionum et observationum quas illi deuteræ vocant justitiam præferunt. Unde et divisi vocantur a populo quasi per justitiam.

Sadduœi interpretantur justi; vindicant enim sibi quod non sunt, corporis resurrectionem negant, et animam interire cum corpore prædicant. Sed nec spiritus esse, nec angelos credunt. Hi quinque tandem libros legis recipiunt, prophetarum vaticinia respuunt.

A Esnæistaræ dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos omnem abstinentiam.

Marbonæ dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos in omni re sabbatizare.

Genistæ dicti, eo quod de genere Abrahæ esse gloriantur. Nam cum in Babyloniam venisset populus Dei, plerique relinquentes uxores suas, Babylonicas mulieribus adhæserunt; quidam Israæliticis tantum conjugibus contenti, vel ex eis geniti, dum reversi essent de Babylonie, diviserunt se ab omni populo et assumperunt sibi hoc nomen jactantiae.

Meristæ appellati, eo quod separant Scripturas, non credentes omnibus prophetis, dicentes aliis et aliis spiritibus prophetasse. Meros enim, μήρος Græce, Latine pars dicitur.

B Samaritæ dicti, quod legem solam custodiunt, nam prophetas non recipiunt.

Hemerobaptiste, eo quod quotidie vestimenta sua et corpora lavent.

Quidam hæretici qui de Ecclesia recesserunt, ex nominibus suorum auctorum nuncupantur, quidam vero ex causis quas eligentes instituerunt.

Simoniani dicti a Simone, magicæ disciplinæ perito, cui Petrus in Actibus apostolorum maledixit, pro eo quod ab apostolis Spiritus sancti gratiam pecunia emere voluisse. Hi dicunt creaturam non a Deo, sed a virtute quædam superna creatam.

Menandriani a Menandro mago, discipulo Simonis nuncupati, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse asserunt.

C Basilidiani a Basilide appellati, qui inter reliquias blasphemias, passum Jesum abnegant.

Nicolaitæ dicti a Nicolao diacono Ecclesie Hierosolymorum, qui cum Stephano et cæteris constitutus est a Petro: qui propter pulchritudinem relinquens uxorem, dixerat ut qui vellet, ea uteretur. Versaque est in stuprum talis consuetudo, ut invicem conjugia comutarentur.

Gnostici propter excellentiam scientiæ se ita appellare voluerunt; animam naturam Dei esse dicunt; bonum et malum Deum suis dogmatibus fingunt.

Carpocratiani a Carpocrate quodam vocantur, qui dixit Christum hominem fuisse tantum, et de utroque sexu progenitum.

D Cerinthiani a Cerintho quodam nuncupati. Hi inter cætera circumcisionem observant, mille annos post resurrectionem in voluptate carnis futuros prædicant. Unde et Græce chiliastæ χιλιαστæ, Latine milliesti sunt appellati.

Nazaræi dicti, qui dum Christum, qui a vico Nazaræus est appellatus, Filium Dei constanteantur, omnia tamen veteris legis custodiunt.

Ophiteæ a colubro nominati sunt. Coluber enim Græce οφις dicitur. Colunt enim serpentem, dicentes ipsum in paradiſo induxisse virtutis cognitionem.

Valentiani a Valentino quodam Platonico sectatore vocati: qui αἰωνας, id est sæcula quædam in originem Dei creatoris induxit. Christum quoque de

Virgine nihil corporis assumpsisse, sed per eam A quasi per fistulam transisse asseruit.

Apellitarum quoque Apelles princeps fuit : qui crearem, angelum nescio quem gloriosum superioris Dei faciens, Deum legis Israel, illum igneum affirmans. Apellitæ quorum auctor Apelles, qui dixit Christum non Deum in veritate, sed hominem in phantasia apparuisse.

Archontiaci a principibus appellantur : qui universitatem quam Deus condidit, opera esse archangelorum defendunt.

Adamiani vocati, quod Adæ imitantur nuditatem, unde et nudi erant, et nudi in se mares feminæque conveniunt.

Cainani proinde sic appellantati, quoniam Cain adorant.

Sethiani nomen acceperunt a filio Adæ, qui vocatus est Seth, dicentes eum esse Christum.

Melchisedechiani vocati pro eo quod Melchisedech sacerdotem Dei, non hominem fuisse, sed virtutem Dei arbitrantur.

Angeli vocantur qui angelos colunt.

Apostolici hoc sibi nomen ideo sumpscruunt, quod nihil possidentes proprium, nequaquam recipiunt eos qui aliquo in hoc mundo utuntur.

Cerdoniani a Cerdone quodam nominati : qui duo contraria principia asseruit.

Marcionistæ a Marcione Stoico philosopho appellantati : qui Cerdonis dogma secutus, alterum bonum, alterum justum Deum asseruit; tanquam duo principia creatoris et bonitatis.

Arroteritæ ab oblatione vocati; panem enim et caseum offerunt dicentes primis hominibus oblationem a fructibus terræ et a fructibus ovium fuisse celebratam.

Aquarii appellantati, eo quod aquam solam offerunt in calice sacramenti.

Severiani, a Severo exorti, vinum non bibunt, et Vetus Testamentum, et resurrectionem non recipiunt.

Tatiani, a Tatiano quodam vocati, qui et Encratitæ dicti, quia carnes abominantur.

Alogii vocantur tanquam sine verbo; logos enim, λόγος Græce, verbum dicitur; Deum enim verbum non credunt, responentes Joannis Evangelium et Apocalypsin.

Cataphrygis nomen provincia Phrygis dedit, quia ibi exsisterunt auctores eorum.

Montanus, Prisca et Maximilla fuerunt : ii adventum Spiritus sancti non in apostolos, sed in se traditum asserunt.

Cathari propter munditiam ita se nominaverunt; gloriantes enim de suis meritis, negant poenitentibus veniam peccatorum; viduas si nuperint, tanquam adulteras damnant; mundiores se cæteris prædicant; qui nomen suum si cognoscere vellent, mundanos se potius quam mundos vocarent.

Pauliani, a Paulo Samosateno exorti sunt, qui dicit non semper fuisse Christum, sed a Maria sumptissime initium.

Hermogeniani, ab Hermogene quodam vocati : qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparavit, matremque elementorum et deam asseruit, quos Apostolus improbat elementis servientes.

Manichæi a quodam Persa exsisterunt, qui vocatus est Manes. Hic duas naturas et substantias introduxit, id est bonam et malam, et animas ex Deo quasi ex aliquo fonte manare asseruit; Vetus Testamentum respuit, Novum ex parte recipit.

Canoniani Latine sine lege dicuntur.

Anthropomorphite dicti, pro eo quod simplicitate rustica Deum humana membra habere, quæ in divinis scripta sunt, arbitrantur; anthropos enim, Græce ἄνθρωπος, Latine homo interpretatur; ignorantes vocem Domini, qui ait: *Spiritus Deus est*. Incorporeus est enim, nec membris distinguitur, nec corporis mole censemur.

Heraclitæ ab Heraclito auctore exorti, monachos tantum recipiunt, conjugia respunnt, regna cœlorum parvulos habere non credunt.

Novatiani a Novato Romæ urbis presbitero exorti, qui adversus Cornelium cathedram sacerdotalem contumaciam invadere hæresim instituit, nolens apostatas suspicere, et rebaptizans baptizatos.

Montani hæretici dicti, quod tempore persecutionis in montibus latuerunt, qua occasione se a corpore catholice Ecclesiæ divisere.

Ebionite ab Ebione dicti, sive a paupertate. Christianum enim per provectum solum justum putant effectum. Unde competenter Ebionei pro paupertate intelligentiae appellati sunt. Hi semijudei sunt, et ita tenent Evangelium, ut legem carnaliter servent, aduersus quos ad Galatas Apostolus scribens invenitur.

Photiniani a Photino Gallo-Græciæ Syrmia episcopo nuncupati, qui Ebionitarum hæresim suscitans, asseruit Christum a Maria per Joseph nuptiali coitu fuisse conceptum.

Æriani ab Ærio quodam nuncupati sunt: hi offerre sacrificium pro defunctis spernunt.

Ethiani ab Ethio sunt vocati, idemque Eunomiani ab Eunomio quodam dialectico, Ethii discipulo, ex cuius nomine magis innoverunt, dissimilem Patri asserentes Filium, et Filio Spiritum sanctum, dicunt etiam nullum imputari peccatum in fide manentium.

Origeniani ab Origene auctore exorti sunt, dicentes quod non possit Filius videre Patrem, nec Spiritus sanctus Filius; animas quoque in mundi principio dicunt peccasse, et pro diversitate peccatorum e cœlis usque ad terram diversa corpora quasi vincula meruisse, eaque de causa factum fuisse mundum.

Noetiani a quodam Noetio vocati, qui dicebant Christum eumdem esse Patrem et Spiritum sanctum. ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus, non in personis, accipiunt: unde et Patripassiani vocantur, quia Patrem passum dicunt.

Sabelliani ab eodem Noetio pullulasse dicuntur, cujus discipulum perhibent fuisse Sabellium, ex cuius nomine maxime innoverunt, unde et Sabelliani

vocati sunt : hi unam personam Patris et Filii et Spiritus sancti astruunt.

Ariani ab Ario Alexandrino presbytero orti sunt, qui coeternum Patri Filium non agnoscens, diversas in Trinitate substantias asseruit, contra illud quod ait Dominus : *Ego et Pater unus sumus* (*Joan. x.*).

Macedoniani a Macedonio Constantinopolitano episcopo dicti sunt, negantes Deum esse Spiritum sanctum.

Apollinaristae ab Apollinari vocati sunt, dicentes Christum corpus tantummodo sine anima suscepisse.

Antidicomaritae appellati sunt, pro eo quod Mariæ virginitati contradicunt, asserentes eam post Christum natum viro suo fuisse commistam.

Metangismonitae ideo tale nomen acceperunt, quia angos, ἄγος Græce, vas dicitur. Aserunt enim sic esse in patre Filium, tanquam vas minus intra vas maius.

Patriciani a quodam Patricio nuncupati sunt, qui substantiam humanæ carnis a diabolo conditam esse dicunt.

Colinthiani a quodam Colintho nominati, qui dicunt Deum non facere malum, contra illud quod scriptum est : *Ego Dominus creans malum* (*Isai. xlvi.*).

Floriani a Florino, qui e contrario dicunt Deum creasse mala, contra id quod scriptum est : *Fecit Deus omnia bona*.

Donatistæ a Donato quodam Afro nuncupati, qui de Numidia veniens, totam pene Africam sua persuasione decepit : asserens minorem Patre Filium, et minorem Filio Spiritum sanctum, et rebaptizans catholicos.

Bonosaici a Bonoso quodam episcopo exorti produntur, qui Christum Filium Dei adoptivum, non proprium, asserunt.

Circumcelliones, dicti eo quod agrestes sunt, quos Cothopitas vocant, supradictæ hæresis habentes doctrinam. Hi amore martyrii semetipsos perimunt, ut violenter de hac vita discedentes, martyres nominentur.

Priscillianistæ a Priscilliano vocati, qui in Hispania ex errore Gnosticorum et Manichæorum permisum dogma compositum.

Luciferiani a Lucifero Syrmia episcopo orti. Episcopos catholicos, qui Constantii persecutione perfidie Arianorum consentientes erant, et postea correcti, redire in Ecclesiam catholicam delegerunt, damnantes sive quod crediderant, sive quod credidisse se simulaverant, Ecclesia catholica materno recepit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis. Hanc illi matris charitatem superbe accipientes, eosque recipere nolentes, ab Ecclesiæ communione recesserunt, et cum ipso Lucifero auctore suo, qui mane oriebatur, cadere meruerunt.

Jovinianistæ a Joviniano quodam monacho dicti, asserentes nullam nyptiarum et virginum esse distantiam, nullumque inter abstinentes et simpliciter epulantibus esse discrimen.

Elvidiani ab Elvidio nominati, qui dicunt post na-

A tum Christum alios Mariam filios de viro Joseph peperisse.

Paterniani a Paterno quodam exorti, qui inferiores corporis partes a diabolo factas opinantur.

Arabici nuncupati, eo quod in Arabia exorti sunt, dicentes animam cum corpore mori, atque in novissimo utrumque resurgere.

Tertullianistæ dicti a Tertulliano, presbytero Africanæ provinciæ et civitatis Carthaginensis, animam immortalem esse, sed corpoream prædicantes, et animas hominum peccatorum, post mortem in dæmones converti putantes.

Tessarodecaditæ dicti, quod quarta decima luna pascha cum Judæis observandum contendunt; nam tessara quatuor, deca decem significat.

B Nyctares a somno nuncupati, quod vigilias noctis respuant, superstitionem esse dicentes, jura temerari Dei, qui noctem ad requiem tribuit.

Pelagiani a Pelagio monacho exorti. Hi liberam arbitrium divinæ gratiæ anteponunt, dicentes suslicere voluntatem ad implenda divina jussa.

Nestoriani a Nestorio Constantinopolitano episcopo nuncupati, qui beatam virginem Mariam non Dei, sed hominis tantummodo asseruit genitricem, ut aliam personam carnis, aliam faceret deitatis; nec unum Christum in Verbo Dei et carne creditit, sed separatim atque sejunctim, alterum Filium Dei, alterum filium hominis prædicavit.

Eutychiani ab Eutychi Constantinopolitano abbate, qui Christum post humanam assumptionem negavit existere de duabus naturis, sed solum in eo divinam asseruit esse naturam.

Acephali dicti, id est sine capite quod sequantur, hæretici; nullus enim eorum reperitur auctor a quo exorti sint : hi trium Chalcedonensium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, et unam in ejus persona naturam prædicant.

Theodosiani et Gaianitæ appellati a Theodosio et Gaiano, qui temporibus Justiniani principis in Alexandria, populi perversi electione uno die sunt ordinati episcopi. Hi errores Eutycheti et Dioscori sequentes, Chalcedonense concilium respuunt; ex duabus unam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaianitæ incorruptam contendunt.

Gnoitæ et Tritoitæ a Theodosianis exorti sunt, ex quibus Gnoitæ ab ignorantia dicti, quia perversitati a qua exorti sunt, id adjiciunt, quod Christi divinitas ignoret futura quæ sunt scripta de die et hora novissima; non recordantes Christi personam in Isaia loquentis : *Dies judicii in corde meo* (*Isai. lxiii.*).

Tritoitæ vero vocati, quod sicut tres personas in Trinitate, ita quoque tres astruunt deos esse, contra illud quod scriptum est : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*. Sunt et aliæ hæreses sine auctore, et sine nominibus, ex quibus aliæ triformem putant Deum esse, aliæ Christi divinitatem passibilem esse dicunt, aliæ Christi de Patre nativitatem initium temporis dant, aliæ liberationem hominum

apud inferos factam Christi descensione non credunt, aliæ animam imaginem Dei negant, aliæ animas converti in dæmones, et in quæcunque animalia existimant, aliæ de mundi statu dissentient, aliæ innumerabiles mundos opinantur, aliæ aquam Deo coeternam faciunt, aliæ nudis pedibus ambulant, aliæ cum hominibus non manducant.

Hæ sunt hæreses adversus catholicam fidem exortæ,

A et ab apostolis et sanctis Patribus, vel conciliis predannatae, quedam in multis erroribus diversæ invicem sibi dissentient, communis tamen nomine adversus Ecclesiam Dei conspirant. Sed et quicunque alter Scripturam sacram intelligit, quam sensus Spiritus sancti flagitat, a quo conscripta est, licet de Ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM.

Quid eos scire et habere conveniat, qui ad sacram ordinem accedere volunt.

Institutio ergo ecclesiastica, qualiter ad divinum officium instrui oporteat sanctissimum ordinem clericorum, multimoda narratione declarat, quia et scientiæ plenitudinem, et vitæ rectitudinem, et eruditio[n]is perfectionem maxime eos habere decet, qui in quodam culmine constituti, gubernaculum regiminis in Ecclesia tenent. Nec enim eis aliqua eorum ignorare licet, cum quibus vel se, vel subjectos instruere debent, id est, scientiam sanctorum Scripturarum, puram veritatem historiarum, modos tropicarum locutionum, significationem rerum mysticarum, utilitatem omnium disciplinarum, honestatem vitæ in probitate morum, elegantiam in prolatione sermonum, discretionem in exhibitione dogmatum, differentiam medicaminum, contra varietatem ægreditur. Hæc ergo qui nescit, non dico aliorum, sed nec suam bene potest disponere utilitatem; ac ideo necesse est ut futurus populi rector, dum vacat, paret sibi ante arma, in quibus post modum hostes fortiter superet, et gregem sibi commissum opportune defendat. Turpe est enim tunc primum quemlibet velle discere, dum debet (pastor constitutus) docere, et periculoso est eum magisterii pondus subire, qui non, scientiæ præsidio suffultus, potens est illud sufferre. Nulla ars doceri præsumatur, nisi prius intenta meditatione discatur. Ab imperitis ergo pastore[m] magisterium qua temeritate suscipitur, quando ars est artium regimen animarum? Quis autem cogitationum vulnera occultiora esse nesciat vulneribus viscerum? Et tamen sœpe qui nequaquam spiritualia præcepta cognoverunt, cordis se medicos prosteri non metunt, dum qui pigmentorum vim nesciunt, videri medici carnis erubescunt. Nam sunt nonnulli qui intra sanctam Ecclesiam sola ambitione honoris culmen appetunt, atque attestante veritate primas salutationes in foro, primos in coenis recubitus, primas in conventionibus cathedras querunt; qui susceptum curæ pastoralis officium ministrare digne tardio magis nequeunt, quanto ad humilitatis magisterium ex sola elatione pervenerunt. Quos contra Dominus per prophetam queritur, dicens: *Ipsi regnaverunt et non ex me, principes existiterunt, et ego ignorari* (*Osee viii*). Ex se namque et non ex arbitrio summi rectoris regnant, qui, nullis fulti virtuti-

bus, nequaquam divinitus vocati, sed sua cupiditate accensi, culmen regiminis rapiunt potius quam asse-
quuntur, quos tamen internus judex provehit, et ne-

B scit quia quos permittendo tolerat. profecto per judicium reprobationis ignorat. Pastorum ergo imperitia voce Veritatis increpatur, cum per prophétam dicatur: *Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam, tenentes legem nescierunt me* (*Isa. lvi*). Nesciri ergo se ab eis queritur Veritas, et nescire se principatum nescientium protestatur, quia profecto hi qui ea quæ sunt Domini nesciunt a Domino nesciuntur, Paulo attente, qui ait: *Si quis autem ignorat, ignorabitur* (*I Cor. iv*). Quæ nimium pastorum sœpe imperitia meritis congruit subjectorum, qui quamvis lumen scientiæ sua culpa exigente non habeant, districto tamen iudicio agitur ut per eorum ignorantiam hi etiam qui sequuntur offendant. Hinc namque in Evangelio per semetipsam Veritas dicit: *Si cæcus cæco ducatum præstat, ambo in foveam cadunt* (*Matth. xv*). Et sunt nonnulli qui solerti cura spiritalia præcepta perscrutantur, sed quæ intelligendo penetrant, vivendo conculcant, repente docent quæ non opere, sed meditatione, didicerunt, et quod verbis prædicant, moribus impugnant. Unde sit ut cum pastor per abrupta graditur, ad precipitum grex sequatur. Hinc namque per prophétam Dominus contra contemptibilem pastorum sententiam queritur dicens: *Cum ipsi limpidissimam aquam biberitis, reliquam pedibus vestris turbabatis, et oves meæ quæ conculcata pedibus vestris fuerant, pascebantur, et quæ pedes vestri turbaverant, hæc bibeant* (*Ezech. xxxiv*). Aquam quippe limpidissi-

D man pastores bibunt, cum fluenta veritatis recte intelligentes hauriunt; sed eamdem aquam pedibus turbare, est sanctæ meditationis studia male vivendo corrumperem. Aquam scilicet eorum pedibus turbatam oves bibunt, cum subjecti quique non sectantur verba quæ audiunt, sed ea sola quæ conspiquant exempla pravitatis, imitantur. Hinc rursus Dominus per prophetam dicit: *Facti sunt domui Israel in offendiculum iniquitatis* (*Ezech. xliv*). Nemo quippe amplius in Ecclesia nocet, quam qui perverse agens, nomen vel ordinem sanctitatis habet. Refugerent autem indigni quique tanti reatus pondera, si veritatis sententiam sollicita cordis aure pensarent, qui ait: *Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, melius erat ei ut ligaretur mola asinaria in collo ejus,* et

projiceretur in profundum maris (Matth. xviii). Per A molain quippe asinariam, sacerularis vitæ circuitus et labor exprimitur, et profundum maris, extrema damnatio designatur. Qui ergo sanctitatis specie deductus, vel verbo, vel exemplo cæteros destruit, melius profecto fuerat, ut hunc ad mortem sub exteriori habitu terrena acta constringerent, quam hunc sacra officia in culpa cæteris imitabilem demonstrarent, quia nimirum si solus caderet, utcunque hunc tolerabilior inferna pœna cruciaret. Sed quia utrumque necesse est, ut bonam vitam sapientia illustret, et sapientiam bona vita commendet, utrumque in hoc libro (si Dominus annuerit) digeremus, id est, ut sciant hi qui in sacris ordinibus Ecclesiæ, aut jam Domino deserviunt, aut deservituri erunt, quantæ eruditionis eis opus sit in animo, et quam sobriæ vitæ exemplo, quanque virtutis et discretionis in docendo, ut nec discordet vita prudentiæ, neque sermo dissentiat disciplinæ.

CAPUT II.

De eminentia sacrarum Scripturarum, et ad quid omnis scientia referenda sit.

Fundamentum autem, status et perfectio prudentiæ, scientia, est sanctorum Scripturarum: quæ ab illa incommutabili æternaque sapientia profluenſ, quæ ex ore Altissimi prodiit, primogenita scilicet ante omnem creaturam Spiritus sancti distributionibus, per vasa Scripturæ lumen indeficiens, quasi per laternas orbi lucet universo, ac si quid aliud est, quod sapientiæ nomine rite censer possit, ab uno Ecclesiæque sapientiæ fonte derivatum, ad ejus respectat originem. Quidquid enim veri a quoconque reperitur, a veritate verum esse per ipsam veritatem dignoscitur; et quidquid ubique boni invenitur, a bonitate bonum esse deprehenditur; sic et quidquid sapientiæ a quoquam investigatur, a sapientia sapiens esse intelligitur. Nec enim illa quæ in libris prudentium hujus sæculi vera et sapientia reperiuntur alii quan veritati et sapientiæ attribuenda sunt, quia non ab illis hæc primum statuta sunt in quorum dictis hæc leguntur, sed ab æterno manentia investigata sunt, quantum ipsa doctrix et illuminatrix omnium veritas et sapientia eis investigare posse concessit; ac ideo ad unum terminum cuncta referenda sunt, et quæ in libris gentilium utilia, et quæ in D Scripturis sacris salubria inveniuntur ut ad cognitionem perfectam veritatis et sapientiæ perveniamus, qua cernitur et tenetur, summum bonum. Summo autem bono assecuto et adepto, vere beatus quisque fit, cum summa sapientia plene et perfecte in æternum perfruiatur: quia sine hac sapientia nemo fieri beatus potest, sicut ipsa veritas et sapientia Christus ad Patrem loquens testatur: *Hæc est autem, inquit, vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii).* Consequenter autem hic intelligitur Spiritus sanctus, qui est Patris Filiique tanquam charitas consubstancialis amborum. Tunc ergo cognitio Dei erit perfecta, quando mors erit nulla. Tunc et beatitudo erit plena,

quando Dei clarificatio erit summa. Sed prius hic quodammodo clarificatur Deus, dum per fidem credentium et sanctorum Scripturarum manifestationem in tota mundi latitudine prædicatur. Nunc enim videmus eum per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem; nunc cognoscimus ex parte, tunc autem cognoscemus sicut et cogniti sumus.

CAPUT III.

Quibus obscuritatibus Scriptura sacra sit involuta, et quod eam temere alicui legere non licet.

Igitur Scriptura divina, qua tantis morbis humana-
narum voluntatum subvenitur, ab una lingua perfecta, qua opportune potuit per orbem terrarum disseminari, per varias interpretum linguas longe lateque diffusa est, ut innotesceret gentibus ad salutem. Quam legentes nihil appetunt aliud, quam cogitationes voluntatemque illorum, a quibus conscripta est invenire, et per illas voluntatem Dei secundum quam tales homines locutos credimus. Sed multis et multiplicibus obscuritatibus et ambiguitati-
bus decipiuntur, qui temere legunt, aliud pro alio sentientes, quibusdam autem locis quid vel falso suspicentur, cum non inveniunt, ita obscure dicta quædam, densissimam caliginem obducunt. Quod totum provisum esse divinitus non dubito, ad edemandam labore superbiam, et intellectum a fastidio renovandum, cui facile investigata plerumque vilescunt. Sunt enim in divinis libris plurima loca tropicis locutionibus difficultia, sunt quoque multa rerum magnitudine eximia, atque ideo necesse est, ut et sensus et ingenii sagacitate investigentur, et pro sui dignitate intellecta venerentur. Nemo enim ambigit per similitudines libentius quæque cognosci, et cum aliqua difficultate quæsita multo gratius inveniri. Qui enim prorsus non inveniunt quod querunt, faine laborant; qui autem non querunt, quia in promptu habent, fastidiose permanescunt. In utroque autem languor cavendum est. Magnifice ergo et salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas sanctas medicavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. Nihil autem fere de illis obscuritatibus eritur, quod non planissime dictum alibi reperiatur.

CAPUT IV.

De gradibus sapientiæ et charitatis.

Ante omnia enim opus est ei qui desiderat ad sapientiæ pervenire culmen, Dei timore converti, ad cognoscendum ejus voluntatem, quid nobis appetendum fugiendumque præcipiat. Timor autem iste cognitionem de nostra mortalitate et de futura morte necesse est incutiat, et quasi clavatis carnibus, omnes superbiae motus ligno crucis affigat. Deinde mitescere opus est pietate, neque contradicere divine Scripturæ, sive intellectæ si aliqua vitia nostra percudit, sive non intellectæ quasi nos melius sapere meliusque percipere possimus, sed cogitare potius, et credere id esse melius et verius quod ibi scriptum est, etiamsi lateat, quam id quod nos per nos ipsos sapere possumus. Post istos duos gradus timoris atque

pietatis, ad tertium venitur scientiae gradum, de quo nunc agere constitui. Nam in eo se exercet omnis divinarum Scripturarum studiosus, nihil in eis aliud invenitur usquam diligendum esse Deum propter Deum, et proximum propter Deum, et illum quidem ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, proximum vero tanquam seipsum, id est, ut jam proximi dilectio, sicut etiam nostri referatur in Deum. Quisquis ergo Scripturas sacras vel quamlibet partem earum intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non ædificet istam geminam charitatem Dei et proximi, nondum intellexit quemadmodum oportebat eum scire. Itaque tria hæc sunt, quibus et scientia omnis, et prophetia militat, fides, spes, charitas; sed fidei succedit spes, et spei succedit beatitudo; charitas autem etiam istis decadentibus augebitur potius. Cum ergo quatuor diligenda sunt, unum quod super nos, id est Deus; alterum quod nos sumus, id est anima ad imaginem Dei creata; tertium quod juxta nos est, id est alter homo; quartum quod infra nos, id est corpus; de secundo, et quarto nulla præcepta danda erant. Quantumlibet enim homo excitat a charitate, remanet illi tamen dilectio sui, et dilectio corporis sui, restabat ut de illo quid supra nos est, et de illo quod juxta nos est, præcepta sumerentus. *Diliges, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo,* etc. Omnis quippe homo in quantum homo est, diligendus est propter Deum, Deus vero propter seipsum. Amplius quisque Deum debet diligere quam seipsum, item amplius alius homo diligendus est quam corpus nostrum, quia propter Deum omnia ista diligenda sunt, et potest nobiscum alius homo Deo perfici, quod non potest corpus, quia corpus per animam vivit, quia fruimur Deo. Omnes autem homines æque diligendi sunt; sed cum omnibus prodesse non possimus, his potissimum consulendum est, qui locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius nobis, quasi quadam sorte junguntur. Velle tamen debemus, ut omnes homines nobiscum diligent, et totum quod eos vel adjuvamus, vel adjuvamur ab eis, ad unum illum finem referendum est. Jure enim continuatur scientiae charitas, quia solummodo scientiae fructus in charitate consistit. *Scientia, ait Apostolus, inflat, charitas vero ædificat (I Cor. viii).* Si ergo appetendum est quod inflat, multo magis quod ædificat, ut cum scimus voluntatem Dei, diligamus obedire Deo, ut perveniamus ad Deum. Nam ista scientia bonæ spei hominem se non jactantem, sed lamentantem facit, quo affectu impetrat sedulis precibus consolationem divini adjutorii, ne desperatione frangatur, et esse incipit in quarto gradu, hoc est, fortitudinis. Quæritur et sititur justitia; hoc enim affectu ab omni mortifera jucunditate rerum transeuntium sæpe extrahitur, et inde se avertens, convertit ad dilectionem æternorum, immutabilem scilicet unitatem, eamdemque Trinitatem, quam ibi aspicerit, quantum potest, in longinquu radiante, siue aspectus infirmitate sustinere se illam lucem non posse persenserit, in quinto gradu, hoc est, in

A consilio misericordiae purgat animam tumultuantem quodammodo, atque obstrepentem sibi de appetitu inferiorum conceptis sordibus. Hic vero se in dilectione proximi non ignaviter exercet, in eaque perficitur, et spe jam plenus atque integer viribus, cum pervenerit usque ad amici dilectionem, ascendit in sextum gradum, ubi jam ipsum oculum purgat, quo videri Deus potest ab eis, qui huic sæculo moriuntur, nam in tantum vident, in quantum moriuntur huic sæculo; in quantum autem huic vivunt non vident, et ideo quamvis jam certior, et non solum tolerabilior, sed etiam jucundior species lucis illius incipit apparere, in ægniate adhuc tamen et per speculum videri dicitur, quia magis per fidem quam per speciem ambulatur, cum in hac vita peregrinamur, quamvis conversationem habeamus in cœlis. In hoc autem gradu ita purgat oculum cordis, ut veritati nec seipsum quidem præferat, ut conferat proximum, ergo nec seipsum, quia nec illum quem diligit sicut seipsum. Erit ergo iste sanctus tam simplici corde, atque mundato, ut neque hominibus, placendi studio detorquatur a vero, nec respectu devitandorum quorumlibet incommodorum suorum quæ adversantur huic vitæ. Talis filius ad sapientiam ascendit, quæ ultima et septima est, qua pacatur, tranquillusque perficitur. Initium enim sapientiae timor Domini, ab illo enim usque ad ipsam per hos gradus ascenditur et venitur.

CAPUT V.

C *Quod is qui ad sapientiae integritatem pervenit, ad charitatis perfectionem perveniat.*

Quicunque igitur ad sapientiae culmen pervenit, ad fastigium charitatis perveniat necesse est, quia nemo perfecte sapit, nisi is qui recte diligit. Quando enim quis per gradus supra dictos ad sapientiae plenitudinem studet pervenire, nihil aliud agit, nisi ut ad perfectionem charitatis perveniat, et quantum perficit in sapientia, tantum in charitate. Prædictimus enim quod in cogitatione perfecta sapientiae, beatitudo vera considereret, hoc idem dicimus et de charitate, quia in dilectione perfecta charitatis beatitudo summa consistit. Nam creator omnium Deus, qui beatitudo nostra est, utrumque nomine æqualiter nuncupatur, sicut in libro Sapientiae de eo scriptum est: *Omnium, inquit, artifex docuit me sapientia. Est enim illa Spiritus intellectus, sanctus, unicus,* etc. (*Sap. vii*). Et apostolus Joannes: *Deus, inquit, charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo (I Joan. iv)*. Nam Salvator in Evangelio sapientiam et charitatem unum esse intelligi volens, ad Patrem dixit: *Pater juste, mundus te non cognovit, ego autem te cognovi, et hi cognoverunt, quia tu me misisti, et notum feci eis nomen tuum, et notum faciam, ut dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, et ego in ipsis (Joan. xvii)*. Quisquis ergo percipit plenam notitiam Dei, simul habet in se perfectam dilectionem Dei, et his ambobus fruens, æternam beatitudinem adeptu summo bono tenebit.

CAPUT VI.

De modo legendi sacras Scripturas.

Sed nos his ita prælibatis, ad tertium illum gradum, id est scientiam, considerationem referamus, de qua disserere quod Dominus suggesserit atque tractare instituimus. Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator, qui primo totas legerit, notasque habuerit, et si nondum intellectu, jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur canonice, nam cæteras securus legat sive veritatis instructus, ne præoccupent imbecillum animum, et periculis mendaciis atque phantasmatibus eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canoniceis autem Scripturis, ecclesiarum catholicarum quamplurimam auctoritatem sequatur, inter quas sane illæ sunt quæ apostolicas sedes habere, et Epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canoniceis, ut eas quæ ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis præponat eis quas quidam non accipiunt, in eis vero quæ non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravioresque accipiunt, eis quas paucioris minorisque auctoritatis Ecclesiæ tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quanquam hoc invenire non possit, æqualis tamen auctoritatis eas habendas puto. Totus autem canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus his libris continetur (ut breviter dicam) Veteris Testamenti xlvi, Novi autem xxvii, qui sunt lxxii. Quorum omnium nomina et seriem, et auctoritatem, quia in superiori libro quantum potui descripti, non necesse credimus iterare.

CAPUT VII.

De canone Hebræorum, quomodo apud eos tripartitus est ordo divinarum Scripturarum.

Notandum tamen quod Hebræi Vetus Testamentum, Esdra auctore juxta numerum litterarum suarum in xxii libros accipiunt, dividentes eos in tres ordines, legis scilicet, prophetarum et hagiographorum. Primus ordo legis in quinque libris accipitur, quorum primus est Bresith, qui est Genesis. Secundus Ellesmot, qui est Exodus. Tertius Vaiicra, qui est Leviticus. Quartus Vaiedabbet, qui est Numerus. Quintus Ellehadabrim, quod est Deuteronomium. Hi sunt quinque libri Moysi, quos Hebræi Thorath, Latini legem appellant; proprie autem lex appellatur, quæ per Moysen data est. Secundus ordo prophetarum, in quo continentur libri octo, quorum primus Josue bennun, qui Latine Jesu Nave dicitur. Secundus Sophithim, qui est Judicum. Tertius Samuel, qui est Regum primus. Quartus Malachim, qui est Regum secundus. Quintus Isaias. Sextus Jeremias. Septimus Ezechiel. Octavus Thereasar, qui dicitur duodecim prophetarum, qui libri quia sibi pro parvitate adjuncti sunt, pro uno accipiuntur. Tertius ordo Hagiographorum, id est, sancta scribentium, in quo sunt libri novem, quorum primus Job; secundus Psalterium, qui in quinque incisionibus dividitur; tertius Massoth, quod est Proverbia Salomonis;

A quartus Coheleth, qui est Ecclesiastes; quintus Sirhasirim, quod est Canticum cantorum; sextus Daniel; septimus Dibrehaiomim, quod est Verba dierum, id est, Paralipomenon; octavus Esdras; nonus est Esther. Qui simul omnes v, et viii, et ix, sunt xxii, sicut superius sunt comprehensi. Quidam autem Ruth, et Cinoth, quod Latine dicitur lamentatio Jeremiæ, hagiographis adjiciunt, et viginti quatuor volumina Veteris Testamenti faciunt, iuxta xxiv seniores, qui ante conspectum Dei assistunt. Isti sunt libri qui apud Hebræos canonicam auctoritatem habent. Quartus est apud nos ordo Veteris Testamenti, eorum librorum qui in canone Hebraico non sunt, quorum primus Sapientiæ liber est, secundus Ecclesiasticus, tertius Tobiae, quartus B Judith, quintus et sextus Machabæorum, quos licet Judæi inter apocrypha separant, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros honorat et prædicat. In Novo autem Testamento duo sunt ordines, primus Evangelicus, in quo sunt Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes; secundus Apostolicus, in quo sunt Epistolæ apostolorum Petri, Jacobi, Joannis, Judæ et Pauli, et liber Actus apostolorum, et Apocalypsis. In his omnibus libris timentes Deum et pietate mansueti querunt voluntatem Dei, cuius operis et laboris prima observatio est, ut diximus, nosse istos libros, et si nondum ad intellectum, legendo tamen vel mandare memorie, vel omnino incognitos non habere. Deinde illa quæ in eis aperte posita sunt, vel præcepta vivendi, vel regulæ credendi, solertia diligentiusque investiganda sunt, quæ tanto quiske plura invenit, quanto est intelligentia capacior. In his enim quæ aperte in Scripturis posita sunt, inveniuntur illa omnia quæ continent fidem, mores vivendi, spem scilicet atque charitatem; cum vero facta quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum Scripturarum, in ea quæ obscura sunt aperienda et discutienda, pergendum est ut ad obscuriores locutiones illustrandas, de manifestioribus sumantur exempla, et quedam certarum sententiarum testimonia, dubitationem certis auferant, in qua re memoria valet plurimum, que si desuerit, non potest his præceptis dari.

CAPUT VIII.

Unde fit quod non intelliguntur quæ scripta sunt.

Duabus autem causis non intelliguntur quæ scripta sunt, si aut ignotis, aut ambiguis signis obtenguntur. Sunt autem signa propria vel translata. Propria dicuntur, cum his rebus significandis adhibentur, propter quas sunt instituta, sicut dicimus bovem cum intelligimus pecus, quod omnes nobiscum Latinæ linguae homines hoc nomine vocant. Translata sunt, cum et ipsæ res quas propriis verbis significamus, ad aliquid aliud significandum usurpantur, sicut dicimus bovem, et per has duas syllabas intelligimus pecus, quod isto nomine appellari solet; sed rursus per illud pecus intelligimus evangelistam quem significavit Scriptura, interpretante Apostolo et dicente: *Bovem triturantem non infrenabis*

(*I Cor. ix*). Ad propria autem signa pertinent verba, quæ prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi, quoque animo concipiuntur, si ea quisque prodere velit. Sed quia verberato aere statim transeunt, nec diutius manent quam sonant, instituta sunt per litteras signa verborum et ita voces oculis ostenduntur, non per seipsum, sed per signa quædam sua. Ista signa ergo non potuerunt communia esse omnibus gentibus, peccato quodam dissensionis humanæ, cum ad se quisque principatum rapit, cuius superbæ signum est erecta illa turris in cœlum, ubi homines impii non solum animos, sed etiam voces dissonas habere meruerunt. Sed gratia Dei misericorditer provisum est, ut Scriptura divina quæ in prima illa lingua, qua homines primi locuti sunt primitus conscripta est, ab ipsa per varia interpretum officia ad notitiam hominum deferretur, ne humana miseria fame verbi Dei deficiens, sine remedio in æternum periret, servato tamen ordine, quem maxime canon invenit harum Scripturarum illis tribus linguis, quæ in cruce redemptoris et Salvatoris nostri dedicatae sunt, Hebræa videlicet, Græca et Latina, ad insinuandam sanctæ Trinitatis fidem, in tribus mundi partibus tripartito humano generi principaliter commendari, ut ex his unaquæque gens et natio propriæ linguae adminicculo intellectum sibi salubrem attraheret, interpretando ac colloquendo sensum eumdem canonicum propriis verbis. Sed quia prædictimus, quod aut in ignotis signis, aut in ambiguis hæreret intellectus, ut non facile intelligerentur quæ scripta sunt, de ambiguis signis post loquemur, nunc de incognitis agimus. Agere enim decrevimus, ut si Dominus vellet, quæcunque in predictis duobus signis necessaria essent ad discendum nobis, distributo ordine modoque disposito, quantum possemus conserberemus, unde oportebat, ut de ignotis propriis signis post ageremus, in quibus radix et initium discendi consistit. Deinde de ignotis translatis, in quibus subtilitas et utilitas lectionis habetur, postea vero de ambiguis signis, propriis atque translatis, quibus ad purum elicitis, et secundum veritatem inventis, firmitas et integritas lectionis generatur.

CAPUT IX.

De ignotis signis.

Ignotorum autem signorum duæ forme sunt, quantum ad verba pertinet; namque aut ignotum verbum facit hærere lectorem, aut ignota locutio. Quæ si ex aliis linguis veniunt, aut quærenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut lingua eadem, si et otium est et ingenium ediscenda, aut plurimum interpretum consulenda collatio. Si autem ipsius linguae nostræ, id est Latinæ, aliqua verba locutionesque ignoramus, legendi consuetudine audiendique innotescunt. Nulla sane sunt magis mandanda memoriae, quam illa verborum locutionumque genera quæ ignoramus, ut cum peritior occurrerit, de eo quæri possit, vel talis lectio, quæ vel præcedentibus, vel consequentibus, velocius [vel utrisque] ostendat,

A quam vim habeat, quidque significet quod ignoramus, facile adjuvante memoria possimus advertere et discere. Debet autem studere, is qui proprietatum signorum peritus esse vult, id est, quantum ad sermones pertinet, ut et certam cognoscat vim verborum, et proprium sciat modum locutionum, quod a grammaticis et rhetoribus non mediocriter discere (qui vult) valet.

CAPUT X.

De translatis ignotis.

In translatis vero signis, si qua forte ignota co-gunt hærere lectorem, partim linguarum notitia, partim rerum, investiganda sunt. Aliquid enim ad similitudinem valet, et procul dubio secretum quidam insinuat Siloa piscina, ubi faciem lavare jussus est cui oculos Dominus luto de sputo facto junxerat; quod tamen nomen linguae incognite nisi evangelista interpretatus esset, tamen magnus intellectus lateret. Sic etiam multa quæ ab auctoribus eorumdem librorum interpretata non sunt nomina Hebræa, non est dubitandum habere non parvum vim atque adjutorium ad solvenda ænigmata Scripturarum, si quis ea possit interpretari. Quod nonnulli ejusdem linguae periti viri, non sane parvum beneficium posteris contulerunt, qui separata de Scripturis eadem omnia verba interpretati sunt; et quid sit Adam, quid Eva, quid Abraham, quid Moyses; sive etiam locorum nomina; quid sit Hierusalem, vel Sion, vel Jericho, vel Libanus, vel Jordanis, et quæcunque alia in illa lingua nobis sunt incognita nomina; quibus apertis et interpretatis, multæ in Scripturis figuratae locutiones manifestantur. Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones cum ignoramus vel animalium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ plerumque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur. Nam et de serpente, quod notum est, totum corpus eum pro capite objicere ferientibus, quantum illustrat sensum illum, quo Dominus jubet astutos nos esse sicut serpentes, ut scilicet pro capite nostro, quod est Christus, corpus potius consequentibus offeramus, ne fides Christiana tanquam necet in nobis, si parcentes corpori, negemus Deum. Vel illud quod per cavernæ angustias coarctatus, deposita veteri tunica, vestes novas accipere dicitur, quantum concinit ad imitandam ipsam serpentis astutiam, exuendumque veterem hominem sicut Apostolus dicit, *ut induamur novo* (*Col. iii*), et exeundum per angustias dicente Domino, *Intrate per angustum portam* (*Matth. vii*). Ut ergo notitia naturæ serpentis illustrat multas similitudines, quas de hoc animante Scriptura dare consuevit, sic ignorantia nonnullorum animalium, quæ non minus per similitudines commemorat, impedit plurimum intellectorem. Sic lapidum, sic herbarum, vel quæque tenentur radicibus. Nam et carbunculi notitia quod lucet in tenebris, multa illuminat etiam obscura librorum, ubi cuncte propter similitudinem ponuntur; et ignorantia berylli vel adamantis claudit plerumque intelligentiae

fores. Nec aliam ob causam facile est intelligere pacem perpetuam significari olivæ ramulo, quem rediens ad arcam columba pertulit, nisi quia novimus et olei lenem contactum non facile alieno humore corrupti, et arborem ipsam frondere perenniter. Multi autem per ignorantiam hyssopi dum nesciunt quam vim habeat, vel ad purgandum pulmonem, vel ad saxa radicibus penetranda, cum sit herba brevis atque humilis, omnino invenire non possunt quare sit dictum: *Asperges me hyssopo et mundabor* (*Psal. l.*). Numerorum etiam imperitia, et musicarum rerum ignorantia, multa faciunt non intelligi translate ac musice posita in Scripturis; de quibus quando de singulis disciplinis disputabimus, apertius edisseremus, de ambiguis nunc dieturi.

CAPUT XI.

De ambiguis signis quomodo constant.

Ambiguitas autem Scripturæ, aut in verbis propriis est, aut in translatiis. Sed cuin verba propria faciunt ambiguam Scripturam, primo videndum est, ne male distinxerimus aut pronuntiaverimus. Cum ergo adhibita intentio incertum esse præviderit quomodo distinguendum aut quomodo pronuntiandum sit, consulat regulam fidei, quam de Scripturarum planioribus locis et Ecclesiæ auctoritate percepit. Quod si ambæ, vel etiam omnes, si plures fuerint partes ambiguitatis, secundum fidem sonuerint, textus ipse sermonis a præcedentibus et consequentibus partibus, quæ ambiguitatem illam in medio posuerunt, restat consulendus, ut videamus cuinam sententiæ, de pluribus quæ se ostendunt, ferat suffragium, eamque sibi contexi patiatur. Jam nunc exempla considera. Illa hæretica distinctio: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (*Joun. 1.*), ut aliis sit sensus: *Verbum erat hoc in principio apud Deum, non vult Verbum Deum confiteri.* Sed hoc regula fidei refellendum est, qua nobis de Trinitatis æqualitate præscribitur, ut dicamus: *Et Deus erat Verbum.* Deinde subjungamus: *Hoc erat in principio apud Deum.* Illa vero distinctionis ambiguitas, neutra parte resistit fidei, et ideo textu ipso sermonis dijudicanda est, ubi ait Apostolus: *Et quid eligam ignoro. Compellor autem ex duobus: concupiscentiam habens dissolvi, et cum Christo esse; multo enim magis optimum: manere in carne necessarium propter vos* (*Phil. 1.*). Incertuori enim utrum ex duobus concupiscentiam habens, an compellor autem ex duobus, ut illud adjungatur, concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo. Sed quoniam ita sequitur, multo enim optimum, appareat cum ejus optimi dicere se habere concupiscentiam, ut cum ex duobus compellatur, alterius tamen habeat concupiscentiam, alterius necessitatem; concupiscentiam scilicet esse cum Christo, necessitatem manere in carne. Quæ ambiguitas uno consequenti verbo dijudicatur, quod positum est, *enim.* Quam particulam quia abstulerunt interpretes, illa potius sententia ducti sunt, ut non solum compelli ex duobus, sed etiam duorum habere concupiscentiam

A videretur. Sic ergo distinguendum est, et quid eligam ignoro: compellor autem ex duobus, quam dictionem sequitur, concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo. Et tanquam quereretur quare hujus rei potius habeat concupiscentiam, multo enim magis optimum, inquit. Cur autem e duobus compellitur? Quia manendi est necessitas, quam ita subjecit: *Manere in carne necessarium propter vos.* Ubi neque præscriptio fidei, neque ipsius sermonis textu ambiguitas explicari potest, nihil obest secundum quamlibet earum quæ ostenduntur, sententiam distinguere curet. Veluti est illa ad Corinthios: *Has ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni coquinatione carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei* (*II Cor. vii*). Dubium

B est quippe, utrum *Mundemus nos ab omni coquinatione carnis et spiritus*, secundum illam sententiam, *Ut sit sancta corpore et spiritu, an Mundemus nos ab omni coquinatione carnis*, ut alias sit sensus, *Et spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei capite nos* (sic). Tales ergo distinctionum ambiguates in potestate legentis sunt. Quæcumque autem de ambiguis distinctionibus diximus, eadem observanda sunt et in ambiguis pronuntiationibus; quæ nisi lectoris nimia perturbantur incuria, aut regulis fidei corriguntur, aut præcedentis vel consequentis contextione sermonis. Quod si neutrum horum adhibetur ad correctionem, nihilominus dubiæ remanebunt, ut quolibet modo lector pronuntiaverit, non sit in culpa. Quali autem voce pronuntietur illud quod Nathanael dixit, *A Nazareth potest aliquid boni esse* (*Joan. 1.*), sive affirmantis, ut illud solum ad interrogationem pertineat quod ait *A Nazareth?* sive totum cum dubitatione interrogantis, non video quomodo discernatur: uterque autem sensus fidem non impedit.

CAPUT XII.

De ambiguis propriis.

Rarissime ergo et difficillime inveniri potest ambiguitas in propriis verbis, quantum ad libros divinarum Scripturarum spectat, quam non aut circumstantia ipsa sermonis qua cognoscitur scriptorum intentio, aut interpretum collatio, aut præcedentis linguae solvat inspectio. Nam quod scriptum est, *Non est absconditum te os meum, quod fecisti in abscondito*, non eluet legenti, utrum correpta littera os pronuntiet, an producta. Si enim corripiat, ab eo quod sunt ossa; si autem producat, ab eo quod sunt ora, intelligitur numerus singularis. Sed talia linguae præcedentis inspectione id judicantur: nam in Graeco non στόμα, sed ὀστή, positum est. Item illud Apostoli: *Quæ prædico vobis sicut prædicti, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* (*II Cor. xiii*). Si tantummodo dixisset, quæ prædico vobis, neque subjunxit prædicti, dubium esset utrum in eo quod dixit, prædico, producenda an corripienda esset syllaba media; nunc autem manifestum est producendam esse; non enim ait sicut prædicavi, sed sicut prædicti. Sed quia haec raro, ut

prediximus, verba inveniuntur, quæ non faciem
habeant solutionem, ad verborum translatorum am-
biguitates stylum vertamus, quæ non mediocrem
curam industriamque desiderant. Nam in principio
cavendum est, ne figuratam locutionem ad litteram
accipias. Ad hoc enim pertinet quod ait Apostolus :
Littera occidit, spiritus autem vivificat (*II Cor. iii*).
Nulla mors animæ congruentius appellatur, quam
cum id etiam quod in ea bestias antecellit, hoc est
intelligentia, carni subjicitur sequendo scilicet solam
litteram. Qui enim sequitur litteram translata verba
sicut propria tenet, neque illud quod proprio verbo
significatur, refert ad aliam significationem. Et ea est
miserabilis animæ servitus, signa pro rebus accipere,
et supra creaturam corpoream, oculum mentis ad
hauriendum æternum lumen levare non posse. Quæ
tamen servitus in Iudeo populo longe a cæterarum
gentium more distabat, quandoquidem rebus tem-
poralibus ita subjugati erant, ut unus eis in omnibus
comandaretur Deus. Gentes autem simulacula ma-
nusfacta deos habebant, et si quando aliqui eorum
illa tanquam signa interpretari conabantur, ad crea-
turam colendam venerandamque referebant. Sed
ab hac utraque servitu, veniens Christus veritatis
suæ luce illuminans, omnes in se credentes veraciter
liberavit.

CAPUT XIII.

**Modus inveniendi utrum locutio propria sit an trans-
lata.**

Huic autem observationi qua cavemus figuratam
locutionem, id est translatam, quasi propriam se-
qui, adjungenda etiam illa est, ne propriam quasi
figuratam velimus accipere. Demonstrandus est igitur
proprius modus inveniendæ locutionis, propriane
an figurata sit, et iste omnino modus est, ut quid-
quid in sermone divino neque ad morum honesta-
tem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest,
figuratum esse cognoscas. Morum honestas ad dili-
gendum Deum et proximum, fidei veritas ad cognoscendum
Deum et proximum pertinet. Spes autem
sua cuique est in conscientia propria, quenadmodum
se sensit ad dilectionem Dei et proximi cognitionemque
proficere. Non enim præcipit Scriptura
nisi charitatem, nec culpat nisi cupiditatem; et eo
modo informat mores hominum. Charitatem voco
motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se
atque proximo propter Deum. Cupiditatem autem
motum animi ad fruendum se et proximo, et quolibet
corpo non propter Deum. Quod autem agit in-
domita cupiditas ad corrumpendum animum et cor-
pus suum, flagitium vocatur; quod autem agit ut
alteri noceat, facinus dicitur. Et hæc sunt duo ge-
nera omnium peccatorum, sed flagitia priora sunt.
Quæ cum exinaniverint animum, et ad quamdam
egestatem perduxerint, in facinora prosilitur, quibus
removeantur impedimenta flagitorum, aut adju-
menta querantur. Item quod agit charitas quod sibi
prosit, utilitas est; quod autem agit ut prosit proximo,
beneficentia nominatur. Et hic præcedit utilitas :

A quia nemo potest ex eo quod non habet prodesse al-
teri. Quanto autem magis regnum cupiditatis destrui-
tur, tanto charitatis augetur. Quidquid ergo asper-
rum et quasi sœvum factu dictuque in sanctis Scrip-
turus legitur, ex persona Dei vel sanctorum ejus,
ad cupiditatis regnum destruendum valet. Quod si
perspicue sonat, non est ad aliud referendum, quasi
figurate dictum sit, sicuti est illud Apostoli : *The-
saurizasti tibi, inquit, iram in die ire et revelationis
justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum
opera sua, et reliqua.* (*Rom. ii*) Ergo in locutioni-
bus figuratis regula sit hujusmodi, ut tam diu veretur
diligenti consideratione quod legitur, donec ad
regnum charitatis interpretatio perducatur. Si au-
tem hoc iam proprie sonat, nulla putetur figurata
locutio. Si præceptiva locutio est, aut flagitium, aut
facinus vetans, aut utilitatem aut beneficentiam ju-
bens, non est figurata. Si autem flagitium aut faci-
nus videtur jube, et utilitatem et beneficentiam
vetare, figurata est. *Nisi manducaveritis, inquit,
carnem filii hominis, et sanguinem ejus biberitis, non
habebitis vitam in vobis* (*Joan. vi*). Facinus vel flagiti-
um videtur jubere. Figurata ergo est, præcipiens
passioni Domini esse communicandum, et suaviter
atque utiliter recolendum in memoria, quod pro no-
bis caro ejus crucifixæ et vulnerata sit. Ait Scrip-
tura : *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit,
potum da illi* (*Rom. xii*). Hic nullo dubitate benefi-
centiam præcipit; sed quod sequitur : *Hoc enim fa-
ciens, carbones ignis congeres super caput ejus, male-
volentia facinus putes juberi.* Ne igitur putaveris
figurate dictum, et cum possit dupliciter interpre-
tari, uno modo ad nocendum, altero ad præstandum,
aut beneficentiam te potius charitas revocet, ut in-
telligas carbones ignis esse urentes pœnitentiae ge-
mitus, quibus superbia sanatur ejus qui dolet se ini-
micum suisse hominis, a quo ejus miseriac subveni-
tur. Item cum ait Dominus : *Qui amat animam suam,
perdat eam* (*Matth. x*), non utilitatem vetare putan-
dus est, qua debet quisque conservare animam
suam, sed figurate dictum, *perdat animam*, id est,
perimat atque amittat usum ejus quem nunc habet,
perversum scilicet atque præpostorum, quo inclina-
tur temporalibus, ut æterna non querat. Scriptum
est : *Da misericordi, et ne suscipias peccatorem.* Posterior pars hujus sententiae videtur vetare bene-
ficentiam. Intelligas ergo figurata positum, pro pec-
cato peccatore, ut peccatum ejus non suscipias.

CAPUT XIV.

**De varia significatione verborum, quæ constat in con-
trarietate et diversitate.**

Sed quoniam multis modis res similes apparent,
non putemus ita esse scriptum, ut quod in aliquo
loco res aliqua per similitudinem significaverit, hoc
eam semper significare credamus. Nam et in vita-
peratione posuit fermentum Dominus cum diceret :
Cavete a fermento Phariseorum (*Luc. xi*); et in laude
cum diceret : *Simile est regnum cœlorum mulieri
quæ abscondit fermentum in tribus mensuris farinæ,*

donec totum fermentaret (Luc. xii). Hujus igitur varietas observatio duas habet formas; sic enim aliud atque aliud res quæque significant, ut aut contraria, aut diversa significant. Contraria scilicet, cum alias in bono, alias in malo res eadem per similitudinem ponitur, sicut hoc est quod de fermento supra diximus. Tale est etiam quod leo significat Christum, ubi dicitur: *Vicit leo de tribu Juda (Apoc. v).* Significat et diabolum, ubi scriptum est: *Advertiserius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, querens quem devoret (I Petr. v).* Serpens in bono: *Estote astuti ut serpentes (Matth. xii).* In malo autem: *Serpens Evans seduxit astutia sua (II Cor. xi).* In bono, panis: *Ego sum panis vivus, qui de cœlo descendit (Joun. vi).* In malo, panis: *Panis occultus libenter editur (Prov. ix).* Sic et alia plurima. Et hac quidem quæ commemoravi, minime dubiam significationem gerunt, quia exempli gratia non nisi manifesta commemorari debuerunt. Sunt autem quæ incertum est in quam partem accipi debeant, sicut, *Calix in manu Domini vini meri plenus est misto (Psal. LXXIV).* Incertum est enim utrum iram Domini significet non usque ad novissimam poenam, id est usque ad faciem; an potius gratiam Scripturarum a Judæis ad gentem transeuntem, quia *inclinavit ex hoc in hoc, remanentibus apud Judæos observationibus quas carnaliter sapiunt, quia fax ejus non est exinanita.* Cum vero res eadem non in contraria, sed tamen in significatione ponitur diversa, illud est in exemplo, quod aqua et populum significat, sicut in Apocalypsi legimus; et Spiritum sanctum, unde est illud: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ viveæ (Joun. vii),* et si quid aliud atque aliud, pro locis in quibus ponitur, aqua significare intelligitur. Ubi autem apertius ponuntur, ibi discendum est quomodo in locis intelligatur obscuris. Neque enim melius potest intelligi quod dictum est Deo, *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium nihili (Psal. XXXIV),* quam ex hoc loco ubi legitur: *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos (Psal. v.)*

CAPUT XV.

Quod non sit periculum varius intellectus in eisdem Scriptura verbis, si sensus ipse congruat veritati.

Quando autem ex eisdem Scripturæ verbis non unum aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati, ex aliis locis sanctorum Scripturarum doceri potest; id tamen eo conante, qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniat auctoris, per quem Scripturam illam sanctus operatus est Spiritus; sive hoc assequatur, sive aliam sententiam de illis verbis quæ fidei rectæ non refragatur, excusat, testimonium habens a quoque alio loco divinorum eloquiorum. Ille quippe auctor in eisdem verbis quæ intelligere volumus, et ipsam sententiam forsitan vidit; et certe Dei Spiritus qui per eum hæc operatus est, etiam ipsam occursum lectori vel auditori

A sine dubitatione prævidit, imo ut occurreret, quia ex ipsa veritate subnixa providit. Nam quid in divinis eloquiis largius et uberior potuit divinitus provideri, quam ut eadem verba pluribus intelligentur modis, quos alia non minus divina contestantia faciant approbari? Ubi autem talis sensus eruitur, cujus incertum certis sanctorum Scripturarum testimoniis non possit aperiri, restat ut ratione redditam manifestus appareat, etiam si ille cuius verba intelligere querimus, eum forte non sensit. Sed hæc consuetudo periculosa est. Per Scripturas enim divinas ita multo tutius ambulatur, si hoc exhibemus, ut cum aliqua verbis translati opaca scrutari volumus, aut hoc inde exeat quod non habeat controversiam, aut, si habeat, ex eadem Scriptura ubicunque eis inventis atque adhibitis testibus, terminetur. Sed hæc in præsenti de signis dicta sufficient. Cæterum qui plenius de his scire desiderat, in libris sancti Augustini de Doctrina Christiana, unde hæc excerpimus, querat et inveniet. Hinc de his quæ in gentilibus doctrinis exercentur, et quæ liberales dicuntur artes, quid conferant utilitatis, si perscrutentur his qui canonicas Scripturas legunt, quantum valeo, explicabo.

CAPUT XVI.

De duobus generibus doctrinarum gentilium, et quæ sint illæ quæ instituerunt homines.

Duo sunt genera doctrinarum, quæ in gentilibus etiam moribus exercentur: unum eorum rerum quas instituerunt homines; alterum carum quas animadverterunt jam peractas, aut divinitus institutas. Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitionis est, partim non est. Superstitionis est quidquid institutum est ab hominibus ad facienda et colenda idola pertinens, vel ad collendum sicut Deum creaturam, vel partem ullam creaturæ, vel ad consultationes et pacta quædam significationum cum dæmonibus placita atque foederata, qualia sunt molimina magicarum artium, quæ quidem commemorare potius quam docere assolent poetæ. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, haruspicum et augurium libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturæ atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina contemnit, sive in præcantationibus, sive in quibusdam notis quas characteres vocant, sive in quibusdam rebus suspensandis atque illigandis, non propter vim naturæ quodammodo ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes occultas aut manifestas. Neque illi ab hoc genere perniciose superstitionis segregandi sunt, qui genethliaci propter natalium dierum considerationes, nunc autem vulgo mathematici vocantur. Nam et ipsi, quanvis veram stellarum positionem, cum quisque nascitur, consecutentur, et aliquando etiam pervestigent, tamen quod inde conantur vel actiones nostras vel actionum eventa predicere, nimis errant, et vendunt imperitis hominibus miserabilem servitutem. Commoda vero et necessaria hominum cum hominibus insti-

tuta sunt, quæcunque in ha' tiu et cultu corporis ad sexus vel honores discernerdos differentia placuit; et innumerabilia genera significationum sine quibus humana societas, aut non omnino, aut minus commode geritur; quæque in ponderibus atque mensuris, et nummorum impressionibus et aestimationibus, sua cuique civitati et populo sunt propria, et cætera bujusmodi, quæ nisi hominum instituta essent, non per diversos populos variae essent, nec in ipsis populis singulis pro arbitrio suorum principum mutarentur. Sed hæc tota pars humanorum institutorum, quæ ad usum vitæ necessarium prouiciunt, nequaquam est fugienda Christiano; imo etiam, quantum satis est, intuenda, memoriaque retinenda. Ad hanc partem etiam pertinent litterarum figuræ, quæ pro libitu hominum constitutæ sunt, nec tamen omnibus gentibus communes, sed alias Hebreæ, alias Graæca, alias Latina gens habet, et cæteræ quædam gentes, similiter ad proprietatem linguae, litteras sibi secundum placitum formaverunt.

CAPUT XVII.

Quæ divinitus instituta investigaverunt.

Jam vero illa quæ non instituendo, sed aut transacta temporibus, aut divinitus instituta investigando homines prodiderunt, ubicunque discantur, non sunt hominum instituta existimanda. Quorum sunt alia ad sensus corporis, alia vero ad rationem animi pertinentia. Sed illa que ad sensus corporis attingunt, vel narrata credimus, vel demonstrata sentimus, vel experta conjicimus. Quidquid ergo de ordine temporum transactorum indicat ea quæ appellatur historia, plurimum nos adjuvat ad libros sanctos intelligendos, etiam si præter Ecclesiam puerili eruditione discatur. Nam et per Olympiadæ, et per consulum nomina, multa sepe queruntur a nobis; et ignorantia consulatus quo natus est Dominus, et quando passus est, nonnullos coegit errare, ut putarent quadragesima sexta annorum ætate passum esse Dominum, quia per tot annos ædificatum templum esse dictum est a Judæis, quod imaginem Dominicæ corporis habebat. Sed annorum fere triginta baptizatum esse retinemus auctoritate evangelica; sed postea quot annos in hac vita egerit quanquam textu ipso actionum ejus animadvertere possis, tamen ne aliunde caligo dubitationis oriatur, de historia gentium collata cum Evangelio, liquidius certiusque colligitur. Tunc enim videbitur non frustra esse dictum, quod quadraginta annis templum ædificatum sit, ut cum referri iste numerus ad ætatem Domini non potuerit, ad secretorem instructiōnem humani corporis referatur, quod indui propter nos non designatus est unicus Dei Filius, per quem facta sunt omnia. Aliud est enim facta narrare, aliud docere facienda. Historia facta narrat fideliter atque utiliter; libri autem aruspicum et quæque similes litteræ, facienda vel observanda intendunt docere, monitoris audacia, non indicis fide. Est etiam narratio similis demonstrationi, qua non præterita, sed præsentia indicantur ignaris in quo genere sunt

A quæ locorum situ, naturisque animalium, lignorum, herbarum, lapidum, aliorumve corporum scripta sunt. De quo genere superius egimus, eamque cognitionem valere ad ænigmata Scripturarum solvenda, docuimus, non ut pro quibusdam signis adhibeantur tanquam ad remedia, vel machinamenta superstitionis alicujus. Siderum autem cognoscendorum non narratio, sed demonstratio est: quorū per pauca Scriptura commemorat. Habet autem præter demonstrationem præsentium, etiam præteriorum narrationi simile aliquid, quod a præsenti positione, motuque siderum, ad præterita eorum vestigia regulariter licet recurrere. Habet etiam futurorum regulares conjecturas non suspiciosas et otiosas, sed raras et certas; non ut ex eis aliquid trahere in nostra fata et eventa tenteimus, qualia genethliacorum deliramenta sunt, sed quantum ad ipsa pertinet sidera. Nam sicut is qui computat lunam cum hodie inspexerit quota sit, et ante quoslibet annos quota fuerit, et post quoslibet annos quota futura sit potest dicere; sic de unoquoque siderum, qui ea perite computant, respondere consueverunt. Artium enim cæterarum quibus aliquid fabricatur, vel quid remaneat post operationem artificis ab illo effectum, sicut domus et scarnum; vel quæ ministerium quoddam exhibent operanti Deo, sicut medicina et agricultura et gubernatio: harum ergo cunctarum artium de præteritis faciunt experimenta, etiam futura conjicienda. Nullus earum artium artifex membra movet in operando, nisi præteriorum memoriam cum futurorum expectatione contextat. Sed hæc non ob aliud commemoravimus; nisi ut non omnino nesciamus quid Scriptura velit insinuare, cum de his artibus aliquas figuratas locutiones inserit. Restant ea quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem animi pertinent, ubi disciplina regnat disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum quæ in litteris sanctis sunt penetranda et dissolvenda plurimum valet; tantum ibi cavenda est libido rixandi, et puerilis quædam ostensio decipiendi adversarium. Sed de hoc plenius dicemus cum de dialectica atque rhetorica disputabimus. Jam vero numeri disciplina cuilibet tardissimo claram est, quod non sit ab hominibus instituta, sed D potius indagata et inventa. Non enim sicut primam syllabam Italice quam brevem pronuntiaverunt veteres, voluit Virgilius et longa facta est, ita quisquam potest efficere cum voluerit, ut ter terna aut non sint novem, aut non possint efficere quadratani figuram, aut non ad ternarium numerum tripla sint, ad senarium sesquipla, ad nullum dupla, quia intelligibiles numeri semisse non habent. Sive ergo in seipsis considerentur, sive ad figurarum, aut ad sonorum aliorum vel motionum leges numeri adhibeantur, incomutabiles regulas habent, neque ullo modo ab hominibus institutas, sed ingeniosorum sagacitate compertas. Quæ tamen omnia quisquis ita dilexerit, ut jactare se inter imperitos velet, et

non potius quærere unde sint vera, quæ tantummodo vera esse persenserit; et unde quædam non solum vera, sed etiam incommutabilia, quæ incommutabilia esse comprehenderit; ac sic ab specie corporum usque ad humanam mentem perveniens, cum et ipsam mutabilem invenerit, quod nunc docta nunc indocta sit, constituta tamen inter commutabilem supra se veritatem, et mutabilia infra se cætera, ad unius Dei laudem atque dilectionem cuncta convertere, a quo cuncta esse cognoscit, doctus videri potest, esse autem sapiens nullo modo. Ille usque generaliter atque pernixtim dixi de disciplinis gentilium; deinceps scorsum de singulis dicturus.

CAPUT XVIII.

De arte grammatica, et speciebus ejus.

Prima ergo liberalium artium est grammatica, secunda rhetorica, tertia dialectica, quarta arithmeticæ, quinta geometria, sexta musica, septima astronomia; grammatica enim a litteris nonne accipit, sicut vocabuli illius derivatus sonus ostendit. Disflitio autem ejus talis est: Grammatica est scientia interpretandi poetas atque historicos, et recte scribendi loquendique ratio. Hæc et origo et fundamentum est artium liberalium. Hanc itaque scholam Dominicam legere convenit, quia scientia recte loquendi et scribendi ratio in ipsa consistit. Quomodo quis vim vocis articulatæ seu litterarum et syllabarum potestatem cognoscit, si non prius per eam id didicit? Aut quomodo pedum, accentuum et positurarum discretionem scit, si non per hanc disciplinam ejus scientiam ante percepit? Aut quomodo partium orationis jura, schematum decorum, troporum virtutem, etymologiarum rationem, et orthographiæ rectitudinem novit, si non grammaticam artem ante sibi notam fecit? Inculpabiliter enim, ino laudabiliter hanc artem discit, quisquis in ea non inanem pugnam verborum facere diligit, sed rectæ locutionis scientiam et scribendi peritiam habere appetit. Ipsa est enim omnium judex librariorum, quia ubique errorem perspicerit, reprehendit, et ubi bene dicta sunt, suo iudicio comprobabit. Schemata autem omnia quotquot secularis disciplina conscripsit, in sanctis libris saepius posita reperiuntur. Necon tropis autores nostros usos fuisse, et multiplicius atque copiosius quam possit existimari vel credi, quisquis libros divinos diligenter legit, inveniet. Istorum autem troporum non solum exempla sicut omnium, sed quorundam etiam nomina in divinis libris leguntur, sicut allegoria, ænigma, parabola. Quorum omnium cognitio propterea Scripturarum ambiguitatibus dissolvendis est necessaria, quia sensus ad proprietatem verborum si accipiatur, absurdus est. Quærenduin est utique, ne forte illo vel illo tropo dictum sit quod non intelligimus, et sic pleraque inventa sunt quæ latebant. Metricam autem rationem quæ per artem grammaticam discitur, non ignobile est scire, quia apud Hebreos Psalterium (ut beatus Hieronymus testatur) nunc iambo currit, nunc alchaico personat, nunc

A sapphico tumet, nunc semipede ingreditur. Deuteronomium vero, et Isaiae canticum, necnon et Salomon et Job, hexametris et pentametris versibus (ut Josephus et Origenes scribunt) apud suos composta decurrunt. Quamobrem non est spernenda hæc, quamvis gentilibus communis ratio, sed quantum satis est perdiscenda, quia utique multi evangelici viri, insignes libros hac arte condiderunt, et Deo placere per id satagerunt, ut fuit Juvencus, Sedulius, Arator, Alcimus, Clemens, Paulinus et Fortunatus, et cæteri multi. Poemata autem et libros gentilium si velimus propter florem eloquentiae legere, typus mulieris captivæ tenendus est, quam Deuteronomium describit; et Dominum ita præcepisse commemorat, ut si Israelites eam habere vellet B uxorem, calvitium ei faciat, unguis præsecet, pilos auferat, et cum munda fue it effecta, tunc transeat in uxoris amplexus. Hæc si secundum litteram intelligimus, nonne ridicula sunt? Itaque et nos hoc facere solemus, hocque facere debemus, quando poetas gentiles legimus, quando in manus nostras libri veniunt sapientiae sæcularis, si quid in eis utile reperimus, ad nostrum dogma convertimus; si quid vero superfluum de idolis, de amore, de cura sæcularium rerum, hæc radamus, his calvitium inducamus, hæc in unguium more ferro acutissimo desecemus. Hoc tamen præ omnibus cavere debemus, ne hæc licentia nostra offendiculum fiat infirmis: ne pereat qui infirmus est in scientia nostra frater, propter quem Christus mortuus est, si viderit in idolio nos recumbentes.

CAPUT XIX.

De rhetorica.

Rhetorica est (sicut magistri tradunt) sæcularium litterarum bene dicendi scientia, in civilibus quæstionibus. Sed hæc disflitio licet ad mundanam sapientiam videatur pertinere, tamen non est extranea ab ecclesiastica disciplina. Quidquid enim orator et prædicator divinæ legis diserte et decenter profert in docendo, vel quidquid apte et eleganter deponit in dictando, ad hujus artis congruit peritiam; nec utique peccare debet arbitrari, qui hanc artem in congrua aetate legit, quicque ejus præcepta servat in dictando, ac proloquendo sermonem; ino bonum opus facit, qui eam ad hoc pleniter discit, ut ad prædicandum verbum Dei idoneus sit. Nam cum per artem rhetorican et vera suadeantur et falsa, quis audeat dicere adversus mendacium in defensoriis suis inermem debere consistere veritatem, ut videlicet illi qui res falsas suadere conantur, noverint auditorem vel benivolum, vel intentum, vel facere docilem procœmio, isti autem non noverint? illi falsa breviter, aperte, verisimiliter, et isti vera sic parrent ut audire teneat, intelligere non pateat, credere postremo non libeat? illi fallacibus argumentis veritatem oppugnant, asserant falsitatem, isti nec verum defendere, nec falsa valeant refutare? illi animos audientium in errorem moventes impellentes dicendo terreat, contristent, exhalarent,

exborrentur ardenter, isti pro veritate latit, frigidi dormitent? Quis ita desipiat, ut hoc sicut? Cuin ergo sit in medio posita facultas eloqui, quae ad persuadenda seu prava seu recta valeat plurimum, cur non bonorum studio comparatur, ut similitet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causas in usus iniuitatis et erroris usurpant? Sed quæcunque sunt de hac re observationes atque precepta, quibus cum accedit in pluribus verbis ornamentisque verborum, exercitatoris linguae solertia consuetudo, sit illa quæ facundia vel eloquentia nominatur, hæc seposito ad hoc congruo temporis spatio, apta et conveniente ætate discenda sunt eis qui hoc celeriter possunt. Nam et ipsos Romanæ principes eloquentiae non piguit dicere, quod hanc artem nisi qui cito possit perdiscere, nunquam omnino possit. Sed nos non ea tanti pendimus, ut eis descendis jam maturas, vel etiam graves hominum ætates velimus impendi. Satis est ut adolescentulum ista sit cura; nec ipsorum omnium quos utilitati ecclesiastice cupimus erudiri, sed corum quos nondum magis urgens, et huic rei sine dubio præponenda necessitas occupavit. Quoniam si acutum et servens absit ingenium, facilius adhæret eloquentia legentibus, et audientibus eloquentes, quam eloquentie præcepta sectantibus. Nec desint ecclesiasticæ literæ etiam præter canonem in auctoritatis arce salubriter collocatiæ, quas legendò homo capiat, et si id non agat, sed tantummodo rebus quæ ibi dicuntur intentus sit, etiam eloquio quo dicuntur, dum in his versatur, imbutitur; acceleste vel maxime exercitatione sive scribendi, sive dictandi, postremo etiam dicendi, quæ secundum pietatis ac fidei regulam sentit. Sed hæc de rhetorica nunc dicta sufficiant, cum reservamus paulo post jura ejusdem in dicendi genere planius demonstranda.

CAPUT XX.

De dialectica.

Dialectica est disciplina rationalis querendi, difiniendi et disserendi, etiam vera et a falsis disseruendi potens. Hæc ergo disciplina disciplinarum est; hæc docet docere, hæc docet discere, in hac se ipsa ratio demonstrat atque aperit quæ sit, quid velit, quid videat. Scit scire sola, et scientes facere non solum vult, sed etiam potest. In hac ratiocinantes cognoscimus quid sumus et unde sumus; per hanc intelligimus quid sit faciens bonum, et quid factum bonum; quid creator, et quid creatura; per hanc investigamus veritatem, et deprehendimus falsitatem; per hanc argumentamur, et invenimus quid sit consequens, quid non consequens, et quid repugnans in rerum natura, quid verum, quid verisimile, et quid penitus falsum in disputationibus. In hac enim disciplina unamquamque rem querimus sagaciter, et dissimilimus veraciter, et disserimus prudenter. Quapropter oportet clericos hanc artem nobilissimam scire, ejusque jura in assiduis meditationibus habere, ut subtiliter hereticorum versutiam hac possint dignoscere, eorumque dicta veneficatis

A syllogismorum conclusionibus confutare. Sunt enim multa quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus diligenter attentos decipient. Proposuit enim quidam dicens ei cum quo loquebatur: *Quod ego sum, tu non es.* At ille consensit. Verum enim erat ex parte, vel eo ipso quod iste insidiosus, ille simplex erat. Tum iste addidit: *Ego autem homo sum.* Hoc quoque cum ab eo accepisset, conclusit dicens: *Tu igitur non es homo.* Quod genus captiosarum conclusionum, Scriptura quantum existimo detestatur, illo loco ubi dictum est, *Qui sophistice loquitur odibilis est (Eccl. xxxvii).* Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam gravitatem deceat, verborum ornamenta consecans, sophisticus dicatur. Sunt etiam veræ connexiones ratiocinationis falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illius cum quo agitur. Quæ tamen ad hoc inferuntur a bono et docto homine, ut his erubescens ille cuius errorem sequitur, eumdem relinquat errorem, qui si in eodem manere voluerit, necesse est ut etiam illa quæ damnat tenere cogatur. Non enim vera inferebat Apostolus cum dicere: *Neque Christus resurrexit.* Et illa alia: *Inanis est fides nostra, inanis est et prædicatio nostra (1 Cor. xv).* Quæ omnino falsa sunt, quia et Christus resurrexit, et non erat inanis prædicatio eorum qui hoc annuntiabant, nec fides eorum qui hoc crediderant. At quia falsum est quod sequitur, necesse est ut falsum sit quod præcedit. Præcedit enim non esse resurrectionem mortuorum, quod dicebant illi, quorum errorem destruere voluit Apostolus. Porro illam sententiam præcedentem, qua dicebant non esse resurrectionem mortuorum, necessario sequitur, *Neque Christus resurrexit.* Hoc autem quod sequitur, falsum est; Christus enim resurrexit: falsum est ergo quod præcedit. Præcedit autem non esse resurrectionem mortuorum: est igitur resurrectio mortuorum. Quod totum breviter ita dicitur: *Si non est resurrectio mortuorum, neque Christus resurrexit: Christus autem resurrexit; est igitur resurrectio mortuorum.* Cum ergo sint veræ connexiones, non solum verarum, sed etiam falsarum sententiarum, facile est veritatem connexionum etiam in scholis illis discere, quæ D præter Ecclesiam sunt, sententiarum autem veritates in sanctis libris ecclesiasticis investigandæ sunt. Ipsa tamen veritas connexionum non instituta, sed animadversa est ab hominibus et notata, ut eam possint vel disere vel docere. Nam est in rerum ratione perpetua et divinitus instituta, quæ a Deo auctore sunt facta. Sed quia de logica jam diximus, de mathematica consequenter dicemus.

CAPUT XXI.

De mathematica.

Mathematica est quam Latine possumus dicere doctrinalem scientiam, quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separamus, vel ab aliis acciden-

tibus, ut est par, impar, vel ab aliis hujuscemodi A quæ in sola ratiocinatione tractamus. Ilæc dividitur in arithmeticam, musicam, geometriam, astronomiam : de quibus singulis secundum ordinem disseremus.

CAPUT XXII.

De arithmeticâ.

Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum seipsam. Et enim disciplina numerorum. Græci enim numerum $\alpha\rho\iota\theta\rho\nu$, arithmon, vocant, quem scriptores litterarum sacerularium, inter disciplinas mathematicas ideo primam esse voluerunt, quoniam ipsa ut sit, nulla alia indicat disciplina. Musica autem et geometria et astronomia quæ sequuntur, ut sint atque subsistant, istius egent auxilio. Scire autem debemus Josephum Hebraeorum doctissimum in primo libro Antiquitatum, titulo nono, dicere arithmeticam et astronomiam Abraham primum Aegyptiis tradidisse ; unde semina suscipientes, ut sunt homines acerrimi ingenii, excolluisse sibi reliquias latius disciplinas. Quas merito sancti patres nostri legendas studiosissimis persuadent, quoniam ex magna parte per eas a carnalibus rebus appetitus abstrahitur, et faciunt desiderare quæ, prestante Domino, solo possimus corde respicere. Unde ratio numeri contempnenda non est, quæ in multis sanctorum Scripturarum locis quam magni existimanda sit, lucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est : *Omnia in mensura et numero et pondere disposuisti* (*Sap. xi*). Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuiquam alteri possit. Ergo et disparates inter se atque diversi sunt, et singuli quique diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt. Nec audebunt isti contempnere numeros, et eos ad scientiam Dei non pertinere, apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem. Et apud nos Propheta de Deo dicit : *Qui profert numerose sacerdotes*. Et Salvator in Evangelio : *Capilli, inquit, restri omnes numerati sunt* (*Matth. x*). Quamvis enim se objectent aspectui, quasi corpusculorum quædam simulaera, cum senarii numeri compositio, vel ordo, vel partitio cogitatur, tamen validior et præpotentior desuper ratio non eis annuit interius, quæ vim numeri continet, per quem circuitum fideliter dicit id quod dicitur unum in numeris, in nullas partes dividiri posse, nulla autem corpora nisi in partes innumerabiles dividi, et facilius cœlum et terram transire, quæ secundum senarium numerum fabricata sunt, quam effici posse ut senarius numerus non suis partibus compleatur. Quamobrem non possumus dicere propterea senarium numerum esse perfectum quod sex diebus perficit Deus omnia opera sua, sed propterea Deum sex diebus perfecisse opera sua, quia senarius numerus perfectus est. Itaque etiam si ista non essent, perfectus ille esset ; nisi autem ille perfectus esset, ista secundum eum perfecta non essent. Numerorum etiam imperitia multa

facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis. Ingenium quippe, ut ita dixerim, ingenium non potest non moveri quid sibi velit, quod et Moyses et Elias et ipse Dominus quadraginta diebus jejunaverunt. Cujus actionis figuratus quidam nodus sine hujus numeri cognitione et consideratione non solvit. Habet enim denarium quater, tanquam cognitionem omnium rerum intextam temporibus. Quaternario namque numero, et diurna et annua curricula peraguntur : diurna matutinis, meridianis, vespertinis, nocturnisque horarum spatiis ; annua vernis, aestivis, autumnalibus, hiemalibusque mensibus. A temporum autem delectatione dum in temporibus vivimus, propter æternitatem in qua vivere volumus, abstinentiam et jejunandum est, B quamvis temporum cursibus ipsa insinuetur nobis doctrina contemnendorum temporum, et appetendorum æternorum. Porro autem denarius numerus creatoris atque creaturæ significat scientiam ; nam trinitas creatoris est, septenarius autem numerus creaturam indicat, propter vitam et corpus. Nam in illa tria sunt : unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est Deus ; in corpore autem manifestissima quatuor apparent, quibus constat, elementa. Hoc ergo denario dum temporaliter nobis insinuat, id est, quater ducatur, caste et continentia a temporum delectatione vivere, hoc est quadraginta diebus jejunare. Hoc est lex cuius persona est in Moyse; hoc est prophetia, cuius personam gerit Elias; hoc ipse Dominus monet, qui tanquam testimonium habens a lege et prophetis, medius inter illos in monte, tribus discipulis videntibus atque stupentibus, claruit. Deinde ita queritur quomodo quinquagenarius de quadragenario numero existat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter Pentecosten ; et quomodo ter ductus propter tria tempora ante legem, sub lege, sub gratia ; vel propter nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti, adjuncta eminentius ipsa Trinitate, ad purgatiæ Ecclesie mysterium referatur, perveniatque ad centum vel tres pisces, quos retia post resurrectionem Domini in dexteram partem missa ceperunt. Ita multis aliis atque aliis numerorum formis quædam propter similitudinem in sanctis libris secreta ponuntur, quæ propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt. Quapropter necesse est eis qui volunt ad sacrae Scripturæ notitiam pervenire, ut hanc artem intente discant ; et cum didicerint, mysticos numeros in divinis libris facilius hinc intelligent.

CAPUT XXIII.

De geometria.

Nunc ad geometriam veniamus, quæ est descriptio contemplativa formarum, documentum etiam usuale [*Al., visuale*] philosophorum ; quod, ut praæconiis celeberrimis referant, Jovem suum in operibus propriis geometriare testantur. Quod nescio utrum laudibus an vituperationibus applicetur, quando quod illi pingunt in pulvere colorco, Jovem facere menu-

tiuntur in cœlo. Quod si vero creatori et omnipotenti Deo salubriter applicetur, potest ex sententia forsitan convenire veritate. Geometra enim, si fīs est dicere, sancta divinitas, quoniam creaturæ sūræ, quam usque hodie facit existere, diversas spēcies formulasque concedit; quando cursus stellarum potentia veneranda distribuit, et statutis lineis fecit currere quæ moventur, certaque sede quæ sunt fixa constituit. Quidquid enim bene disponitur atque componitur, potest disciplinæ hujus qualitatibus applicari. Geometria Latine dicitur terræ dimensio, sive diffinitur: Geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. Quod per diversas formas ipsius disciplinæ, ut nonnulli dicunt, primum *Egyptus* dominis propriis fertur esse partitus, cuius disciplinæ magistri, mensores ante dicebantur. Sed Varro, peritiissimus Latinorum, hujus nominis causam sic extitisse commemorat, dicens, prius quidem homines per dimensiones terrarum terminis positis, vagantibus populis pacis utilia præstisset; deinde totius anni circulum menstruali numero suis partitus; unde et ipsi menses quod annum metiantur, edicti sunt. Verum postquam ista reperta sunt, provocati studiosi ad illa invisibilia cognoscenda, cœperunt querere quanto spatio a terra luna, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem cœli quanta se mensura distenderet; quod peritissimos geometras assecutos commemorat. Tunc et dimensionem universæ terræ probabili refert ratione collectam; ideoque factum ut disciplina ipsa geometricæ nomen aciperet, quod per sœcula longa custodit. Hæc igitur disciplina in tabernaculi templique ædificatione servata est, ubi linealis mensuræ unius et circuli ac sphæræ atque hemispherion, quadrangula quoque formæ, et cœterarum figurarum dispositio habita est: quorum omnium notitia ad spiritalem intellectum non parum adjuvat tractorem.

CAPUT XXIV.

De musica.

Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui ad aliquid sunt, id est, his qui inveniuntur in sonis: ut duplum, triplum, quadruplum, et his similia quæ dicuntur ad aliquid. Hæc ergo disciplina tam nobilis est, tamque utilis, ut qui ea caruerit, ecclesiasticum officium congrue implere non possit. Quidquid enim in lectionibus decenter pronuntiatur, ac quidquid de psalmis suaviter in ecclesia modulatur, hujus disciplinæ scientia ita temperatur, et nou solum per hanc legimus et psallimus in ecclesia, imo omne servitium Dei rite implemus. Musica ergo disciplina per omnes actus vite nostræ hac ratione diffunditur: primum si creatoris mandata faciamus et puris mentibus, statutis ab eo regulis, serviamus. Quidquid enim loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rhytmos harmoniæ virtutibus probatur esse sociatum. Musica quippe scientia est bene modulandi. Quod si nos bona conversatione tractamus, tali discipline pro-

Abamur semper esse sociati; quando vero iniquitates gerimus, musicam non habemus. Cœlum quoque et terra, vel omnia quæ in eis superna dispensatione peraguntur, non sunt nisi musica disciplina, cum Pythagoras hunc mundum per musicam conditum, et per eam gubernari posse testatur. Hæc et in ipsa quoque religione Christiana valde permista est; ac inde sit ut non pauca etiam claudat atque obtegat nonnullarum rerum musicarum ignorantia. Nam et de psalterii et citharæ differentia, quidam non inconcinnæ aliquas rerum figuræ aperuit; et decem cordarum psalterium non importune inter doctos queritur, utrum habeat aliquam musicæ legem, quæ ad tantum nervorum numerum cogat; an vero, si non habet, eo ipso magis sacrate accipiendus sit. Bipse numerus, vel propter decalogum legis, de quo item numero si queratur, non nisi ad creatorem creaturemque referendus est, vel propter expositum ipsum denarium. Et ille numerus ædificationis templi qui commemoratur in Evangelio, quadraginta scilicet et sex annorum, nescio quid musicum sonat; et relatus ad fabricam Dominici corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos hereticos confiteri Filium Dei non falso sed vero et humano corpore indutum. Itaque et numerum et musicam plerisque locis in sanctis Scripturis honorabiliter posita invenimus. Non enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui novem Musas, et Jovis et Memoriæ filias esse finxerunt. Refellit eos Varro: quo nescio utrum apud eos quisquam talium rerum doctor vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem nescio quam (non enim nomen recolo) locasse apud tres artifices terna simulacula Musarum, quod in templo Apollinis donum poneret, ut quisquis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emeret. Ita contigisse ut opera sua illi quoque artifices æque pulchre explicarent, et placuisse civitati omnes novem atque omnes esse emptas, ut in Apollinis templo dedicarentur; quibus postea dicit Hesiodum poetam imposuisse vocabula. Non ergo Jupiter novem Musas genuit, sed tres fabri ternas creaverunt. Tres autem non propterea illa civitas locaverat, quia in somnis eas viderat, aut tot se eujusquam illorum oculis demonstraverant; sed quia facile erat animadvertere omnem sonum, quæ materies cantilenarum est, triformem esse natura. Aut enim voce editur, sicuti eorum est qui saucibus sive organo canunt; aut flatu, sicut tubarum et tibiarum; aut pulsu, sicut in citharis et tympanis, et quibuslibet aliis, quæ percutiendo canora sunt. Sed sive se ita habeat quod Varro retulit, sive non ita, nos tamen non debemus propter superstitionem profanorum musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere poterimus; nec ad illorum theatricas nugas converti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus, quia eorum Deum dicunt esse Mercurium; aut quia Justitiae

Virtutique tempa dedicarunt, et quæ corde gestanda sunt, in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitia virtusque fugienda est. Imo vero quisquis bonus verusque Christianus est, Deum suum esse intelligat, ubiunque invenerit veritatem.

CAPUT XXX.
De astronomia.

Astronomia ergo superest, quæ, ut quidam dixit, dignum est religiosis argumentum, magnumque curiosis tormentum. Hanc ergo si casta ac moderata mente perquirimus, sensus quoque nostros, ut et veteres dicunt, magna charitate perfundit. Quale est enim ad cœlos animo subire, tamquam illam machinam supernam indagabili ratione discutere, et inspectiva mentis sublimitate ex aliqua parte colligere, quod tantæ magnitudinis arcana velaverunt? Nam mundus ipse, ut quidam dicunt, sphærica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet. Unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est *De forma mundi*. Astronomia itaque dicitur, unde nobis sermo, astrorum lex: quia nesciunt ullo modo aliter, quam a suo creatore disposita sunt, vel consistere, vel moveri: nisi forte quando, aliquo miraculo facto, divinitatis arbitrio commutantur; sicuti Jesu Nave soli in Gabaon ut staret legitur imperasse (*Jos. x*); et temporibus Ezechiae regis, retrorsum decem gradibus reversum fuisse (*IV Reg. xx*); et in passione Domini tribus horis sol tenebrosus effectus est (*Luc. xxiii*), et his similia. Ideo enim miracula dicuntur, quoniam contra consuetudinem rerum admiranda contingunt. Feruntur enim, sicut dicunt astronomi, quæ cœlo fixa sunt; moventur vero planetæ, id est erraticæ, quæ cursus suos certa tamen diffinitione conficiunt. Astronomia est itaque, sicut jam dictum est, disciplina quæ cursus cœlestium siderum et figuras contemplatur, omnes et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. Inter astronomiam autem et astrologiam aliquid differt, licet ad unam disciplinam amba pertineant. Nam astronomia cœli conversionem, ortus, obitus, motusque siderum continet, vel ex qua causa ita videntur; astrologia vero partim naturalis, partim superstitionis est. Naturalis, dum exequitur solis lunæque cursus vel stellarum, certas temporum quæstiones. Superstitionis vero est illa, quam mathematici sequuntur, qui stellis augurantur, quique etiam duodecim cœli signa per singula animæ vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mortes prædicare conantur. Hanc quidem partem astrologiæ quæ naturali inquisitione exequitur, solis lunæque cursus atque stellarum, et certas temporum distinctiones caute rimatur, oportet a clero Domini solerti medicamine disci, ut per certas regularum conjecturas, et ratas ac veras argumentorum æstimationes, non solum præterita annorum curricula veraciter investiget, sed et de futuris noverit fideliter ratiocinari temporibus

A utque Paschalis festi exordia, et certa loca omnium solemnitatum atque celebrationum, sibi sciat intime observanda, et populo Dei rite valeat indicare celebranda.

CAPUT XXVI.

De philosophorum libris.

Ecce de septem liberalibus artibus philosophorum, ad quam utilitatem discenda sint catholicis, satis, ut reor, superius diximus. Illud adhuc adjicimus, quod philosophi ipsi qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostræ accommodata in dispensationibus suis seu scriptis dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. B Sicut enim Ægyptii non tantum idola habebant et onera gravia, quæ populus Israel detestaretur et fugeret, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto sibi tanquam ad usum meliorem clanculo vendicavit, non auctoritate propria, sed præcepto et mandato, ipsis Ægyptiis nescienter commodantibus ea quibus ut bonis utebantur: sic doctrinæ omnes gentilium non solum simulata et superstitionis figmenta gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, quæ unusquisque nostrum diuce Christo de societate gentilium exiens, debet abominari atque devitare, sed etiam liberales disciplinas, de quibus paulo ante egimus, usui veritatis aptiores et quædam morum præcepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos; quod eorum tanquam aurum et argentum, quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinæ providentiae, quæ ubique infusa est, eruerunt; et quo perverse atque injuriose ad obscuria dæmonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre Christianus ad usum justum prædicandi Evangelii. Vestein quoque illorum, id est hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanæ societati, quibus in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum convertenda Christianum. Nam quid aliud fecerunt boni multi fideles nostri? Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarinati exierunt de Ægypto Cyprianus et doctor suavissimus, et martyr beatissimus? quanto Lactantius? quanto Victorinus, Optatus, Hilarius? quanto innumerabiles grammatici [Al., Græci]? Quod prior ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecerat, de quo scriptum est quod *eruditus fuerit omni sapientia Ægyptiorum* (*Act. vii*). Quibus omnibus viris superstitionis gentium consuetudo, et maxime illis temporibus cum Christi recutiens jugum Christianos persecutatur, disciplinas quas utiles habebat nunquam commodaret, si eas in usum colendi unius Dei, quo vanus idolorum cultus excinderetur, conversas suspicaretur. Sed dederunt aurum et argentum et vestem suam exeunti de Ægypto populo Dei, nescientes quemadmodum illa quæ dabant in Christi obsequium redderentur.

Illud enim in Exodo factum sine dubio figuratum est, ut hoc præsignaret, quia sine præjudicio alterius aut paris aut melioris intelligentie dixerim. Sed hoc modo instructus divinarum Scripturarum studiosus, cum ad eas scrutaandas accedere cœperit, illud apostolicum cogitare non cesseret: *Scientia inflat, charitas ædificat* (*I Cor. viii*). Ita enim sentit quamvis de Ægypto dives exeat, tamen nisi pascha egerit, salvum se esse non posse. *Pascha autem nostrum immolatus est Christus*; nihilque magis immolatio Christi nos docet, quam illud quod ipse clamat, tanquam ad eos quos in Ægypto sub Pharaone videt laborare: *Venite ad me, qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite quia mitis sum et humilis corde; et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve est* (*Matt. xi*).

CAPUT XXVII.

De acquisitione et exercitio virtutum.

Interea quippe dum intenta meditatione scientiam spiritualem optat adipisci, necesse est ut iugi exercitio virtutum sibi querat opulentiam, ne dum in uno dives esse cupit, et alterius opes querere negligit, veræ opulentiae fructus perdat; ac non solum ipsi eveniat, quia quæsitarum rerum utilitatem non habeat, imo pœnas injustus possessor pro eis Domino solvat. Ait enim ipsa Veritas servis: *Qui scit voluntatem Domini sui et non facit, vapulabit multis; qui autem nescit et nou facit, vapulabit paucis* (*Luc. xii*).

Quid ergo proderit hominibus ingentes divitias congregare, et earum usum minime habere, cum multo melior sit ille qui paupertate sua contentus est et letabitur de labore suo, ei qui totam vitam suam, divitias habens, in egestate consumit, Salomon attestante, qui ait: *Melior est pauper et sufficiens sibi, quam gloriosus et indigens pane* (*Prov. xii*). Sancta rusticitas solum sibi prodest; et quantum ædificat ex vita merito, tantum nocet si non et vallet contradicentibus resistere. Sed ex duobus imperfectis, magis eligo sanctam rusticitatem quam eloquentiam peccatricem; quia Sapientia dicit: *Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam dives pravis itineribus: qui autem custodit legem, filius sapiens est* (*Prov. xix*). Oportet quidem eum qui sapientie studet, virtuti studere, ut id quod sapienter intelligit in mente, utiliter exerceat in opere; et quocunque loni verbis aliis facere præcipit, suis operibus faciendum esse prius doceat, ut faciens et docens mandata Dei, major vocetur in regno cœlorum: minimus autem, si docuerit et solverit actione unum de mandatis Dei minimis. *Omnis enim, inquit Salvator, qui venit ad me et audit sermones meos, et facit eos, similis est homini ædificanti domum, qui fudit in altum, et posuit fundamenta supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domus illi, et non potuit eam movere: fundata enim erat supra petram. Qui autem audit et non facit, similis est homini ædificanti domum suam supra arenam sine*

A *fundamento, in quam illisus est fluvius, et continuo cedit: et facta est ruina domus illius magna* (*Luc. vi*). Debet autem unusquisque catholicus universis virtutibus æqualiter operam dare, ut et intus et foris nobiliter ornatus, æterni regis convivio dignus existat, et quadriga spiritali vectus, ad æternam patriam condescendat. Debet autem prudentiae intendere, ut prudenter provideat, veraciter intelligat, intellectaque memoriter retineat. Debet justitiae ut religiosus, pius humiliisque fiat; ut gratiam et vindicationem, observantiam et veritatem conservet; pactumque et parjudicatum et legem custodiat. Debet fortitudini studium impendere, ut magniscentiam et fidentiam, patientiam et perseverantiam habeat. Debet temperantiae ut continens, clemens et moderatus fiat; et B super hæc omnia, ut pacis et charitatis filius executor existat: quæ scilicet est vinculum perfectiōnis. His autem speciebus virtutum perfecte adornatus, et sapientiae lumine illustratus homo Dei, rite et congrue servitium potest agere, atque oratoris officium digne potest in Ecclesia implere: quem antiqua definitio affirmat, virum bonum et dicendi peritum esse debere. Si ergo hæc definitio in oratoriis gentilium observabatur, multo magis in oratoriis Christi observari convenit, quorum non solum sermo, imo etiam tota vita doctrina virtutum debet esse. Sed quia de modo inveniendi ea quæ intelligenda sunt in Scripturis multa jam diximus, adjuvante Domino de proferendo ea quæ intellecta sunt pauca dicemus, ut hoc novissimo libro totum opus claudamus.

CAPUT XXVIII.

Quid debeat doctor catholicus in dicendo agere.

D Debet igitur divinarum Scripturarum tractator et doctor, defensor rectæ fidei ac debellator erroris, et bona docere, et mala dedocere; atque in hoc opere, sermone conciliare aversos, remissos erigere, nescientibus quid agere, quid expetere debeant intimare. Uli autem benevolos, intentos, dociles, aut invenerunt, aut ipsi fecerunt, cætera peragenda sunt sicut postulat causa. Si docendi sunt qui audiunt, narratione faciendum est, si tamen indigeat, ut res de qua agitur innotescat. Ut autem quæ dubia sunt certa fiant, documentis adhibitis ratiocinandum est. Qui vero audiunt movendi sunt potius quam docendi, ut in eo quod jam sciunt, agendo non torpeant, et rebus quas veras esse fatentur, assensum accommodent, majoribus dicendi viribus opus est; ubi observationes et increpationes, concitationes et exercitationes, et quæcumque alia valent ad commovendos animos, sunt necessaria. Et hæc quidem cuncta quæ dixi, omnes fere homines in his quæ loquendo agunt, facere non quiescunt. Sed cum alii faciant obtuse, deformiter, frigide; alii acute, ornate, vehementer; illum ad hoc opus unde agimus oportet accedere jam, qui potest disputare vel dicere sapienter, etiam si non potest eloquenter, ut pro sit audientibus etiam sapienter, si minus quam prodesset eloquenter posset dicere. Qui vero affluit insipienti eloquentia, tan-

to magis cavendus est, quanto magis ab eo in his A quæ audire inutile est, delectatur auditor, et eum quem diserte dicere audit, etiam vere dicere existimat. Hæc autem scientia nec illos fugit, qui artem rhetoricam docendam putaverunt. Fassi sunt enim sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus; eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Sapienter autem dicit homo tanto magis vel minus, quanto in Scripturis sanctis majus minusve proficit. Non dico in eis multum legendis memorieque mandandis, sed bene intelligendis, et diligenter earum sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt, et negligunt; legunt ut te- neant, negligunt ne intelligent. Quibus longe sine dubio præferendi sunt qui verba earum minus tenent, et cor earum sui cordis oculis vident. Sed utriusque ille melior, qui et cum volet eas dicit, et sicut oportet intelligit. Huic ergo qui sapienter debet dicere, etiam quod non potest eloquenter, verba Scripturarum tenere maxime necessarium est. Quanto enim se præteriore cernit in suis, tanto in istis oportet eum esse ditionem, ut quod dixerit sis verbis, probet et illis. Porro qui non solum sapienter, verum etiam eloquenter vult dicere, quoniam profecto plus proderit, si utrumque potuerit, ad legendos vel audiendos et exercitatione imitandos eloquentes, eum multo magis quam magistris artis rhetorice vacare præcipio, si tamen hi qui legunt et audiuntur, non solum eloquenter, sed etiam sapienter dixisse, vel dicere veraci prædicatione laudantur. Qui enim eloquenter dicunt, suaviter; qui sapienter, salubriter audiuntur. Sunt ergo ecclesiastici viri, qui divina eloquia non solum sapienter, sed et eloquenter tractaverunt; quibus legendis magis non sufficit tempus, quam deesse ipsi studentibus et vacantibus possunt.

CAPUT XXIX.

Quod auctores canonorum librorum, et sapientes et eloquentes fuerunt.

Hic aliquis forsitan querit utrum auctores nostri, quorum scripta divinitus inspirata canonem nobis saluberrima auctoritate fecerunt, sapientes tantummodo, an eloquentes nuncupandi sint. Quæ quidem quæstio apud meipsum, et apud eos qui mecum quod dico sentiunt, facillime solvitur. Nam ubi eos intelligo, non solum nihil eis sapientius, verum etiam nihil eloquentius mihi videri potest; et audeo dicere omnes qui recte intelligunt quod illi loquuntur, simul intelligere non eos aliter loqui debuisse. Sicut autem est quædam eloquentia quæ magis ætatem juvenilē decet, est quæ senilem; nec jam dicenda eloquentia, si personæ non congruat eloquentis. Ubi vero non eos intelligo, minus quidem appareat mihi eorum eloquentia, sed eam non dubito esse tam, qualis est ubi intelligo. Sic quippe illi locuti sunt, ut posteriores qui eos recte intelligerent et exponerent, alteram gratiam, disparem quidem, verum tamen subsequentem in Dei Ecclesia reperirent. Non ergo expositores eorum ita loqui debent, tanquam seipsos exponendos simili auctoritate proponant; sed in om-

nibus sermonibus suis primitus ac maxime ut intellegantur elaborent, ea quantum possunt perspicuitate dicendi, ut aut multum tardus sit qui non intelligit, aut in rerum quas explicare atque ostendere volumus difficultate ac subtilitate, non in nostra locutione sit causa quo minus tardiusve quæ dicimus possint intelligi. Sunt enim quædam, quæ aut non intelliguntur, aut vix intelliguntur, quamvis planissime dicentis versentur eloquio, quæ in populi audientiam, vel raro, si aliquid urget, vel nunquam omnino mittenda sunt.

CAPUT XXX.

Quod facili locutione uti in vulgus debeat.

Quamvis in bonis doctoribus tanta docendi cura sit vel esse debeat, ut verbum quod nimis obscurum sit vel ambiguum, Latinum esse non possit, vulgi autem more sic dicatur, ut ambiguitas obscuritasque vitetur, non sic dicatur ut a doctis, sed potius ut ab indottis dici solet. Quid enim prodest locutionis integritas quam non sequitur intellectus audientis, cum non intelligunt propter quos ut intelligant loquimur? Qui ergo docet, vitabit verba omnia quæ non docent; et si pro eis aliqua, quæ intelligantur, integra potest dicere, id magis eliget; si autem non potest, sive quia non sunt, sive quia in præsentia non occurunt, utetur etiam verbis minus integris, dum tamen res ipsa deceatur atque discatur integre. Et hoc quidem non solum in collocutionibus, sive fiant cum aliquo uno, sive cum pluribus, verum etiam multo magis in populis quando sermo promittitur, ut intelligamus instandum est. Quia in collocutionibus est cuique interrogandi potestas; ubi autem omnes tacent ut audiatur unus, et in eum intenta ora convertunt, ibi ut requirat unusquisque quæ non intellexerit, nec moris est nec decoris; ac per hoc debet maxime tacenti subvenire cura diligentis. Solet autem motu suo significare utrum intellexerit cognoscendi avida multitudo: quia donec significet, versandum est quod agitur multimoda varietate dicendi; quæ in postestate non habent, qui preparata et ad verbum memoriter retenta pronuntiant. Mox autem ut intellectum esse constiterit, aut sermo sumendus est, aut in alia transeundum. Sicut enim gratus est qui agnoscenda enubilat, sic onerosus, qui cognita inculcat.

CAPUT XXXI.

De optimo modo dicendi, et quid oporteat prædicatorem in dicendo observare.

Est autem optimus modus dicendi, qui sit ut qui audit, verum audiat; et quæ audit, intelligat; bonorumque ingeniorum insignis est indoles, in verbis verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quæ volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi ut pateat quod clausum est? Dixit ergo quidam eloquens, et verum dixit, ita dehere eloquentem loqui, ut doceat, ut delectet, ut flectat. Deinde addidit: Docere necessitatis est, delectare suavitatis, et flectere victoriam. Ilorum trium quod

primo loco positum est , hoc est docendi necessitas, in rebus est constituta quas dicimus ; reliqua duo, in modo quo dicimus. Prorsus hæc sit in docendo eloquentia, non ut libeat quod horrebat, aut ut fiat quod pīgeat, sed ut appareat quod latebat. Quod si etiam delectare vult eum cui dicit, aut flectere, non quocunque modo hoc dixerit, faciet ; sed interest quomodo dicat, ut faciat. Sicut est autem ut teneatur ad audiendum delectandus auditor, ita flectendus, ut moveatur ad agendum ; et sicut delectatur si suaviter loquaris, ita flectitur si amet quod polliceris, timeat quod minaris, oderit quod arguis, quod commendas amplectatur, quod dolendum exageras doleat, cum quid lætandum prædicas gaudet, misereatur eorum quos miserandos ante oculos dicendo constituīs, fugiat eos quos cavendos terrendo præponis; et quidquid aliud grandi eloquentia fieri potest ad commovendos animos auditorum, non quid agendum sit ut sciant, sed ut agant quæ agenda esse jam sciunt. Oportet ergo eloquentem ecclesiasticum, quando suadet aliquid quod agendum est, non solum docere ut instruat, et delectare ut veniat, verum etiam flectere ut vineat.

CAPUT XXXII.

De triplici genere locutionis, quod Romani doctor eloquii ita distinxit.

Ad hæc enim tria , id est, ut doceat, ut delectet, ut flectet, etiam illa tria videtur pertinere voluisse idem ipse Romani auctor eloquii, cum itidem dicit : Is erit igitur eloquens, qui poterit parva submissae, modica temperate, magna granditer dicere : tanquam si adderet illa etiam tria, et sic explicaret unam eamdemque sententiam dicens : Is erit ergo eloquens, qui ut doceat, poterit parva submissae ; ut delectet, modica temperate : ut flectat, magna dicere granditer. Hæc autem tria ab eo dicta , in causis forensibus possunt ostendi ; non autem hic, hoc est, in ecclesiasticis quæstionibus, in quibus hujus, quem volumus informare , sermo versatur. In illis enim ea parva dicuuntur, ubi de rebus pecuniariis judicandum est; ea magna, ubi de salute ac capite hominum; ea vero ubi nihil judicandum est nihilque agitur ut agat sive discernat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque quasi media, et ob hoc modica , hoc est moderata dixerunt : modicis enim modis nomen posuit; nam modica pro parvis abusive, non proprie dicimus. In istis autem nostris, quandoquidem omnia, maxime quæ de loco superiore dicimus populis, ad hominum salutem, nec temporiam, sed æternam referre debemus , ubi etiam cavendus est æternus interitus , omnia sunt magna quæ dicimus ; usque adeo, ut nec de ipsis pecuniariis rebus vel acquirendis vel amittendis, parva videri debeant, quæ doctor ecclesiasticus dicit , sive sit illa magna, sive parva pecunia. Neque enim parva est justitia, quam profecto et parva pecunia custodire debemus, dicente Domino : Qui in minimo fidelis est, et in magno fidelis est (Luc. xvi). Quod ergo

A minimum est, minimum est; sed in minimo fidelem esse, magnum est.

CAPUT XXXIII.

Quando submisso genere, et quando temperato, quandoque grandi utendum sit.

Attamen cum doctor iste debeat rerum dictator esse magnarum, non semper eas debet granditer dicere, sed submissae, cum aliquid docetur; temperate, cum aliquid vituperatur sive laudatur. Cum vero aliquid agendum est, et ad eos loquimur qui hoc agere debent, nec tamen volunt, tunc ea quæ magna sunt, dicenda sunt granditer, et ad flectendos animos congruerter. Et aliquando de una eademque re magna et submissae dicitur, si docetur ; et temperate si prædicatur ; et granditer si aversus inde animus ut convertatur impellitur. Quid enim Deo ipso majus est ? Nunquid ideo non dicitur? Aut qui docet unitatem Trinitatis, debet nisi submissa disputatione agere, ut res ad dignoscendum difficultis, quantum datur, possit intelligi ? Nunquid hic ornamenta et noua documenta queruntur ? Nunquid ut aliquid agat est flectendus auditor, et non ut discat potius instrundus ? Porro cum laudatur Deus sive de ipso , sive de operibus suis, quanta facies pulchrae ac splendidae dictionis suboritur ei qui potest quantum potest laudare, quem nemo convenienter laudat, nemo quomodocunque laudat ! At si non colatur, aut cum illo vel etiam pro illo colantur idola, sive dæmonia, sive quacunque creatura, quantum hoc malum sit, atque ut ab hoc avertantur homines , debet utique granditer dici.

CAPUT XXXIV.

Exempla in Apostolo, de prædictis generibus tribus.

Submissæ dictionis exemplum est apud apostolum Paulum, ut planius aliquid commemorem, ubi ait ad Galatas : *Dicite mihi, sub lege volentes esse, legem non legistis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per reprobationem : quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamentoa, etc.* (Galat. iv.) Item ubi ratiocinatur et dicit : *Frates, secundum hominem dico. Tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit aut superordinat. Abraham dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis, sed tanquam in uno, Et semini tuo qui est Christus. Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo, post quadragesima et triginta annos facta lex, non infirmat ad evacuandas promissiones. Si enim ex lege hereditas, jam non ex promissione. Abraham autem per reprobationem donavit Deus. Et quia occurserere poterat audientis cogitationi, Ut quid ergo lex data est, si ex illa non est hereditas? Ipse sibi hoc objicit, atque ait velut interrogans : Quid ergo lex? Deinde respondit : Transgressionis gratia proposita est, donec veniret semen, cui promissum est, disposita per angelos in manu mediatoris, etc.* Pertinet ergo ad docendi curam non solum aperire clausa, et no-

cos solvere quæstionum, sed etiam dum hoc agitur, aliis quæstionibus quæ fortassis incidentur, ne i. quod dicimus improbetur per illas aut refellatur, occurere : si tamen ipsa eorum solutio pariter occurrit, ne moveamus quod auferre non possumus. Fit autem, ut cum incidentes quæstioni aliae quæstiones, et aliae rursus incidentibus incidentes pertractantur atque solvuntur, in eam longitudinem ratiocinationis extendatur intentio, ut nisi memoria plurimum valeat atque vigeat, ad caput unde agebatur disputator redire non possit. Valde autem bonum est ut quidquid contradici potest, si occurrit, refutetur; ne ibi occurrat ubi non est qui respondeat; aut præsentि quidem, sed tacenti occurrat, et minus sanatus abscedat. In illis autem apostolicis verbis dictio est temperata : *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem, juniores ut fratres, annos ut matres, adolescentulas ut sorores (I Tim. v).* Et in illis : *Obsecro autem vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem (Rom. xii).* Et totus sere ipsius exhortationis locus temperatum habet locutionis genus : ubi illa pulchriora sunt, ubi propria propriis tanquam debita reddita, decenter excurrunt, sicuti est : *Habentes dona diversa secundum gratiam que data est nobis; sive prophetiam, secundum regulam fidei; sive ministerium, in ministrando; sive qui docet, in doctrina; sive qui exhortatur, in exhortatione; qui tribuit, in simplicitate; qui præcessit, in sollicitudine; qui miseretur, in hilaritate, etc.* Et aliquanto post : *Redite, inquit, omnibus debita: cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem; cui honorem, honorem (Ibid.).* Quæ membratim fusa clauduntur etiam ipso circuitu, quem duo membra contextunt : *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis (Rom. xiii).* Grande autem dicendi genus hoc maxime distat ab isto genere temperato, quod non tam verborum ornatibus comptum est, quam violentum est animi affectibus. Nam capit etiam illa ornamenta pene omnia; sed ea si non habuerit, non requirit. Fertur enim impetu suo, et elocationis pulchritudinem, si occurrit, vi rerum rapit, non cura decoris assumit. Satis est enim ei propter quod agitur, ut verba congruentia, non oris elegantur industria, sed pectoris sequantur ardorem. Nam si aurato gemmatoque ferro vir fortis armetur, inten-tissimus pugnæ, agit quidem illis arnis quod agit, non quia pretiosa, sed quia arma sunt. Agit apostolus, ut pro evangelico ministerio patienter mala hujus temporis cum solatio donorum Dei omnia tolerentur. Magna res est, et granditer agitur, nec desunt ornamenta dicendi : *Ecce nunc, inquit, tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Nullam in quam dantes offenditionem, ut non reprehendatur ministerium nostrum; sed in omnibus commendantes nosmetipos ut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, etc., quæ persecuti longum est (II Cor. vi).* Itemque ad Romanos ait : *Ut persecutiones hujus mundi charitate vincantur, spe*

A certa in adjutorio Dei (Rom. viii). Ait autem et granditer et ornate : *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum his qui secundum propositorum vocati sunt sancti: quoniam quos ante præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, etc.; quæ in eodem capitulo sequuntur.*

CAPUT XXXV.

Quomodo debeant inter se hæc tria genera permisceri.

Interest enim quod genus cui generi interponatur vel adhibeat certis et necessariis locis. Nam quando prolixa est in uno genere, minus detinet auditorem. Cum vero sit in aliud ab alio transitus, etiam si longius erret, decentius procedit oratio. In grandi ergo genere semper, aut pene semper, temperata decet esse principia; et in potestate est eloquentis ut dicantur nonnulla submissæ, etiam quæ possent granditer dici : ut ea quæ dicuntur granditer, ex illorum sicut comparatione grandiora, et eorum tanquam umbris luminosiora reddantur. In quounque autem genere aliqua quæstionum vincula solvenda sunt, acumine opus est, quod sibi summissum genus proprie vindicat. Ac per hoc eo genere utendum est et aliis duobus generibus, quando eis ista incidentur : sicut est laudandum aliquid vel vituperandum, ubi nec damnatio cujusquam, nec liberatio, nec ad actionem quamlibet assensio requiritur, in quounque alio genere occurrit, genus adhibendum et interponendum est temperatum. In grandi ergo genere inveniunt locos suos duo cetera, et submissio similiter.

C *Temperatum autem genus non quidem semper, sed tamen aliquando submisso indiget, si, ut dixi, quæstio cuius nodus solvendus est, incurrit; vel quando nonnulla quæ ornari possent, ideo non ornantur, ut quibusdam quasi thoris ornamentorum præbeant eminentiorem locum. Summissum genus dicendi silentes docet; et temperatum genus delectatione sua acclamations audientium excitat; grande autem genus plerumque pondere suo voces premit, sed lacrymas exprimit: et hoc unde, nisi quia veritas sic demonstrata, sic defensa, sic invicta delectatur? Iste ergo doctor noster et dictor magnopere curare debet, ut non solum intelligenter, verum etiam libenter et obdienter audiatur; idque verbis agat ut veritas pateat, veritas placeat, veritas moveat: quoniam nec ipsa quæ præcepti finis et plenitudo legis est charitas, ullo modo recta esse potest, si ea quæ diliguntur, non vera sed falsa sunt. Sicut autem ejus est pulchrum corpus, et deformis est animus, magis est dolendus, quam si deformis haberet corpus: ita qui eloquenter ea quæ falsa sunt dicunt, magis miserandi sunt, quam si talia deformiter dicent.*

CAPUT XXXVI.

Quid sit sapienter et eloquenter dicere; et quod alienum non dicat, qui ab alio prolata, vivendo prædicat.

Quid ergo est non solum eloquenter, verum etiam sapienter dicere, nisi verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi ve-

hementia, veris tamen rebus quibus audiri oporteat adhibere? Sed qui utrumque non potest, dicat sapienter quod non dicat eloquenter, potius quam dicat eloquenter quod dicit insipienter. Si autem nec hoc quidem potest, ita conversetur, ut non solum sibi primum comparet, sed et præbeat aliis exemplum et sit ejus quasi copia dicendi, forma vivendi. Sunt sane quidam qui bene pronuntiare possunt, quid autem pronuntient, cogitare non possunt. Quod si ab aliis sumant eloquenter sapienterque conscriptum, memoriaeque commendent, atque ad populum proferant; si eam personam gerunt, non improprie faciunt. Sic enim, quod profecto utile est, multi prædicatores veritatis fiunt: nec multi magistri, si unius rei magistri id ipsum dicant omnes, et non sint in eis schismata. Nec deterrendi sunt isti voce Jeremiæ prophetæ, per quem Deus arguit eos, qui *furantur verba ejus, unusquisque a proximo suo* (*Jerem. xxiv.*). Qui enim furantur, alienum rapiunt; verbum autem Dei non est alienum ab eis, qui obtemperant ei; potiusque dicit ille aliena, cui cum dicit bene, vivit male. Quicunque enim bona dicit, ejus videntur ex cogitari ingenio, sed ab ejus moribus aliena sunt. Eos itaque dixit Deus furari verba sua, qui boni volunt videri, loquendo quæ Dei sunt; cum mali sunt, faciendo quæ sua sunt. Cum vero boni fideles bonis fidelibus hanc operam accommodant, utrique sua dicunt: quod et Deus ipsorum est, cuius sunt illa quæ dieuntur et ea sua faciunt, quæ non ipsi componere posuerunt, qui secundum illa composite vivunt.

CAPUT XXXVII.

De discretione dogmatum juxta qualitatem auditorum.

Hoc quoque nosse convenit unumquemque catholicum doctorem, quomodo sibi conciliet sui sermonis auditorem, ut dum sciat per supradictam rationem modos locutionum et species, bene dispensando fructus inveniat suæ prædicationis et laudes. Cum enim oratio in se exhibet perfectionem, necesse est ut perpendat auditorum qualitatem, quia, ut reverendæ memoriae Gregorius Nazianzenus edocuit, non una eademque cunctis exhortatio congruit, quia nec cunctos par morum qualitas astringit. Sepe namque alios offendunt quæ aliis prosunt, quia plerumque herbae quæ hæc animalia nutrunt, alia occidunt; et lenis sibilus equos mitigat, catulos instigat; et medicamentum quod hunc morbum imminuit, alteri vires injungit; et panis qui vitam fortium roborat, parvorum necat. Pro qualitate ergo audientium, formari debet sermo doctorum, ut per singula singularis congruat, et a communis edificationis arte nunquam recedat. Quid enim sunt intentæ mentes auditorum, nisi, ut ita dixerim, quædam in cithara tensiones stratae chordarum? quas artifex tangendo, ut non sibimetipsis dissimile cantum faciant, dissimiliter pulsat, et idcirco chordæ consonam modulationem reddunt, quia uno quidem plectro, sed non uno impulsu feriuntur. Unde et doctor quisque ut in una cunctos virtute charitatis ædificet, examinata

A doctrina non una eadem exhortatione corda audientium tangere debet. (*Greg., pastoralis curæ lib. iii.*) Aliter namque admonendi sunt viri, aliter feminæ, quia illis secundum sexum suum gravia, istis vero injungenda sunt leviora: ut illos magna exerceant, istas vero levia demulcendo convertant. Aliter juvenes, atque aliter senes: quia illos plerumque severitas commonitionis ad perfectum dirigit; istos vero ad meliora opera deprecatio blanda componit. Aliter inopes, atque aliter locupletes: illis namque conferre consolationis solatium contra tribulationem; istis vero inferre metum contra elationem debemus. Plerumque tamen habitum personarum permittat qualitas morum, ut sit dives humilis, pauper elatus. Unde mox prædicantis lingua cum audientis debet

B vita componi, ut tanto districtius in paupere elationem feriat, quanto eum nec illata paupertas inclinat; et tanto lenius humilitatem divitum mulceat, quanto eos nec abundantia quæ sublevat, exaltat. Alter admonendi sunt keti, atque aliter tristes: ketis videlicet inferenda sunt tristitia quæ sequuntur ex suppicio; tristibus vero inferenda sunt ketæ quæ promittuntur ex regno. Aliter subditæ atque aliter prælati: illos ne subjectio conterat, istos ne locus superior extollat; illi ne minus impleant quam jubentur, isti ne plus justo jubeant quam compleantur. Aliter servi, atque aliter domini: servi qui lem ut semper humilitatem conditionis aspiciant; domini vero ut naturæ suæ qua æqualiter sunt cum servis conditi, memoriam non amittant; isti admonendi

C sunt ut sciant se servos esse dominorum, illi admonendi sunt ut cognoscant se conservos esse servorum. Aliter admonendi sunt sapientes hujus sæculi, atque aliter hebetes: sapientes quippe admonendi sunt ut non omittant scire quæ sciunt, hebetes quoque ut appetant scire quæ nesciunt; illi ut stultam sapientiam deserant et sapientiam Dei non stultam discant, isti vero ut ab ea quæ putatur stultitia, ad veram sapientiam vicinus currant. Aliter impudentes admonendi sunt, atque aliter verecundi; illos namque ab impudicitia vitio non nisi increpatio dura compescit, istos autem plerumque ad melius exhortatio modesta componit; illi se delinquere nesciunt nisi etiam a pluribus increpantur, istis plerumque ad conversionem sufficit, quia eis doctor mala sua saltem leniter ad memoriam reducit. Aliter admonendi sunt protervi, atque aliter pusillanimes. Illi enim dum valde de se præsumunt, reprobrando ceteros deditigantur; isti autem dum nimis infirmatatis suæ sunt consciæ, plerumque in desperationem cadunt. Aliter admonendi sunt impatientes, atque aliter patientes: dicendum namque est impatientibus quia dum frenare spiritum negligunt, per multa etiam quæ non appetunt, iniuritatum abrupta rapiuntur, quia videlicet mentem impellit furor quo non trahit desiderium, et agit conuicta velut nesciens, unde post dolet sciens. Dicendum itaque est patientibus, ut studeant diligere quos sibi necesse est tolerare: ne si patientiam dilectio non sequatur,

in deteriore culpam odii virtus ostensa vertatur. Aliter admonendi benevoli, atque aliter invidi. Admonendi namque sunt benevoli, ut sic alienis bonis gaudent, quatenus habere propria concupiscant : sic proxitorum facta diligendo laudent, ut ea etiam imitando multiplicent, quia nihil mercedis sibi agunt, si ea quæ diligunt, in quantum possunt non imitantur. Admonendi sunt invidi, ut perpendant quantæ cœxitatis et infelicitatis sunt, qui alieno profectu deficiunt, aliena exsultatione contabescunt; qui melioratione proximi deteriores sunt. Aliter admonendi sunt simplices, atque aliter impuri. Laudandi sunt simplices, ut studeant nunquam falsa dicere, sed admonendi sunt, ut neverint nonnunquam vera reticere, ut simplicitatis bono prudentiam adjungant, quatenus sic securitatem de simplicitate possideant, ut circumspectionem prudentiæ non amittant. At contra admonendi sunt impuri, ut quam gravis sit quem cum culpa sustinent, duplicitatis labor agnoscant. Dum enim reprehendi metuunt, semper improbas defensiones querunt. Aliter admonendi sunt incolumes, atque aliter ægri. Admonendi sunt incolumes, ne opportunitatem salutis in perpetuum promerenda despiciant; ne placere Deo si cum possunt noluerint, cum voluerint sero non possint. At contra admonendi sunt ægri, ut se filios Dei sentiant, quoniam illos disciplinae flagella castigant. Nisi enim correctis hæreditatem dare disponeret, erudire eos per molestias non curaret. Aliter admonendi sunt qui flagella metuunt, et propterea innocenter vivunt; aliter qui sic in iniquitate duraverunt, ut neque per flagella corriganter. Dicendum namque est his qui propterea bona faciunt quia tormentorum mala metuunt, quia nullam spiritus libertatem tenent. Namque nisi pœnam non metuerent, culpam procul dubio perpetrarent. Unde luce clarius constat, quia eorum Deo innocentia amittitur, ante cujus oculos a considerio peccatur. Atque inqui quis ab iniquitatibus, nec flagella compescuat, tanto acriore invective feriendi sunt, quanto majore insensibilitate duraverunt. Aliter admonendi sunt nimis taciti, aliter multiloquio vacantes. Insinuari namque nimis tacitis debet, quia dum quædam vitia incaute fugiunt, occulte deterioribus implicentur. Nam sæpe linguam quia immoderatus frenant, in corde gravius multiloquium tolerant. At contra admonendi sunt multiloquio vacantes, ut vigilanter inspiciant a quanto rectitudinis statu depereunt, dum per multiplicita verba dilabuntur. Reliqua vide apud Gregorium loco quo supradictum est.

CAPUT XXXVIII.

Quæ virtutum species contrariae sint singulis speciebus vitiorum.

Hæc igitur tanto congruentius unusquisque prædictor valet exprimere, quanto verius species virtutum, et e contra vitiorum novit discernere : ut cum singula singulis novit opponere, cuique vulneri aptum possit medicamentum invenire. Sunt autem in virtutibus quædam species, quæ quo-

A dammodo ex aliis speciebus quasi ex arboribus rami procedunt : quæ quia ab una virtutum radice generantur, in uno ejusdem radicis stipite frondes pulcherrimi gestantur. Sunt et e contrario in vitis quædam virulentia germina, de quibus omnis illa multitudo pestifera nequitiarum generatur, et sicut in virtutibus aliae ex aliis procedunt, quasi ex genetricibus proles pretiosæ, sic et in istis quædam quasi nequissimæ soboles, ex spurcissimis matribus producent. Sed quia cum virtutibus vitiorum diuturna sunt bella, utriusque malitia qui sint duces, qui que eorum sint comites specialiter quantum possumus exponamus : ita tamen ut quæ virtus cum quo vitio proprie pugnam gerat, pariter ostendamus. Nec enim aliter possumus ignita vitiorum jacula devitare, nisi sciamus opportuna virtutum tegmina illis opponere, ut ex ipsis defensi, protervum illum exercitum simul cum ejus ducibus, Christo super nos regnante, possimus superare. Tentant' a quippe vitia quæ invisibili contra nos prælio regnanti super se superbiam militant, alia more ducum præeunt, alia more exercitus subsequuntur. Nec enim culpæ omnes pari accessu cor occupant ; sed dum maiores et paucæ neglectam mentem præveniunt, minores innumerae ad illam se catervatim fundunt. Ipsa namque vitiorum regina superbiam, cum devictum cot plene ceperit, mox illud septem principalibus vitiis, quasi quibusdam suis ducibus devastandum trahit : quos vide licet duces exercitus sequitur, quia ex eis procul dubio importunæ vitiorum multitudines oriuntur.

B C Radix quippe cuncti mali superbiam est : de qua Scriptura attestante dicitur : *Initium omnis peccati superbia est* (*Eccli. x.*). Primæ autem ejus soboles, septem nimirus principalia vitia, de hac virulentia radice proferuntur : scilicet inanis gloria, invidia, ira, tristitia, avaritia, ventris ingluvies, luxuria. Nam quia his septem vitiis superbiam nos captos doluit, idcirco Redemptor noster ad spiritalē liberationis prælium, Spiritu septiformis gratiæ plenus venit. Sed habent contra nos hæc singula exercitum suum. Nam de inani gloria, inobedientia, jactantia, hypocrisia, contentiones, pertinacie, discordia et novitatum presumptiones oriuntur. De invidia odium, susuratio, detractio, exsultatio in adversis proximi, afflictio autem in prosperis nascitur. De ira, rixa, et tumor mentis, contumelia, clamor, indignatio, blasphemie proferuntur. De tristitia, inalitia, rauco, pusillanimitas, desperatio, torpor circa præcepta, vagatio mentis erga illicita nascitur. De avaritia, proditio, fraus, fallacia, perjuria, inquietudo, violentiæ, et contra misericordiam obdurations cordis oriuntur. De ventris ingluvie, inepta lætitia, scurritas, immunditia, multiloquium, hebetudo sensus circa intelligentiam propagatur. De luxuria, cœcitas mentis, inconsideratio, inconstantia, præcipitatio, amor sui, odium Dei, affectus seculi præsentis, horror autem vel desperatio futuri generatur. Sed enumeratis septem superbiam sordibus, quæ vitiorum exercitum contra nos ducunt, videamus quæ sint

virtutum duces et agmina exercitus, quæ humilitatis auctor Christus nobis præstat, ad pugnandum contra vitiorum cohortes; et opponamus singulis ducibus vitiorum duces contrarios virtutum, exercitibusque exercitus. Duci igitur inani gloriæ contra statuenda est dux humilitas, quæ maxime generat in homine despectionem sui et contemptum caducarum rerum; comitibusque ejus comites contrarii, id est, inobedientiæ obedientia; jactantiae, humiliis professio; hypocrisi, simplicitas; contentioni, innocentia; pertinaciæ, subjectio; discordiæ; pax; novitatum presumptioni, timor Dei et honoratio patrum. Duci quoque invidiæ opponenda est dux benevolentia; comitibus ejus contrarii comites, id est odio dilectio vera; susurrationi, locutio vera; detractioni, pia laudatio; exultationi in adversis proximi, compassio in ejus afflictione; in prosperis ipsius, lætitia in sospitate ejus. Iræ duci contraria est dux mansuetudo; comitibusque ejus illius comites istius, id est, tumori mentis placiditas animi; contumeliae, benignitas; clamori gravitas verborum; indignationi, suavitas morum; blasphemiae, puritas oris. Tristitia namque duci, obsistit dux spiritualis lætitia; exercituique ejus exercitus istius, id est malitiæ bonitas; rancori, lenitas; pusillanimati, longanimitas; desperationi, perseverantia; torpori circa præcepta, studium spiritale; vagationi mentis erga illicita, intentio divinae lectionis. Avaritia duci adversa est dux largitas; agminibusque ejus agmina istius, id est, proditioni, fides non ficta; fraudi, sinceritas; fallaciæ, veritas; perjuriis, non jurare; inquietudini, tranquillitas; violentiæ, patientia; duritiæ, misericordia. Duci quippe gastrimargiæ, id est, horrende voracitat, contraria est dux abstinentia; cohortibusque illius, cohortes istius, id est inepitæ lætitiae, modestia; scurrilitati, ratio sermonum; inimunditiae, sobrietas; multiloquio taciturnitas; hebetudini sensus circa intelligentiam, furor discendi sapientiam; somnolentiæ, vigilantia. Luxuriæque duci ac plebi ejus reluctatur dux castitas cum plebe sua: id est, cæcitat mentis, contemplatio Dei; inconsiderationi, provisio; inconstantiae, constantia; præcipitationi, continentia; amori sui, mortificatio desideriorum carnis suæ; odio Dei, charitas perfecta Dei. Ecce hæc sunt quæ presulem animarum oportet scire, et quæ debet in prædicationis diversitate custodiare, ut sollicitus infirmitates singulorum perpendiculariter, et congrua eorum vulneribus medicamina opponat. Sed cum magni studii sit ut exhortandis singulis servietur ad singula, cum valde laboriosum sit unumquemque de propriis sub dispensatione debitæ considerationis instruere, longe tamen est laboriosius auditores innumeros ac diversis passionibus laborantes, uno eodemque tempore, voce unius et communis exhortationis admonere. Ibi quippe tanta arte vox temperanda est, ut cum diversa sint auditorum vitia, et singulis inveniantur congrua, et tamen sibi metiopsis non sint diversa, ut inter medias passiones uno quidem ductu transeat, sed more an-

A capitis gladii, tumores cogitationum carnalium ex diverso latere incidat, quatenus sic superbis prædictetur humilitas, ut tamen timidis non augeatur meatus; sic timidis infundatur austertas, ut tamen superbis non crescat effrenatio; sic sollicitudo boni operis, ut tamen inquietis inmoderata licentia non augeatur actionis; sic inquietis ponatur modus, ut tamen otiosis non fiat torpor securus; sic ab impatientibus extinguatur ira, ut tamen remissis ac lenibus non crescat negligentia; sic lenes accendantur ad zelum, ut tamen iracundis non addatur incendium; sic tenacibus infundatur tribuendi largitas, ut tamen prodigiis effusionis freна minime laxentur; sic prodigiis prædicetur parcitas, ut tamen contientes non revocentur ad luxum; sic continentibus laudetur virginitas, ut tamen in conjugiis despecta non fiat secunditas carnis; sic prædicanda sunt bona, ne ex latere julentur et mala; sic laudanda sunt bona summa, ne desperentur ultima; sic nutrienda sunt ultima, ne dum creduntur sufficere, nequaquam tendatur ad summa. Curandum est itaque prædicatori, quatenus sic tergatur tristitia quæ venit ex tempore, ut non augeatur lætitia quæ est ex conspersione; et sic frenetur lætitia quæ ex conspersione est, ut tamen non crescat tristitia quæ venit ex tempore, sic itaque in isto reprimatur subito oborta formido, ut tamen non excrescat enutrita diu præcipitatio; sic in illo reprimatur diu oborta præcipitatio, ut tamen non valescat impressa ex conspersione formido.

CAPUT XXXIX.

Quod oporteat postulari a Domino possibilis prædicandi.

Et hæc se posse si potuerit, et in quantum potuerit, pietate magis orationum quam oratorum facultate non dubitet: ut orando pro se ac pro illis, quos est allocuturus, sit orator antequam dictor. Ipsa hora jam ut dicat accedens, priusquam exerat proferentem linguam, ad Deum levet animam sicutem, ut ructet quod biberit, vel quod impleverit fundat. Cum enim de unaquaque re, quæ secundum fidem dilectionemque tractanda sunt, multa sint quæ dicantur, et multi modi quibus dicantur ab eis qui hæc sciunt, quis novit quid ad præsens tempus vel nobis dicere, vel per nos expediat audiri, nisi qui D corda omnium videt? et quis facit ut quod oportet et quemadmodum oportet dicatur nobis, nisi in cuius manu sunt et nos et sermones nostri? Ac per hoc dicat qui docet omnia quæ docenda sunt, qui et nosse vult et docere facultatem dicendi, quæ ut decet virum ecclesiasticum, comparet. Ad horam vero ipsius dictionis illud potius bonæ menti cogitet convenire, quod Dominus ait: *Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x). Si ergo loquitur in eis Spiritus sanctus qui persequenter traduntur pro Christo, cur non et in eis qui tradunt dissentibus Christum? Qui autem dicit hominibus

non esse præcipiendum quid vel quemadmodum doceant, si doctores efficit Spiritus sanctus, potest dicere nec orandum esse nobis quod Dominus ait : *Scit Pater vester quid vobis necessarium sit, priusquam petatis ab eo (Matth. v).* Sive autem apud populum vel apud quoslibet jamjamque dicturus, sive quod apud populum dicendum vel ab eis qui voluerint aut potuerint legendum, est dictatorus, oret ut Deus sermonem bonum det in os ejus. Si enim regina oravit Esther pro suæ gentis temporali salute locutura apud regem, ut in os ejus Deus congruum ser-

A monem daret, quantomagis orare debet, ut tale munus accipiat, qui pro æterna hominum salute in doctrina et verbo laborat. Illi vero qui ea dicturi sunt quæ ab aliis acceperunt, et antequam accipiunt, orent pro ipsis a quibus accipiunt, ut eis detur quod per eos accipere volunt; et cum acceperint, orent ut bene et ipsi proferant, et illi ad quos proferant sumant; et prospero exitu dictionis, eidem gratias agant, a quo id se accepisse non dubitant : ut qui gloriatur, in illo glorietur in cuius manu sunt et nos, et sermones nostri.

BEATI RABANI MAURI

FULDENSIS ABBATIS ET MOGUNTINI ARCHIEPISCOPI

LIBER DE OBLATIONE PUERORUM

(ANNO 819.)

(Mabill., Annal. Bened., Append. ad tom. II.)

INCIPIT OPUSCULUM RABANI MAURI CONTRA EOS QUI REPUGNANT INSTITUTIS B. P. BENEDICTI.

Si quis Scripturam sacram, quam per homines probos divinitus inspiratos superna sapientia humano generi contulerat, inspicerit, non aliud eam quam destructionem infidelitatis atque cupiditatis, et aedificationem fidei ac charitatis nobiscum agere reperiet : ut abrenuntiantes diabolo, et pompis atque operibus ejus, per fidem, spem et charitatem, uni Deo Patri, et Filio, et Spiritui sancto fideliter serviamus. Unde mirandi, imo miserandi sunt illi qui, hoc negligentes quod in infantia professi sunt, et quod in primordio vitæ suæ abdicaverunt, quasi eminentioris ac majoris dignitatis sit, ei præponunt. Sunt ergo quidam qui a cunabulis suis sacras litteras didicerunt, et sanctæ Ecclesiæ nutrimento tandiu aliti sunt, quoisque satis educati in sublime sacrorum ordinum provehèrentur. Sed ingrat tanto munere, contraria orthodoxorum Patrum fidei sentiunt, ac matrem universorum fidelium telis iniquitatis suæ quotidie impugnant; cum hoc quasi probum flingunt, atque pro vero quibusque commendare satagunt, quod nec patriarchæ, neque prophetæ in Veteri Testamento unquam habuerunt, nec apostoli atque evangelistæ in Novo fieri omnino consuerunt. Unde dementia eorum omnibus nota fiet, quando nec prioribus, nec sequentibus veris Dei cultoribus in ulla parte concordant.

Aiunt enim pompatice pravorum dogmatum impudentes artifices, quod non liceat parentibus filios parvulos ad Dei servitium tradere, nec convenire homini libero ingenuum filium servum facere, humanam legem Deo imponere, voluntates ac dominacionem omnem humanis sanctionibus subjicere conan-

B tes. Nec recolunt id Apostoli, quo ait : « Sive servi, sive liberi, omnes unus sumus in Christo. » Et idem : « Qui enim, inquit, liber vocatus est, servus est Christi; » et : « Qui servus vocatus est, libertus est Domini. » Maxime cum et hoc pro magno honore sancti Patres habuere, quod servi Dei nuncuparentur. Unde et Abraham, Isaac et Jacob servi Dei ex eelsi appellati sunt. Hinc et Moyses et prophete, hinc Job et David servorum Dei nomine nobiliter adnotati sunt, cum ipse Dominus ad Satan ait : « Numquid considerasti servum meum Job, quod non sit ei similis in terra? » et de David : « Inveni, inquit, David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. » Sed ad hæc forsitan isti novorum dogmatum, instiutores respondent, non se contradicere quin omne genus humanum divina servituti obnoxium sit, sed non velle quod ad monasticam disciplinam et ad regularem ordinem sequendum aliquis filium suum tradat. Quasi in eo immunes sint quod non generi, sed speciei derogent, cum species ad genus referatur, nec genus sine specierum diversitate consistere possit. Quis unquam hæreticorum vel schismaticorum fuit, qui universam religionem Christianam penitus abjeceret atque denegaret? hoc enim propriæ infidelium est; sed quia veris falsa permiscebant, et regulam veritatis per omnia sequi solebant, extorres facti sanctæ Ecclesiæ, communione penitus privati sunt. Nam in Evangelio Dominus ait : « Qui solverit unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum. » D Unde Jacobus apostolus ait : « Qui in uno offendit, factus est omnium reus. » Hinc et Paulus ait : « Modicum fermentum totam massam corrupxit. » Hinc et Joannes dicit : « Ex nobis exierunt, sed